

TÜRKİYE'NİN
BATI İLE
İTTİFAKA
YÖNELİŞİ

MELİH ESENBEL

2001
SA
3389

İSİS

TÜRKİYE'NİN BATI İLE İTTİFAKA YÖNELİŞİ • Melih ESENBEL

TÜRKİYE'NİN BATI İLE İTTİFAKA YÖNELİŞİ

Melih ESENBEL

Özgen Yılmaz
Samsun, 2008
10
10

TÜRKİYE'NİN
BATI İLE

İTTİFAKA YÖNELİŞİ

Birinci Baskı Ağustos 2008

ISIS
İSTANBUL

TÜRKİYE'NİN BATI İLE İTİPAKA YÖNELİŞİ

©İsis Yayımcılık
Şemsibey Sokak 10
Beylerbeyi
81210 İstanbul
Tel.: 0216 321 38 51
Fax.: 0216 321 86 66
elektronik posta: isis@turk.net

ISBN: 978-428-176-9

Birinci Baskı Ağustos 2000

Melih ESENBEL

TÜRKİYE'NİN
BATI İLE
İTTİFAKA YÖNELİŞİ

Nur Bilge Criss'in önsözü ile

İSİS
İSTANBUL

Melih Esenbel (1915-1995): 1933 yılında Galatasaray Lisesi, 1936 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun oldu. Aynı yıl Dışişleri Bakanlığına girdi. Bakanlıkta çeşitli kademelerden geçerek 1952'de Umum Müdürlüğe yükseldi. Bu tarihten itibaren bulunduğu görevler şunlardır: Milletlerarası İktisadî İşler Umum Müdürlüğü (1952-1954); Dışişleri Genel Sekreter İktisadî İşler Yardımcısı, aynı zamanda İktisadî İşbirliği Teşkilâtı Genel Sekreter Vekili (1954-1957); Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri (1957-1960).

Mart 1960'da Genel Sekreterlik görevini tamamlayarak, Vaşington Büyükelçiliğine tayin olunmuştur. Bundan kısa bir müddet sonra, 27 Mayıs 1960'da merkeze çağırılmıştır. Üç yıl sonra Tokyo Büyükelçiliğine tayin olunmuştur (1963 Eylül). 1967'de Tokyo'dan tekrar Vaşington Büyükelçiliğine tayin edilmiştir. 1974 Kasım ayında Sadi İrmak hükûmetinde, Dışişleri Bakanlığına getirilmiştir. 1975 Nisan ayında aslî görevi olan Vaşington Büyükelçiliğine dönmüş,. 1979 Ağustos ayına kadar bu görevi yürütmüştür. 1979 Eylül ayında da emekliye ayrılmıştır.

1993'te *Kıbrıs:Ayağa Kalkan Adam (1954-1959). Anılar*, adlı kitabı yayınlanmıştır.

07 SA 3389

İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

Giriş (New Page 1)

Giriş

*Beraber yürüdüğümüz zahmetli yollarda bana
yardımcı olan fedakâr eşim
Emine Esenbel'e*

Konuşmalar

*O yollarda bize katılmasıyla mutluluk getiren kızı
Selçuk Esenbel'e.*

Mağullar

Notlar

Melih Escebi (1913-1995): 1935 yılında İstanbul Lisesi, 1936 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde mezun oldu. Aynı yıl Dışişleri Bakanlığına girdi. Bakanlıkta üstünlüklerle görevler yaparak 1952'de Üstün Maaşlıya yükseldi. Bu maaşın baharın bulunduğu görevler arasında: İktisatçılara İhtisas İpler Üstün Maaşlılığı (1952-1954); Dışişleri Genel Sekreteri Başvuru İhtisatçıları (1954-1957); Dışişleri Bakanlığı İhtisatçıları (1957-1960) görevleri vardı. Genel Sekreterlik görevini tamamlayarak, Vakıfların Dairesi Başkanlığına atanmıştı. Buradan kısa bir müddet sonra, 27 Mayıs 1960'ın meclisi kaldırılmıştır. Üç yıl sonra Tokyo'da bulunan İstanbul Büyükelçiliğine atanmıştı. 1964 Kasım ayında İstanbul'a dönüş yaptı. Dışişleri Bakanlığına getirildi. 1973 yılında arada iki görev olan Vakıfların Dairesi Başkanlığına atandı. 1979 Ağustos ayında İhtisatçıları görevi bırakmıştır. 1979 Eylül ayında da emekliye ayrılmıştır. 1995'te *Kıbrıs-Azınlık Kağan Adası (1954-1959)* Anıları adlı kitabı yayımlanmıştır.

01 SA 3313

İÇİNDEKİLER

Önsöz (Nur Bilge Criss)	9
Giriş	17
Türk-Sovyet İlişkileri	20
Kazablanka Konferansı	31
Amerika-Türkiye İlişkilerinde İşbirliğine Yöneliş	49
Truman Doktrini	53
Marshall Planı	60
Nato'ya Giriş	66

7 Temmuz 1950: International Bank for Reconstruction and Development (IBRD)' da liman inşaatı ve tahıl silosu yapımı için anlaşma.
Soldan sağa Melih Esenbel, Vaşington Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği Maslahatgüzarı, Eugene R. Black, IBRD Başkanı, Nahit H. Alpar, Toprak Mahsulleri Ofisi adına Vaşington Büyükelçiliği Maliye Ataşesi.

ÖNSÖZ

Türkiye'nin Batı ile ittifaka yönelişi konusunda şimdiye kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Hemen hepsi yazıldıkları zamanın, yani Soğuk Savaş devrinin iki kutuplu, siyah ve beyaz paradigmalarından yola çıkar. Her ne kadar rahmetli Büyükelçi Melih Esenbel'in elinizdeki bu yapıtı ilk bakışta aynı paradigmalara çerçevesinde ele alınmış gibi görünse de, Soğuk Savaş sonrası tarihçilerine Türkiye-Batı ittifakını makro tarihe yerleştirme açısından son derece önemli ipuçları ve veriler sağlamaktadır.

Genelde Türkiye-Batı ittifakı üçlü bir taksonomiye indirgenir. Bunlar sırasıyla, Türkiye'nin Batıyla bütünleşme misyonu, Batı'dan gelecek ekonomik yardım, ve Türkiye üzerindeki Sovyet baskılarıdır. Bu sınıflandırmada doğruluk payları olmasına rağmen Türkiye'nin dış politikasında son derece büyük bir değişim yaparak, ekonomisini askeri savunmaya ipotek etmesi ve bu bağlamda A.B.D.'nin Orta Doğu savunma planlarına katması radikal bir karardır. Çünkü Kongre Amerikan dış yardımlarının mümkün olan en az maliyetle yürütülmesini bekliyordu. Daha sonraları bile Ankara'daki Amerikan Askeri Yardım Kurulu'nun 1961 mali yılı bütçe projeksiyonunda belirtildiği üzere, A.B.D.'nin Türkiye'ye yönelik politikaları ülkenin bağımsızlığı, Batı'ya bağlılığının devamı, Sovyetler'e karşı koymadaki kararlılığının ve kapasitesinin artırılmasını kapsıyordu. Bunun için Türk Silahlı Kuvvetlerinin desteklenmesi, böylece bu stratejik bölgenin A.B.D.'ye devamlı açık olması gerekiyordu. Vakıa ekonomik istikrar da önemliydi ama Türkiye bunu A.B.D.'nin öngördüğü yönde ekonomik büyüme hızını onlarca kabul edilebilir bir seviyede tutarak yaparsa daha iyi olacaktı. 1960 askeri darbesinden önce yazıldığı belli olan bu raporda, 'şu anda Amerikan yardımı ekonomik çöküşü önlemekte yeterli görülen miktardadır' deniyordu.¹ Tabii ki A.B.D. için sol eğilimli olmadığı sürece hiçbir partinin iktidarı kaybetmesi veya kazanması önemli değildi. Üstelik yanlısı iktidarlar da kendilerine pahalıya mal olmadıkları sürece makbuldu.

Bu bakış açısı Batı Avrupa'nın Türkiye'ye 1929 Dünya ekonomik krizi sırasındaki davranışlarını çağırıştırıyor. Bu kriz nedeniyle bir yandan Osmanlı borçlarının %67'si gibi arslan payını ödemeyi üstlenmiş, bir yandan da bayındırlık ve sanayi altyapılarını kurmaya çalışan Türkiye Avrupa'dan borçları

¹National Security Archives, EUR-FW 782.5-MSP / 6-1159, 'JUSMMAT-FY 61 Military Assistance Program for Turkey.'

10 TÜRKİYE'NİN BATI İLE İTTİFAKA YÖNELİŞİ

için moratoryum isteyince reddedilmişti. Fransa ile İngiltere Türkiye'nin ekonomik sorunlarının dünya krizinden değil, kamu yatırım harcamalarından kaynakladığını iddia ediyorlardı.¹ Aynı tartışmalar bu defa A.B.D.'nin Türkiye'ye sadece bir tarım ülkesi olarak kalmasını ve kalkınmasını bu yönde yoğunlaştırmasını salık vermesiyle söylemi değişik ama içeriği aynı bir Batı görüşü olarak Türk-Amerikan ilişkilerine damgasını vuracaktı.

Öte yandan, Türkiye'nin Batıyla bütünleşme misyonu mutlaka bir askeri ittifak yoluyla mı gerçekleşecekti? 1945 itibarı ile Türkiye'nin Batı'ya yönelik dış politikasının uluslararası platformlarda kurumsallaşması neden yeterli görülmemişti? Ve nihayet askeri bakımdan en güçsüz olduğu 1939-1945 döneminde bile Sovyet isteklerine karşı koyan Türkiye neden bir blöften ibaret olan bu istekleri tehdit olarak yorumlayıp Batı kampına katılıyordu? Belki bunun bir nedeni de Sovyetler'e karşılık vermek için değil, yüzyıllardan beri Batı'ya karşı biriken kuşkularını ancak o safta yer alırsa gidereceği ve Batı'yı kendisine bağlayabileceği tek çıkar yol olarak görmesindendi. Türk zihninde Amerika ile özdeşleşen NATO, olası Batı ve Sovyet emperyalizmini, yani kendi toprakları üzerinden başkaları ile pazarlık yapılmasını önleyecekti.

Unutulmamalıdır ki 1923-1960 yılları süresinde Büyük Güçler'in başkalarının topraklarını pazarlık konusu yapmaları asrın en belirgin dış politika yöntemlerinden biriydi. 18. yüzyıldan itibaren giderek mütekabiliyet kuralları içinde Avrupa ile ilişkilerini yürüten Osmanlı diplomatlarının istihbarat ve isabetli gözlemleriyle güçler dengesini ve gelişmeleri tahlilleri Batı'ya intibak, analiz ve sentez yeteneklerinin ürünleridir.² Fakat bu diplomatlar güçsüz bir devleti temsil ediyorlardı. Sinan Kunalp'in deyimiyle 'hepsi birer Talleyrand olsalardı da' sonuçta bir değişiklik olmayacaktı. Mütekabiliyet esasında emperyalist güdülerini önlemekten çok uzak olup hukuki-bürokratik bir kuraldı.

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin diplomatları için ise aynı durum söz konusu olmamalıydı. I. Dünya Savaşı sonunda dağılan imparatorluklar içinde bir tek Türkiye Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte revizyonist olmamış, 1930'lu yılları Avrupa faşizmine veya nasyonal sosyalizmine kapılmadan (bu rejimlere yol açan koşullar zaten Türkiye'de mevcut değildi ama bu akımlara kapılan her ülkede mevcut olduğu anlamına gelmiyordu)³, daha önemlisi II. Dünya Savaşına girmekten imtina ederek geçirmişti.

¹Dilek Barlas, *Etatism and Diplomacy in Turkey; Economic and Foreign Policy Strategies in an Uncertain World, 1929-1939* (Leiden: E. J. Brill, 1998).

²Sinan Kunalp, 'Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri,' *Türk Diplomasisinin 200. Yılı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999)

³Stanley G. Payne, *A History of Fascism, 1914-1945* (Madison: The University of Wisconsin Press, 1995)

Rahmetli Büyükelçilerimiz Hüsrev Gerede, Feridun Cemal Erkin, Zeki Kuneralp ve Melih Esenbel'in anılarından anlaşıldığı üzere Türkiye kendisine danışılan, sözü dinlenen, II. Dünya Savaşı fırtınasında ve sonrasında saygın bir ülke konumundaydı.¹ Temsil ettikleri devletin ve hükümetlerin saygınlık ve kararlılıkları ile orantılı olarak etkinliklerini hissettirebilen diplomatlarımız bilhassa 1945'den sonra askeri ve politik açılardan Türkiye'nin yalnız kalmaması için olağanüstü bir gayret sarf etmişlerdir. Bu gayretin elbette bir tarihcisi olup, o günün şartlarına münhasır değildi.

1878 Berlin Konferansından önce Büyük Güçlere verilen ödünler Osmanlı İmparatorluğu'nu bilhassa İngiltere ve Rusya'ya karşı zayıf düşürmüştü. İlginçtir ki bu iki ülkeden algılanan tehditler II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam edecekti. 1939 İngiliz-Fransız-Türk ittifakı bile Türkiye'nin savaşta saldırgan ülke olmama kararlılığını temize çıkarmayabilirdi. Emperyalist diplomasisinin başkalarının toprakları üzerinden birbirleriyle pazarlık yapmaları Osmanlılar'a Rumeli'nin parçalanmasından sonra 20. yüzyıl başında Trablusgarp savaşı nedeniyle de aksetmişti. İtalya'nın 1909'dan beri Trablusgarp'ı sömürgeleştirmek için Büyük Güçler nezdindeki girişimleri Osmanlılar için bir sır değildi. Bu nedenle Almanya'nın 1911'de Üçlü İttifakı yenilemek üzere İtalya'ya yaptığı çağrı, bunun karşılığında Trablusgarp için Alman kampında da Osmanlı devleti üzerinden pazarlık yapılacağı anlamını taşıyordu. Bunu takiben 1911-1912 Osmanlı-İtalyan savaşı Osmanlılar'ın artık bedeli ne olursa olsun diplomatik ve askeri yalnızlıklarına son vermekteki kararlılıklarıyla sonuçlandı.²

I. Dünya Savaşı öncesinde dahi Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri ittifak anlayışına cevap vermeyen Batı — ki buna son ana kadar Kayser II. Wilhelm'in Almanya'sı da dahildir — Osmanlı'yı seçeneksiz bırakmıştı. Esasen o savaş genel Türk tarih yazımında gösterildiği üzere Doğu Sorunu'nun çözümlenmesi için çıkartılmış bir savaş değildi. Bismarck'ın şansöyelikten ayrılması sonucu von Bülow gibi yeteneksiz bir Dışişleri Bakanı'nın eline kalan Alman diplomasisi Kayser II. Wilhelm'in tutarsızlıklarıyla birleşince savaşa giden yol açılmıştı. Sosyo-kültürel tatminsizliklerin eşliğinde toplumsal psikoloji açısından savaş beklentisi içine giren Avrupa'ya İttihatçılar da aynı beklentiye teslimiyetle katıldılar. O zamana kadar ne II.

¹Hüsrev Gerede, *Harb içinde Almanya (1939-1942)* (İstanbul: ABC Yayınları, 1994); Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat* (İstanbul: Isis Yayınları, 1999); Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl*, 2 cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980).

²Timothy W. Childs, *Italo-Turkish Diplomacy and the War over Libya, 1911-1912* (Leiden: E. J. Brill, 1990), s. 232; Engin Deniz Akarlı, 'The Defense of the Libyan Province: 1882-1908', *Studies on Ottoman and Turkish Diplomatic History*, IV (ed.) Sinan Kuneralp (İstanbul: Isis, 1990), s. 75-85.

12 TÜRKİYE'NİN BATI İLE İTTİFAKA YÖNELİŞİ

Abdülhamid'in Balkan ülkeleriyle askeri ittifak girişimleri kabul görmüş, ne de İttihatçılar'ın İngiltere ve Fransa ile ittifak girişimleri olumlu sonuçlanmıştır. Sonuçta, muhaliflerin Prusya hayranlığı ile suçladığı Enver Paşa ve İmparatorluğu'nun yıkılmasına neden olan bir avuç İttihatçı değildi vatani savaşa sürükleyen. Uluslararası kamplaşmalar ve bunları takib eden gizli anlaşmalar Osmanlı devletini ister istemez savaşa sürükleyecekti.

1915 yılına kadar Büyük Güçler'in savaş hedefleri pek belli değildi. Zaten mantiken sırf Avusturya-Macaristan imparatorluğu ve Sırbistan arasında kalması gereken sınırlı savaşın neden bir dünya savaşına dönüştüğü tarihçiler arasında halen tartışma konusu. Belki Fransa için Alsace-Lorraine'i geri almak, İngiltere için 1839 anlaşmasıyla tarafsızlığını taahhüt ettiği Belçika'yı Almanya'ya karşı korumak sınırlı hedefler teşkil edebilirdi. Alman ittifakını kabul etmekle Enver Paşa Rumeli'de kaybedilen toprakları Rus Kafkasya'sında kazanacağı topraklarla telafi etmeyi hesaplıyor olabilirdi. Ama herkesin yanıldığı nokta bu savaşın kısa süreceği düşüncesiydi. Enver Paşa'nın yanılışı Ağustos 1914'de gençleri askere yollarken 'çocuklar Noel'de evde olacaklar' diye düşünen İngiliz halkından daha farklı değildi. O denli değil ki İttihatçılar savaşın ilk aşamasında bütün üretim ve vasıtalara askeriye için el koymuşlardı.

Öte yandan, Osmanlılar'ın müttefik arayışlarında diplomatik serbesti veya manevra kabiliyetinden ne kadar yoksun kalmış oldukları savaş sırasındaki Türk-Alman ilişkilerinde de gözlemlenebilir. Almanlar'ın ateşli müttefikleri olarak gösterilen İttihatçılar savaş sırasında tek taraflı olarak kapitülasyonları lağvetmişler ama Memalik-i Mahrusa'da Alman ekonomik ve finans nüfuzunun artmasını engellemişlerdi. Berlin'den gelen bütün baskılara rağmen İmparatorluk'taki İngiliz, Fransız ve diğer hasım devletlere ait mal, para ve mülkün Alman kapitalist çevreleri yararına elden çıkarılmasına izin vermiyorlardı.¹ Bu davranış her türlü olasılığa karşı bir önlem olarak yorumlanabileceği gibi dış politikada İttihatçılar'ın seçenekten ne derece yoksun kalmış olduklarına da işaret ediyor.

Savaş bilinen sonuçlarıyla Yakın Doğu'ya taşındığı zaman Osmanlı diplomatik ve devlet camiası gene kendi üzerlerinden pazarlık yapılacağını tahmin etmiş ve yanılmamıştı. Bolşevikler İngiliz ve Fransızlar'ın 1915 ve 1916 yıllarında Çarlık Rusya'sı, İtalya, Zionistler ve Araplarla Osmanlı toprakları üzerinden yaptıkları pazarlıkları açıkladıkları zaman bu hesabın doğru olduğu görüldü.

¹Ulrich Trupener, 'Suez, Baku, Gallipoli: The Military Dimensions of the German-Ottoman Coalition, 1914-1918,' *Coalition Warfare: An Uneasy Accord* ed. K. Neilsen ve R. A. Prete (Waterloo, Canada: Wilfred Laurier University Press, 1983), s. 31-51.

Müttefiklerini serbest iradesiyle seçmemek Osmanlı İmparatorluğu'na çok pahalıya mal olmuştu. Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliği açısından bir daha böyle bir duruma düşülmemesi İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e miras kalan önemli bir dış politika ilkesidir.

Cumhuriyet'in diplomatları işte bu ilke ve mülahazalar çerçevesinde hareket edecekler ve Türkiye NATO gibi ciddi bir askeri ittifaka üye olana kadar ülkenin pazarlık konusu olabilirliliği hakkındaki kuşku ları dinmeyecekti. Çünkü II. Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasındaki şartlar bu tür pazarlıklara elveriyordu. 1941 yılının Mart ayında Berlin büyükelçimiz Hüsrev Gerede'nin Dışişleri Bakanlığı'na yolladığı bir rapor Hitler ve Ribbentrop'la yaptığı görüşmede kendisine bizzat Hitler'in '...Türkiye'nin Boğazlar'da ve İstanbul'daki mevcudiyetinin Alman siyasi menfaatinin gereği olduğunu ... Rusya'nın Üçler Paktına girmek için Karadeniz Boğazı'nda üs talep ettiğini, fakat kendisinin Molotof'a şiddetle red cevabı verdiğini ...' söylediğini anlatır.¹ Bir yıl sonra Alman Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Ernst von Weizäcker de bu konuşmayı teyid etmişti.² Oysa, Türkiye için bu yeni bir haber değildi; Sovyetler 1939'da Dışişleri Bakanımız Şükrü Saraçoğlu'na aynı talepleri ilemişlerdi. Lakin Hitler ve Weizäcker'in verdiği bilgi güçlü devletlerin nezdinde Türkiye'nin kendisi ile doğrudan doğruya veya kendinin üzerinden başkalarıyla yapılacak pazarlıkların hedefi olmaya devam ettiği anlamını taşıyordu. Dolayısıyla, Yalta ve Potsdam konferanslarında İngiltere ve A.B.D'nin Stalin'e Türkiye üzerinden taviz verip vermedikleri bilinmiyordu. Her ne kadar sonuca bağlanmamışsa da Türk Boğazlar rejimini değiştirmeyi bu toplantılarda Stalin'e ilk teklif eden Churchill Stalin'le Türkiye üzerinde de neden anlaşmasındı? Böyle bir anlaşmayı haklı gösterecek nedenler mevcuttu. Türkiye askeri bakımdan hazırlıksız olduğunu önemli bir koz olarak kullanmış, Stalin'in bütün isteğine rağmen savaşa katılmamıştı; hava üslerini Müttefiklerin kullanımına açmamış; topraklarına zorunlu iniş yapan Amerikalı pilotları Ankara'da enterne etmiş; Almanya'ya krom sevkiyatını ancak Batı'nın abluka tehdidi karşısında durdurmuştu.

Tarafsızlığını ilan etmiş olmasına rağmen İran'ın uğradığı Sovyet-İngiliz işgali Türkiye için bir emsal teşkil edebilir miydi? Savaş başladığı zaman Almanya'ya sempati beslemekle beraber tarafsızlığını ilan etmiş olan İran 1941 Ağustos ayından itibaren kuzeyinde Sovyetler Birliği, güneyinde ise İngiltere tarafından işgal edilmişti. Aynı tehlikeye savaş sonrasında Türkiye'de maruz kalabilir miydi? İran'ın durumu çok farklı olmasına rağmen Türkiye'nin Rusya ve İngiltere'den algıladığı tarihsel tehdit olasılıkları devam ediyordu. İran neden farklıydı?

¹Hüsrev Gerede, *Harb İçinde Almanya*, *idem.*, s. 184.

²Gerede, *ibid.*, s. 339.

Bu sorunun cevabını ülkenin iç yapısındaki zayıflıklarla açıklamak bir dereceye kadar mümkün. İlki, İran henüz bir ulus devlet olamamıştı. Güçlü aşiretler, etnik ayrılıklar ve Şii ulemanın yarattığı güç odakları merkezi devletin her zaman karşısındaydılar.

İkincisi, İran'ın Rusya ve İngiltere tarafından işgali I. Dünya Savaşında da gerçekleşmişti. Üstelik artık 1941 yılında Rıza Şah'ın yapımını bitirdiği ve İran'ın Hazar denizi kıyılarından Körfez'e boydanboya bağlayan bir demiryolu vardı. Batılı müttefikleri hem bu yolla Sovyetler'e silah, mühimmat ve erzak yardımında bulunacaklar, hem de İran'daki Alman ajanlarının faaliyetlerine son vereceklerdi. Bu nedenle Alman yanlısı olarak gördükleri Rıza Şah'ın tahttan uzaklaştırıp yerine kontrol altında tutabilecekleri hesabını yaptıkları oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'yi getirmişlerdi. Sovyet ve İngiliz resmi söyleminde bu bir işgal sayılmıyordu çünkü İran savaşta yenilmiş bir ülke değildi.

1945'e gelindiğinde İngiliz ve Amerikan askerleri İran topraklarını terketmiş fakat Sovyet birlikleri kalmışlardı. Sovyetler İran'ın iç huzursuzluklarını sonuna kadar kullanıp alabilecekleri ödünlerin en fazlasını elde etmeden İran'dan çıkmak niyetinde değillerdi. Bu nedenle 1946'da Mahabad Kürt Cumhuriyeti'ni kurdular. Çoğunluğu İranlı komünistlerden oluşan Tudeh partisini desteklediler. İran Azerbaycan'ının merkezi Tahran hükümetlerine karşı olağan husumetini körüklediler.

Rıza Şah Azeri dilinin kullanılmasını yasaklamıştı; dahası Azerbaycan'ın mecliste nüfusuna oranla çok az sayıda temsilcisi bulunuyordu. 1945'den itibaren Azerbaycan'da komünistlerin faaliyetleri yoğunlaşacaktı. Eski komünistlerden Cafer Pişevari Azerbaycan Demokrat Partisi adında bir parti kurmuş, milletvekili seçilmiş ama meclis kendisini kabul etmemişti. Bunun üzerine Azerbaycan halk çoğunluğunun desteğine sahip olmayan partililer Kızıl Ordu'nun İran ordusunu silahsızlandırırken ellerinden alıp kendilerine verdikleri silahlarla bir ayaklanma başlattılar. İlan ettikleri hedef Pişevari'nin başkanlığında özerk bir Azerbaycan cumhuriyeti kurmaktı. İngiltere'de ise İşçi Partisi'nin dışişleri bakanı Ernest Bevin İran'da yerel idarelerden oluşan federatif bir çözüme karşı değildi.

Öte yandan, İran'ın yeni başbakanı Ahmet Kavam'ın ideoloji açısından değil ama İngiliz karşıtı olmasından dolayı Sovyetler'e sempati beslediği varsayılıyordu. Moskova'yı ziyaret eden Kavam Sovyetler'e askerlerini çekmelerine karşılık hiçbirini yerine getirmeyeceği vaadlerde bulunmuştu. Bu vaadler Sovyetler'e verilecek hisse %51 olmak koşuluyla bir İran-Sovyet Petrol Şirketi kurulması; 6-7 aylık bir süreden sonra yapılması öngörülen seçimlerde en az üç Tudeh Partili milletvekilinin meclise girmesi; ve Azerbaycan ayrılıkçılarına verilecek ödünlere dayanıyordu. Böylece İran'ın

incelikli diplomatik oyununa gelen Sovyetler'e bir de Birleşmiş Milletler'den baskı yapılıncaya, Kavam Kızıl Ordu birliklerinin desteğinden yoksun kalan isyancıları bastırmayı başardı. 1947'de İran meclisi Kavam'ın Sovyetlerle müşterek kurulmasını vaadettiği petrol şirketi aleyhine oy verdiğinde savaştan muzaffer çıkmış fakat büyük yıkıntılara uğramış olan Sovyetler için petrol veya daha fazla nüfuz sahası uğruna yeni bir savaşa girmek için artık çok geçti. İran meclisinin yabancılara petrol imtiyazı verilmemesi kararına karşın Şah'ın isteği üzerine varlığını sürdüren 'Anglo Persian Oil Company' İran'da Batı düşmanlığını körükleyen en önemli etmenlerden biri olacak ve bu faktör Ortadoğu savunmasını İngiltere'den miras alan A.B.D.'nin başını daha sonraları çok ağrıtacaktı.¹

Takdir etmek gerekir ki İran'nın gerçekleriye Türkiye'ninkiler kesinlikle benzeşmiyordu. Tek başına bu faktör askeri bakımlardan en zayıf olduğu dönemlerde bile Sovyet isteklerine karşı koyan Türkiye'nin savaş sonrasında Sovyet baskısı ve pek de geçerli olmayan ideolojik tehdidini 1878'den beri arayışı içinde olduğu ciddi bir askeri ittifaka takılabilmek için bir koz olarak kullandığına işaret eder. 1926'da resmen yasaklanan Türkiye Komünist Partisi üyelerinin çoğu yurtdışına kaçmışlar, propagandalarını ancak Türkiye'ye yönelik radyo yayınlarıyla duyurmaya çalışıyorlardı. Ülkede ise yıllardır komünist diye takibe uğrayan, hapis cezalarına çarptırılan, üniversitelerden çıkartılan isimler listesine bakınca, aralarında bir eylemci bulmak zorlaşıyor. Bu kimseler yazar, sanatkar, üniversite öğretim üyesi ve öğretmenleridir. Bırakın komünizmi, 1970'li yıllarda Türkiye İşçi Partisini meclise taşıyanlar büyük şehirli sosyalistlerdi, işçi sınıfı değil. 1940'ların Türkiye'sinde şair, ressam veya heykeltıraşlar mı ülkeye komünizmi getireceklerdi?

Türkiye ancak bir askeri ittifak içinde olabilirse herhangi bir Büyük Güç kendisi üzerinden pazarlık yapamazdı. Hiç değilse bundan böyle Batı'nın kendisini bir pazarlık konumuna getirmesini önlemek istediği savı tarihsel süreklilik açısından değerlendirilirse anlam kazanıyor. Yoksa ne Türkiye'nin Batılılaşma misyonu, ne ekonomik kalkınmasına yardım arama süreci, ne de Sovyet istemleri tek başlarına veya bir arada Türkiye'nin Batı ittifakına takılmasına yeterince açıklanıyor.

Gerek Çarlık Rusya'sı gerekse Sovyetler Birliği zaten dost ve müttefik kazanma yolundaki maharetleriyle ün salmış rejimler değillerdi. 1894 Rus-Fransız askeri ittifakı tamamen bir istisna olup, bu yaklaşmanın Alman ulusal birliği oluşturulurken Alsace-Lorraine'nin Fransa'dan kopartılması ve Bismarck sonrası Alman diplomasisinin von Bülow ve Kayser II. Wilhelm gibi ehil

¹ Barry Rubin, *Paved with Good Intentions* (New York and Oxford: Oxford University Press 1980).

16 TÜRKİYE'NİN BATI İLE İTTİFAKA YÖNELİŞİ

olmayan kimselere kalması ile açıklamak mümkün.¹ Tarihin garip bir cilvesi olarak Stalin Rusyası'nın ancak Nazi saldırganlığı sayesinde Batı ittifakında kendine yer bulması da tesadüfidir.

Oysa, Türk-Sovyet ilişkileri 1920-1939 yılları dışında tarihsel tutarlılığıyla, ideolojiler ne olursa olsun hasmane bir yol izleyecekti. Ama Türkiye'nin Batıyla olan ilişkileri daha hassas dengelere dayanıyordu. Batı siyasi ve askeri kurumlarının üyesi olursak bir daha pazarlık konusu edilemeyeceğimiz açıktı. Belki de bu sebeple Cumhuriyet'in diplomatlarının anılarını okuduğumuz zaman eşleriyle beraber zerafeti, vatanperverliği ve ülkeyi Türk devletinin kendi hür iradesiyle seçtiği safa taşıyan özverili kişiler görüyoruz.

Nur Bilge Criss
Bilkent Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü

¹George F. Kennan, *The Fateful Alliance* (New York: Pantheon Books, 1984).

GİRİŞ

Türkiye 1930'ların sonlarında yaklaşmakta olan İkinci Dünya Savaşı nedeniyle, dış güvenliğini teminat altına alma zorunluluğunu duymuş ve o zamanın şartları içinde dış politikasını bu hedefe yöneltmiştir. Türkiye'nin coğrafi mevkii, ülkemizin kendi savunma olanaklarını azami ölçüde geliştirmesini, diğer yandan dış güvenliğini de gerçekçi bir yaklaşımla teminat altına almasını öngörür. Tabiatıyla üzerinde durulacak ilk konu Sovyetlerle ilişkilerdir. Türkiye İstiklal Harbi yıllarında başlamak üzere Sovyetlerle samimi ve dostâne ilişkiler yürütmüştür. Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda Sovyetlerle ilişkilerimiz daha da önem kazanmıştır. Bunun bir örneği 1925 yılında Sovyetlerle akdedilen tarafsızlık ve dostluk anlaşmasıdır. Tafsilatını ileride göreceğiz.

1930'larda özellikle Cemiyeti Akvam yıllarında Türkiye'nin Sovyetlerle yakın işbirliği içinde dış politikasını yürüttüğü görülür. 1926'da Montreux antlaşmasıyla Türkiye Boğazların kontrol ve savunmasını tek başına yüklenmiş, Lozan'ın silahsızlandırdığı bölgeler Türk askerî birliklerinin kontrolüne geçmiştir. Ancak bu milletlerarası andlaşma meydana getirilirken, Türkiye, Sovyetlerin hassas olduğu noktaları hesaba katarak dengeli bir düzenleme sağlanmasına özen göstermiştir.

İkinci Dünya Savaşının ufukta görüldüğü yıllarda, Türkiye, Sovyetlerle dostane ilişkileri korumayı ve hatta bu ilişkileri daha da yukarı seviyeye çıkarmayı öngörmüştür. Bir yandan da Batı dünyası ile karşılıklı dostluk ve güvenlik ilişkilerini sağlam bir esasa bağlamayı, dış güvenliği açısından gerekli saymıştır. Ancak Sovyetlerin takındığı olumsuz tavır Türkiye'nin iki yönlü karşılıklı güvenlik arayışının olumlu sonuca erişmesine imkân vermemiştir. 1939'da dünya savaşı öncesinde, Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun Moskova'da karşılaştığı durum hatırlardadır. Orada Türkiye'den Boğazlarda üs talep edilmiştir.

Türkiye'nin dış güvenlik konusunda Batıya yönelişini ele alırken Sovyetlerin bizde hayal kırıklığı ve kuşku uyandırıcı davranışlarını ve savaş sırasındaki olumsuz tutumunu hatırlamak dış politikamızın o yıllardaki seyrinin iyi kavranması bakımından gereklidir.

Sovyetlerin İkinci Dünya Savaşı sırasında tutumu savaşın seyrine göre değişik bir görüntü aksettirmiştir. Nazi tecavüzünün başlangıç sürecinde, Türkiye'nin dürüst tarafsızlığını takdirle karşılayan Sovyet açık beyanları vardır. Ama 1942'den sonraki devrede Türkiye'ye karşı Sovyet davranışı olumsuz nitelik kazanmıştır.

18 TÜRKİYE'NİN BATI İLE İTTİFAKA YÖNELİŞİ

17 Aralık 1925'ten beri yürürlükte olan Türkiye ile Sovyetler arasındaki dostluk ve tarafsızlık antlaşmasını Sovyetler Birliği 19 Mart 1945 tarihinde fesh etmiştir.

Sovyetler Dış İşleri Bakanı Molotov 7 Haziran 1945'te Kars ve Ardahan vilayetlerinin Rusya'ya verilmesini istemiş ve Boğazlarda üs kurmayı da talep etmiştir.

Aralık 1945'te, Gürcistan'da tarih profesörü oldukları iddia edilen aracılara ile toprak talepleri tekrarlanmıştır.

Şubat 1945'te Yalta konferansında Stalin, Boğazlar konusunu ortaya atmış ve Montreux andlaşmasının tadilini istemişti. Montreux'nün Sovyetlerin Boğazını sıkıgını iddia ediyordu. Temmuz 1945'te Potsdam konferansında Stalin ve Molotov Yalta'daki iddia ve taleplerini tekrarladılar.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında maruz kaldığı Sovyet tazyikine kısaca deyindim.

Müttefikimiz İngiltere ve dostumuz ABD'nin hemen savaş sonunu takip eden süreç içindeki tutumları da şöylece özetlenebilir: İngiltere ve ABD yeni dünya nizamı kurulurken, klasik kuvvet dengesi politikasına itibar edilmemesi, nüfus bölgeleri tesisi konseptinin artık bir tarafa bırakılması esasına göre kendilerine bir hareket hattı çizmişlerdir. Klasik düzenlemelerden beklenebilen görevi yeni kurulmakta olan Birleşmiş Milletlerin yerine getirebileceğini düşünmüşlerdir. Yalta konferansı kararları gereğince Mihver devletleri kayıtsız şartsız teslim prensibine göre silahlarını bırakıp kendi coğrafi bölgelerinde boşluk yaratmışlardır. Roosevelt Şubat 1945'te Yalta konferansında Amerikan askeri kıtalarının iki seneden fazla Avrupa'da bulundurulmasına Kongrenin izin vermeyeceğini Churchill ve Stalin'e ifade etmiştir. Nitekim ABD, 1945'ten 1947'ye kadar Avrupa'daki kuvvetlerini 12 milyondan 1,4 milyona indirecektir. Savaştan birlikte muzaffer çıkan İngiltere ve ABD Sovyetlerle işbirliği yaparak dünyaya barış ve güvenlik getirmeye yönelmişlerdir. Her ikisi de, Sovyetlerin iyice tatmin oldukları takdirde, barışın sağlam bir dayanağı olacağını düşünmüşlerdir. Ancak, ilk yoklamalar Sovyetlerin niyetleri hakkında, özellikle İngiltere'de, kuşku yaratmıştır. Türkiye ise, güvenliğini Batı ile işbirliği içinde sağlam bir esasa bağlama ihtiyacını kuvvetle hissetmiştir. İngiltere ve ABD'nin 1945 sonlarında bize tavsiyesi ise sabırlı olunması, mesele çıkarılmaması ve zaman içinde her şeyin yoluna gireceği merkezindedir. Türkiye, zaten fazla devamlılık arzetmeyen bu safça değerlendirmeye pek itibar etmemiş ve milli güvenliği için gerçekçi ve sürekli çaba sarfetmiştir.

1945 sonlarında karşısında bulunduğumuz dış politika sorunlarının arka planı hakkında gerekli bilgileri böylece sunmuş oluyorum.

1945 sonbaharında sürekli görevle ABD'ne geldim. Yedi yıl süre ile Washington büyükelçiliğimizde başkatip ve arkadan da müsteşar olarak görev yaptım. Bu yıllar büyük savaşın tahribatını tamir etmek, Mihver devletlerinin çöküşünün ortaya çıkardığı boşluğu doldurmak, Batı Avrupa güvenliğini karşılıklı işbirliği içinde, yeniden tesis etmek için ABD'nin yaratıcısı olduğu planların tatbik mevkiine konulduğu süreci kapsamaktadır. Truman Doktrini, Marshall Planı ve nihayet Atlantik Paktı (NATO) bu yıllarda yaşama geçmiştir.

Yukarıdaki yedi yıla ait anılarımın Türkiye'nin dış güvenliğinin Nato çerçevesinde takviyesi ile sonuçlanan çabalarının hikayesine katkıda bulunabileceğini umdum. Elinizdeki kitapçığı bu his ve dileklerle okuyucularıma sunuyorum.

TÜRK-SOYVET İLİŞKİLERİ

İstiklal Harbi sonlarında temelleri atılan Türk-Sovyet dostluğu, Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda iki tarafı birbirine yaklaştırmış ve olumlu bir seyir takip etmiştir. O yılları hatırlarız. Ben, 1936 yılında Dışişlerine intisab ettim. Dış politikamızın tatbikine ait çalışmalarda Sovyetlerle işbirliğine öncelik verilirdi. Örneğin Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras Sovyet Dışişleri Bakanı Litvinov'la Milletler Cemiyeti toplantılarında, birlikte hareket etmeye özen gösterirdi. Genel olarak, iki devletin dış politikasında bir paralellik müşahede edilirdi. Devamlı bir istişare sistemi yürümekte idi. Bunun özel bir tezahürü olarak Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, 1925 yılında, Paris'te akdedilmiş olan dostluk ve tarafsızlık anlaşması zikredilebilir. Bu antlaşmanın özellikle üzerinde duruyoruz: Sebebi, Sovyetlerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1925 tarihli tarafsızlık ve dostluk antlaşmasını yenilemeyeceklerini Türkiye'ye bildirilmiş olmasının ortaya çıkardığı bunalımlı durumdur. Sovyetlerin bu davranışı Türkiye'nin kuşkularını pekiştirmiştir. Ülkenin dış güvenliğinin yeni esaslara rapdedilmesine yönelik arayış ve çabalarda hatırdan çıkarılmayan bir unsur teşkil etmiştir. Bu parentezi burada kapayıp 1925'li ve 1930'lu yıllara avdet edelim.

17 Aralık 1925 tarihli dostluk ve tarafsızlık antlaşmasının birinci maddesi şöyle diyor: "Taraplardan biri aleyhine bir veya birkaç devlet tarafından bir askeri harekette bulunulursa diğer akid taraf, tarafsızlığını muhafaza edecektir". İkinci maddesi de tarafların birbirlerine asla bir tecavüzde bulunmayacaklarını belirtiyor. Ve "Taraplardan her biri bir devlet veya birkaç devlet tarafından diğeri aleyhine yapılmış bir ittifaka, siyasi mahiyette bir antlaşmaya ve keza birkaç devlet tarafından, diğeri tarafın askeri emniyeti ve denizlerinin huzuru aleyhine yöneltilmiş bir ittifaka veya bir antlaşmaya iştirak etmeyecektir," sözleri ile konuya açıklık getiriyor.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakın ilişkilerin 1925 antlaşmasının açtığı yolda çeşitli tezahürleri olmuştur. Bunun güzel bir örneği Başvekil İsmet Paşa'nın 1932 Moskova ziyaretidir.

Başvekil İsmet Paşa 1932'de, 30 kişilik bir heyet ile, Sovyetler Birliği'ni ziyaret ediyor, heyete katılanlar arasında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, CHP'yi temsilen de Recep Peker bulunuyor. Tarım, Şeker Sanayii, Ekonomi ve Sağlık mütehassısları heyete katılıyor. *Hakimiyeti Milliye* gazetesinin 28.4.1932 tarihli haberi şöyle:

«Heyet 26, Nisan 1932'de Odesa'ya varıyor. Orada fabrika ve tesisleri ziyaret ediyor. Caddelerde toplanmış halk tarafından alkışlanıyorlar. Bütün sokaklar Türkçe yazılı 'Hoş Geldiniz' hitabıyla süslenmiştir. Odesa'da Meclis İcra Komitesi Reisi, M. Poklonov, nutkunda Misafirlerin muvasalatından dolayı duyduğu sevinci izhar etmiş ve Türkiye Reiscumhuru Gazi Hazretleriyle, muhterem misafirler, İsmet Paşa, Tefik Rüştü ve Recep Beyler hakkında temenniyatta bulunmuştur. Ziyafet nutkunda, 'Türk ve Sovyet Milletleri asırlarca kendilerini kanlı harplere atan eski çarlık ve saltanatı kaldırmışlardır. Bugün bu iki millet Karadeniz'in üstünden dostça birbirlerine el uzatmışlardır. Her zaman Türk ricalinin Sovyet Rusya'ya muvasalatı ve her Sovyet mümessilinin Türkiye'ye seyahati iki memleket arasındaki dostluk münasebetlerinin takviyesinde birer merhale teşkil etmiştir. Bu mutekabil ziyaretler, aynı zamanda, sulh yolundaki mücadelede de birer merhale olmuştur. Sovyet Rusya'nın kadim dostu ve Türkiye'nin devlet adamı ve meşhur bir askeri olan zatı devletlerinin muvasalatlarının memleketlerimiz arasında daha sıkı mükarenet ve daha samimi bir mutekabir anlaşma husule getireceğinden eminim, Başvekil hazretleri.' denmiştir.

Başvekil İsmet Paşa bu nutka verdiği cevapta şöyle bir ifade kullanıyor: 'Çok güzel ifade ettiğiniz gibi Karadeniz bizi ayırmıyor, bilakis birleştiriyor. Kıyılarını daima köpürmüş bir neşe ile yalayan ve her iki komşu memlekete sayısız nimetler getiren bu en büyük gölün vefakar bekçileri arasındaki samimi münasebetlerin devamı ve inkişafı, sulh ve memleketlerimiz hesabına şüphesiz büyük bir kazançtır. Denilebilir ki bu dostluk, herhangi bir tertibin mahsulü değil, milletlerimizin sinesinden, karşılıklı menfaatlerimizin ve hadiselerin icabından doğan cereyan ve arzuların tabii bir ifadesidir. 12nci yaşını yaşayan münasebetlerimizin müspet mahiyeti artık umumiyetle müsellemler vaka olmuştur.'

Moskova'da, Başbakan Molotov, başbakanımıza verdiği yanıtta 'Şümul ve ehemmiyeti memleketlerimiz arasındaki münasebetlerin çerçevesini geniş miyasta aşan Türk-Rus dostluğu beynelminel hadiselerin potasında tecrübe edilmiş eski bir dostluktur. Bu dostluk gerçekten tarihi bir vasıf ve mahiyeti haiz addedilebilir. Bu dostluk, müstakil bir varlık temin etmek ve hayatlarını menfaatlerine uyan yeni temeller üzerinde kurmak hakkını elde etmek için, Türk ve Rus milletlerinin emperyalizm hükümetlerine karşı çetin bir mücadeleye göğüs germeye mecbur kaldıkları bir zamanda ve emperyalist harbinin neticesi olarak doğmuş bulunmaktadır. Milletlerimiz arasındaki dostluğun ve mesai iştirakinin temellerinin atılması işte tam bu devreye isabet etmiştir. O zamandan beri geçen 12 sene, münasebetlerimizin ve Türk Sovyet mesai iştirakinin daima daha derin ve daha devamlı surette inkişafı ile temayüz etmiştir.' diyor.

İsmet Paşa Moskova'daki cevabi nutkunda özellikle şu noktayı tebarüz ettiriyor: 'Sovyet ittihadı ile olan dostluğumuz, bu 12 sene zarfında gittikçe daha ziyade sağlamlaşmış ve bundan dolayı tarihi bir mahiyet iktisap etmiştir. Bu dostluk, milletlerimizin hayatlarını yeni esaslar üzerinde tanzim etmeye, daha kısıası, yaşamaya olan haklarını temin ettirmek için giriştikleri kahramanca mücadeleden doğmuştur.' Başbakan, nutkunu, aşağıdaki sözlerle bitirmiştir: 'Sağlam bir dostlukla birbirlerine bağlı bulunan memleketlerimizin karşılıklı münasebetleri daima emniyet üzerine müesses olmuştur.'»

Avrupa basını bu ziyaret üzerinde duruyor. Yunan basını ise hasas ve kuşkuludur. Yorumların ana hatları özetle şu biçimdedir: "15 gün süren bir ziyaret bir protokol ziyareti olamaz. Bu ziyaret vesilesi ile, geçit resimleri, havacılık tatbikatı yapılmıştır. Sanayi merkezleri ziyaret edilmiş, kabul resmleri vesaire tertib olunmuştur. Bu ziyaret, Sovyet-Türk dostluğunun yeni bir tezahürüdür. Ve iki memleket arasındaki dostluk bağlarının daha da takviyesidir."

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostça ilişkilerin o tarihlerdeki belirgin başka bir örneği aşağıda hikaye edilmiştir:

29 Aralık 1933 tarihinde, Sovyetler Birliği Merkez İcra komitesinin 4. toplantısında, Dışişleri Bakanı Litvinov, yaptığı dış politika konuşmasında Türkiye'den şöyle bahsediyor: "Büyük Türk Cumhuriyeti ile ilişkilerimizi, yabancı ülkelerin birbirleri ile münasebetleri hususunda model sayıyoruz. On yıldan fazla bir müddettir aramızdaki ilişkiler gittikçe düzelmiş ve hakiki bir dostluğa dönüşmüştür. Bu iki tarafı da tam manasıyla tatmin ettiği gibi, aralarındaki hududun tam bir güvenliğe kavuştuğu hissini de yaratmıştır. Bu karşılıklı dostluk ve itimat politikası, milletlerarası politikada çok faydalı bir işbirliği zeminine vücut vermiştir. İki taraftan biri, sulhun takviyesi için bir öneri ileri sürdüğü zaman, peşinen, diğerinin dostluğuna güvenebilir. Harbiye nazırı Vorosilov'un Ankara'da Türkiye Cumhuriyetinin 10. yıl merasimlerinde Sovyet Rusya'yı temsil ettiği sırada, kendisine yalnız Cumhurbaşkanı ve hükümet tarafından değil aynı zamanda Türk milletince de gösterilen samimi ve coşkulu hüsnü kabul aramızdaki derin dostluğun yeni bir tezahürü olmuştur."

Sovyetlerin dostluk görüntüsü veren bu davranışları daha bir süre devam edecektir. 1936'da yapılan Montreux Boğazlar Antlaşması, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki haklarını kuvvetlendirirken Sovyetlerin güvenlikleri bakımından kuşkulmalarına mahal bırakmayacak bir düzenleme getirmiştir.

Aradan zaman geçip İkinci Dünya Savaşı eşiğine gelindiğinde Sovyetlerin Türkiye'ye karşı yürüttüğü dostluk ve karşılıklı güven politikası yavaş yavaş çehre değiştirmeye başlamıştır. Bunun en belirgin delili, Eylül-Ekim 1939'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun Moskova ziyaretinde karşılaştığı son derece olumsuz ve kuşku uyandırıcı Sovyet davranışlarıdır.

Daha, 1938 sonbaharında Sovyetler Birliği hükümetinin Türkiye politikasında kuşku uyandırabilecek olumsuz noktalar ortaya çıkmıştır denilebilir. Mesela, Moskova Büyükelçimiz Zekayi Apaydın, 1938 sonbaharında Sovyet Dışişleri Bakanı Yardımcısı Potemkin'i ziyaret ediyor. Görüşme sırasında, Potemkin, Almanların Türkiye'ye vermek istedikleri kredi meselesini ortaya atıyor. Büyükelçi, Almanlara herhangi bir rüşhan ve imtiyaz verilmesi bahis konusu olmadığını vurguluyor. Büyükelçi bu fırsattan yararlanarak Sovyetlerin ekonomik ilişkilerindeki bazı olumsuz davranışlarını örneğin uçak alma isteğimizi hatırlatıyor. Bu talebe şimdiye kadar müspet bir cevap verilmediğini, halbuki, bu işi sonuçlandırmanın güzel bir jest teşkil edeceğini söylüyor. Bu yoldaki davranışın dostluğun sarsıntısız devamını göstereceğini büyükelçimiz vurguluyor. Potemkin'in cevabı dikkat çekicidir. Sovyet bakan yardımcısına göre bu işler karşılıklı olmalı. Yoksa tek taraflı jest olur. Zekayi Apaydın hemen tepki gösteriyor. Hediye istemediğimizi uçağı satın alacağımızı vurguluyor.

Apaydın aramızdaki ufak tefek pürüzleri ortadan kaldırıp zemini daha kapsamlı bir politika için hazırlamanın yerinde olacağını ilave ediyor. Potemkin, gerçekten bir takım pürüzler mevcut olduğunu, ama bunların tümünün, büyük politika üzerinde uyuşulunca kendiliğinden çözüleceğini ifade ediyor. Burada dikkate şayan olan cihet, büyükelçimizin, aramızdaki ufak tefek pürüzleri halledelim derken, muhatabının herşeyden evvel, büyük politika etrafında mutabık kalmayı şart koşmasıdır. Demek ki, daha Ekim 1938'de Sovyetler, Türkiye ile, yeni bir büyük politika arayışı içindedir!

Potemkin, Aralık 1938'de, Atatürk'ün ölümünden sonra Ankara'ya gelecektir. Dışişleri ilgili servisleri, bakanın Potemkin'le yapacağı görüşme için Kasım 1938'de bir hazırlık çalışması yapıyor. Dışişlerinin bakana sunduğu bilgi ve öneriler şunlardır:

A) Dahiliye Vekaletince öğrenildiğine göre, Ruslar, son zamanlarda, ordu mensupları arasında Türk-Rus dostluğunun esassız olduğu yolunda telkinlerde bulunmaktadırlar.

B) Rusya'daki vatandaşlarımız muntazaman tevkif ve hudut harici edilmektedir. Moskova büyükelçimiz, bunların bu hareketlerine mukabele olmak üzere, topraklarımızda yaşayan ve çoğu GPU'ya mensup olan Rusların, memleketten uzaklaştırılmasını öneriyor.

Potemkin'le yapılan görüşmelerde bu noktalara temas edilmişmidir bilmiyorum. Ancak Dışişlerinin mütalaları, o tarihlerdeki Sovyetlerin davranışlarındaki bazı olumsuz noktalara işaret etmesi açısından dikkat çekicidir.

Potemkin Aralık başlarında Ankara'ya gelmiştir. Cumhurbaşkanı İnönü kendisini kabul etmiştir. O sıralarda Ankara'daki diplomatlar arasında çeşitli yorumlar yapıldığı duyurulmuştur. Bunlardan Fransız büyükelçisinin yorumu üzerinde durulmaya değer. Fransız büyükelçisinin naklettiğine göre, Potemkin, Ankara'dan ayrılırken garda bir dostuna, "Ankara'ya geldiğim zaman çok memnun oldum, burada geçirdiğim kısa sürede çok haz duydum ve iyi izlenimler edindim. Ama, Ankara'dan ayrıldığım şu anda zihnimde bir soru işareti var," demiş.

Dışişleri derhal, Moskova büyükelçimize talimat veriyor, bu sözlerin aslı var mı, soruşturun, diyor. Zekayi Apaydın Potemkin'i görüyor ve soruyor. Potemkin: "Böyle birşey söylemekliğime kesinlikle ihtimal yoktur. Esasen böyle bir düşüncem olsaydı, açıkça, Saraçoğlu dostuma ifade ederdim. Kesinlikle hiçbir kuşku yoktur. Sovyet hükümeti de fevkalade memnun ve ilişkilerimizin olumlu gelişmelerini görmekle müsterihtir. Bu, ilişkilerimizin kuvvetlenmesini istemeyen kötü niyetli bir dedikodudur," diyor. Potemkin, Zekayi Apaydın'a, Cumhurbaşkanı İnönü ile mülakatının son derece olumlu geçtiğini, ve bunun ehemniyetini kendi hükümetinin takdir ettiğini kaydetmiştir. Büyükelçimiz, Potemkin'in Ankara'daki temaslarını Sovyet hükümetinin tatminkâr bulmuş olacağını düşünüyor.

Sovyetlerle 1938 yılına kadar olan ilişkilerimize kısaca temas etmiş olduk. 1939'da, İkinci Dünya Savaşının çıkmasından önceki devrede, Sovyetlerle karşılıklı güvenlik konusunda temaslar yapmak, bu sahada bir güvenlik paktı akdi imkanlarını araştırmak için yapılan temaslarda ilerleme kaydedilmemesi, ilişkilerimizdeki ilk olumsuz gelişmeyi teşkil eder. Sovyetlerin Türkiye'ye bakış açısı bizde kuşku uyandırmıştır. Olayların akışını şu şekilde özetleyebiliriz: 1939 Nisan ayında Sovyet Maslahatgüzarı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü ziyaret ediyor ve Molotov'dan bir mesajı olduğunu belirtiyor. Bu mesajında Molotov, Balkanlarda ve Karadeniz bölgesinde yeni bir durum ortaya çıkıyor, onun tabiri ile "Yeni bir durum organize oluyor" bundan dolayı biz, yani Sovyetler, Türkiye ile bir konsültasyon yapmakta fayda görüyoruz, diyor. Bu düşüncesini açarak, tecavüze karşı alınabilecek tedbirlerin tespitini öneriyor. Eğer Türkiye hükümeti böyle bir istişareyi faydalı bulursa, Türkiye ve Sovyetler Birliği mümessilleri yakın bir tarihte buluşabileceklerdir. Molotov'a göre bunun yeri Tiflis veya Batum olabilir. Molotov, bu işin bir an önce yapılmasından yanadır, bizden cevap bekliyor. Cumhurbaşkanı'nın mukabelesi olumludur. Öneri hükümette ele alınacak ve Sovyetlere cevap verilecektir. Arkadan

Sovyetlerden mesaj geliyor. Teşekkür ediyorlar. Tiflis ve Batum'a münhasıran yakınlıkları sebebi ile zikrettikleri ama Saraçoğlu Moskova'ya gelebilirse çok bahtiyar olacaklarını belirtiyorlar. Saraçoğlu cevap veriyor; Moskova'yı herhalde ilk fırsatta ziyaret edeceğini, ama şimdi kısa bir zaman içinde bu ilk teması Sovyetleri ilk teklifine göre Batum'da yapmanın daha iyi olacağını bildiriyor.

Sovyetler Birliği hükümeti teşekkür ediyor ama Moskova konusunda ısrarlıdırlar. "Ne vakit zamanınız müsait olursa Moskova'yı teşrifinizi memnuniyetle karşılayacağız," yolunda cevap öneriyorlar. Ama ilk teması süratle yapmak uygun olacağına göre, Bakan Yardımcısı Potemkin'in yanında Ankara'ya gönderileceğini, ilk mülakatın bu suretle süratle yapılmış olacağını Molotov bildiriyor. Potemkin 1939 Nisanı sonunda Ankara'da olacaktır. 28 Nisan ile 5 Mayıs arasında görüşmeler yapılıyor. Bu görüşmelerde, Potemkin'in içtenlikle davrandığı izlenimi alınıyor. Türk tarafı, umumi mahiyette bir beyan kaydı ile, karşılıklı yardımlaşma anlaşması yapılmasını Türkiye'nin uygun gördüğünü bildiriyor. Avrupa barışının artık âşikâr bir şekilde tehdit edildiğini, savaşın yakın olduğunu, iki komşu ve dost ülkenin de müşterek menfaatlerini koruma bakımından bir ikili anlaşma yapılmasında fayda mülâhaza ettiğini vurguluyor. Yapılacak paktın mahdut hedefli olması tasrih ediliyor. Potemkin bunu prensipte uygun karşılıyor, ancak "Saraçoğlu'nun Moskova'ya gelmesi sırasında bu işler ele alınır" şeklinde, vurgulama yapıyor. Türkiye hükümeti işleri çabuklaştırmak istiyor ve Ankara'daki Sovyet büyükelçisine, Molotov'un bir an evvel bir pakt taslağı göndermesini teklif ediyor. Vakit geçiyor, yaz ayları sonlarına geliniyor. Ancak o sıralarda Moskova'dan bir cevap geliyor: Sovyetlerin bazı soruları olduğu, önce bu sorulara cevap verilmesi isteniyor ve ondan sonra pakt taslağı üzerinde çalışma yapılır, diyorlar. Hükümet bu sorulara verdiği cevabı, Moskova büyükelçimize gönderiyor; bu işi takip etmesini, özellikle, pakt yapmak konusunda Sovyet tutumunu ve genel olarak bize karşı nasıl bir politika izlemek niyeti taşıdıklarının teşhisini yapmasını ve bilgi göndermesini, rica ediyor. Büyükelçi Haydar Aktay gelen cevabında ise Sovyetlerin Ağustos sonlarında, bilindiği gibi, Nazi Almanyası ile bir saldırmazlık paktı yaptığını ve şimdi bizimle bir karşılıklı savunma işbirliği anlaşması yapmalarının güç olacağını, hatta kendisinin bunu mümkün görmediğini, belirtiyor ve oradaki vaziyet hakkında da bilgi sunuyor. Büyükelçinin vardığı kanaat şöyle: "Hiç şüphe yok ki Sovyetler bir taraftan İngilizler ve Fransızlarla pakt yapmak için müzakerede bulunurken diğer taraftan da aynı şeyi Almanlarla yapmakta idiler. Şu halde bizimle bir pakt yapacakları hakkında fazlaca iyimser olunmamalıdır".

Eylül başlarında, Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi yazılı bir beyanda bulunuyor, basında görülen bazı yorumlara temas ediyor. Türkiye Potemkin ile temas ederken bir taraftan da, Sovyetler Almanya ile saldırmazlık paktı

müzakere ediyorlarmış, şeklinde ki yorumları reddediyor ve diyor ki, "O tarihte, Mayıs başı itibariyle, öyle bir şey yoktu. Almanlarla böyle bir müzakere içinde değildik". Üzerinde durduğu ikinci nokta da, "siz evet bize İngiltere ve Fransa ile birlikte yaptığınız pakt müzakereleri hakkında bazı haberler vermiştiniz. Ama sonuç hususunda haberdar etmediniz," diyor ve bir nevi tarizde bulunuyor. Ve sonunda da "Bütün vaziyet değişmiştir. Yani, siyasi ilişkilerde, bundan iki üç hafta evvelki durum yoktur. Onun için Türkiye ile dostane ilişkilerimizi ne şekilde tanzim edeceğimizi yeni baştan ele almak gerekecektir," biçiminde görüş belirtiyor. Aynı tarihte, Moskova büyükelçimiz Haydar Aktay Molotov ile görüşüyor. O da kendisine umumi dünya vaziyetinin değiştiğini, onun için aramızda akd olunacak pakt meselesine, yeni bir açıdan bakmak gerektiğini ifade ediyor. Bu hususu Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'na intikal ettirmek üzere, Ankara'daki büyükelçilerine bildirdiklerini ilave ediyor.

Büyükelçimizin mütalası, yeni esaslar tespit edilmek üzere bu pakt meselesinin ileri bir tarihe bırakıldığı yolundadır. Moskova büyükelçiliğimizden gelen ilave değerlendirmeler şu mahiyettedir: "Sovyetler, rejimlerini tehlikeye atacak herhangi bir savaştan kaçınmaktadırlar. Almanlarla günün şartları içinde uyuşmuşlardır. Zira başlıca korkuları Almanya'dır. Bu suretle saldırmazlık paktı yaparak Almanlara bir nevi teminat veriyorlar ve hem de kendi siyasi emellerine erişmenin yolunu buluyorlar. Polonya, Baltık memleketleri, Besarabya, Ukrayna gibi konularda kendi lehlerine tavizler elde ediyorlar. Yani hem Almanya ile bir savaştan kaçınmak, hem de Almanya ile saldırmazlık paktı akdetmek suretiyle kendi siyasi emellerine de bir ölçüde erişmiş oluyorlar." Vaziyetin tahlili bu merkezdedir. Bu düşünce tarzını ileriye doğru yürüttüğümüz takdirde Türkiye ile o tarihlerde karşılıklı bir savunma paktı yapmak konusunda olumlu bir tavır takınmayacakları sonucuna varılabilir. Bence, büyükelçimizin bu mütalasına katılmamak mümkün değildir. Zira savaş sonrasında neşredilen bazı dökümanlarından da anlaşıldığı üzere, Almanların Sovyetler Birliği üzerinde baskısı vardır. Nedir bu baskının mahiyeti? Türklerin, İngiliz ve Fransızlarla o tarihlerde yapmayı tasarladığı paktan vazgeçirilmesi. Bu konuda Türkiye üzerinde tazyik yapılması hiç olmazsa Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yapacağı paktın içinin boşaltılması yani Türkiye'nin nötralize edilmesi. Almanların istekleri bu merkezde. Sovyetlerle gizli görüşmeler yapıyorlar. Ribentrop, açıkça bunu istiyor Sovyetlerden. Eğer paktan vazgeçirmezseniz hiç olmazsa Türkiye'yi nötralize edin, diyor. Molotov bizim Türkiye üzerinde bir tesirimiz vardır. Bunda bir ölçüde başarılı olabiliriz. Zaten Türkiye ile o tarihte aralarında geçerli olan tek anlaşmanın bir saldırmazlık anlaşması olduğunu kaydediyor. Molotov'un Moskova'daki Alman büyükelçisine bu beyanı Ağustos sonlarındadır. Bu görüşme, Saraçoğlu'nun Moskova'ya hareketinden yaklaşık üç hafta evvel cereyan etmiştir. Molotov bu suretle Türkiye ile bir pakt yapılması konusunda müzakerelerin bir yere varamayacağını Alman

büyükelçisine anlatmış oluyor. (Bu bilgiler Ağustos 1939 da gizli kalmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra açıklanan belgelere dayanmaktadır). Sovyet hükümetinin 1939'da bir yandan İngilizler ve Fransızlarla müzakere yaptığı, öte taraftan Almanlarla gizli görüşmeler yürüttüğü, Fransız ve İngilizlerle müzakerelerin sonuç vermediği, fakat Almanlarla yaptığı müzakerelerden kendi menfaatlerine uygun bazı sonuçlar elde ettiği görülmektedir. Tabiatıyla böyle bir durumda Türkiye ile bir pakt yapmak meselesi ikinci derecede bir konu haline alıyor. Almanların bir isteği vardır. Buna uymak gereğini duyuyorlar. Molotov, Türkiye'nin kabul etmeyeceğini peşinen bildiği önerilerde bulunmaya hazırlanıyor. Sovyetlerle ilk temaslar 26 ve 27 Eylül'dedir. Bu temaslarda Sovyet tarafı iki öneride bulunuyor:

1- Sovyetler Türkiye ile bir yardımlaşma paktı yapacaktır, ama bu pakt sebebiyle Sovyetlerin Almanya ile savaşa girmesi bahis konusu olmayacaktır. Alman rezervine Saraçoğlu'nun tepkisi olumsuzdur. Sovyetlerle pakt konusu bu şekilde geliyecekse, pakt yapılmasının manası olmayacağı aşikardır. Türkiye Karadenizde, Boğazlarda, Balkanlarda Sovyetlerle yardımlaşma paktı yapmak istiyor çünkü o günün dünya şartları içinde, Alman tecavüzünün bu bölgeler de sıçrayabileceğinden endişe ediyor. Sovyet Rusya eğer böyle bir durumda, hem Türkiye ile pakt yapacak hem de nereden geleceği de gayet sarıh bir tecavüz halinde elleri kolları bağlı kalacaksa hatta bunu daha da geliştirip, İtalya ile Türkiye arasında bir çatışma halinde de İtalyanlara karşı da bir rezerv koyacaksa, Sovyetlerle bir yardımlaşma anlaşmasının manası kalmıyor.

2- İkinci Sovyet önerisi Boğazlar meselesi ile ilgilidir: Sovyetler, Türkiye ile karşılıklı bir savunma anlaşması yapacaksa bunun bir ikinci bedeli vardır. Bu da Boğazlarla ilgili 1936 tarihli Montreux anlaşmasının bazı hükümlerinin Sovyetlerle Türkiye arasında varılacak bir mütabakata göre tadili ve tatbikatın da hemen bu tadile göre yürütülmesidir. Saraçoğlu Montreux'nün tadiline ilişkin Molotov'un teklifini derhal reddetmiş ve Sovyet hükümetinin hazırladığı kağıdı bile alamayacağını söylemiştir. İkinci toplantıya bizzat Stalin katılmıştır. Saraçoğlu ona karşı da kesin tutumunu sürdürmüştür. 16 Ekim 1939'da yapılan son oturumda Molotov, hükümetinin Alman rezervi konusunda ısrar ettiğini söylemiş ve Boğazlar rejiminin Sovyet önerisine göre tadili isteğini tekrarlamıştır. Stalin'in talimatı ile yapıldığı kaydı ile, Molotov bu konuda yeni bir metin ortaya koymuştur. Esasta iki metin arasında pek fark yoktur. Bu yeni metin de Türkiye'nin muharip olsun olmasın, antlaşmadan doğan hak ve yetkilerini Sovyetlerle mutabakat sağlamak şartıyla kullanmasını öngörüyordu. Buna göre antlaşmanın 20 ve 21. maddesindeki yetkilerini Türkiye ancak Sovyetlerle mutabık kalması halinde kullanabilecekti. 20. madde, Türkiye, muharip durumda ise, harp gemilerinin Boğazlardan geçişini Türkiye'nin takdirine bırakır. 21. madde ise Türkiye yakın bir harp tehlikesi karşısında olduğunu hissederse 20. maddede öngörülen yetkilerini kullanabileceğini kaydeder.

Saraçoğlu milletlerarası bir anlaşmanın tek yönlü değiştirilmesi amacına yönelik herhangi bir öneriyi mütalaa dahi edemeyeceğini belirterek bu konuda baştan beri sürdürdüğü tutumunu bir kere daha tekrarlamıştır. Sovyetlerin amacı, Türkiye ister savaş içinde, ister savaş dışında olsun, sahili olmayan devletlerin harp gemilerine bu denizi kapamaktı. Tabiatıyla bunun Türkiye açısından kabulü mümkün değildi. Alman rezervi ne kadar yersiz ise bu teklifte Türkiye'nin haklarına ve güvenlik politikası amaçlarına o kadar aykırı idi. Bu iki sebepten ötürü Saraçoğlu'nun Moskova görüşmeleri akamete uğramış oluyor. O zaman Ankara'da ve Moskova'da neşredilen komünikede dostluğun devam edeceği, Moskova'da bir sonuca varılamamasının görüşmelerin kesildiği manasına gelmediği, bu konuların ileri bir tarihte tekrar ele alınacağı beyan ediliyorsa da tatbikatta tam bir inkita olduğu, görüşmelerin son derece menfi bir şekilde sonuçlandığı merkezindedir. Aslında Saraçoğlu Moskova'da olumlu sonuç alınamayacağını, oraya vardıktan kısa bir süre sonra anlamıştır. 25 Eylül'de Moskova'ya varmış, ilk temaslar 26 ve 27 Eylül'de yapılmış, ondan sonra ise ziyafetler, operalar vesaire ile vakit geçirilmiştir. Saraçoğlu, Büyükelçi Haydar Aktay'ın evvelce Ankara'ya bildirdiği kuşkuları paylaştığı izlenimini vermektedir. O da Sovyetlerin 23 Ağustos'ta Almanlarla bir saldırmazlık paktı yaptıkları için bizimle bu işi savsaklayacakları yolundaki Aktay'ın kuşkusuna da katılmaktadır, sanırım. Onun için Saraçoğlu kısa bir sürede bir şey çıkmayacağı anlaşılırsa Ankara'ya dönmeyi düşünmüştür. 29 Eylül 1939 da bunu hükümete bildiriyor. Ankara'dan gelen yanıtta, mühim meselenin, Sovyetlerin niyetlerine teşhis koymak olduğu, onun için biraz daha sabredilmesi, birşey yapılamayacağı veya Sovyetlerin kötü niyetleri olduğu anlaşılırsa isticalin tabii olacağı kaydediliyor. (30 Eylül 1939). Saraçoğlu bu sabrı fazlasıyla gösteriyor. 14 Ekim'de tekrar müzakereler yapılıyor. Ancak yukarıda kısaca izahı yapılmış olumsuz iki Sovyet önerisine takılıp kalınıyor. Saraçoğlu'nun Moskova'ya varışı 25 Eylül, son müzakere ise 16 Ekim'dedir. 17 Ekim akşamı heyetimiz Moskova'dan ayrılıyor.

İngiltere ve Fransa ile Türkiye arasında nihayi metin üzerinde mutabakata varılmış olan üçlü ittifak antlaşması 19 Ekim 1939'da Ankara'da imzalanmıştır. Antlaşmayı Türkiye adına Başbakan ve Dışişleri bakan vekili Refik Saydam ve İngiltere ile Fransa adına da, bu iki ülkenin Ankara'daki büyükelçileri imzalamıştır. 17 Ekim'de Moskova'dan ayrılmış olan Saraçoğlu ancak 20 Ekim'de İstanbul'a varacaktır.

Sovyetlerin İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye karşı tavrı, gelişen olaylarla ayarlı bir nitelik kazanmıştır. Savaşın ilk yılında Sovyetlerin tek amacı Nazi Almanya'sının güçlü saldırısını durdurabilmek ve icabında geriye çekilerek vakit kazanmak olmuştur. Sovyetler bu sıkışık şartlar içinde Türkiye'ye karşı anlayışlı bir davranış içinde görünmüşlerdir. Türkiye'nin dürüst tarafsızlığını öven beyanatlar yapmışlardır. Ancak savaşın batılı müttefikler ve Sovyetlerin lehine döndüğü son yıllarda Türkiye'ye karşı politikaları 1939 Ekimindeki kaygı uyandıran niteliğine tekrar bürünmüştür.

Örneğin, Alman ordularının 1941 kışında Balkanlarda süratle ilerlediği sıralarda Sovyetler, 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Paktına sadık kalacağını teyid etmiştir. Türkiye de buna aynı nitelikte bir beyanda mukabele etmiştir (25 Mart 1941)

Alman orduları 12 Haziran 1941 de Sovyetlere karşı taarruza geçti. Türkiye her iki devlet arasında tarafsız kaldı.

Sovyetler, İngiltere'nin girişimi üzerine, Türkiye'ye, Boğazlar konusunda teminat vermeyi uygun gördü. Zira o tarihlerde, Alman haber ajansları Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki taleplerini yürütmek üzere İngiltere ile anlaştığı yolunda propaganda faaliyetine girişmişti. Sovyetler Birliği, Boğazlar üzerinde bir talepleri olmadığını beyan ve Montreux anlaşmasına bağlılığını teyid etti. Aynı zamanda Sovyetler Birliği ve İngiltere Türkiye'nin toprak bütünlüğüne riayet edeceklerini açıkladılar. Türkiye bir tecavüze uğradığı takdirde, kendisine her türlü yardımı yapmaya hazır olacaklarını vurguladılar. Bu beyan İngiltere bakımından normaldi. Aramızda ittifak ilişkisi vardı. Sovyetler ise, hatırlanacağı üzere, 1939 Saraçoğlu müzakerelerinde Alman rezervini ileri sürerek, Türkiye'nin güvenlik konusundaki yaklaşımına olumsuz yanıt vermişlerdir. Ama şimdi şartlar değişmişti. Alman-Sovyet harbi başlamıştı. Görünüşe göre Sovyetler Türkiye'nin dürüst politikasından memnundu. Hatta Aralık 1942 de Stalin, Moskova'da İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'e harpten sonra 12 Adanın Türkiye'ye verilmesinin münasip olacağını belirtmişti. Bu konuşmayı yapan bizzat Stalin idi. 1942 sonunda Türkiye'nin dürüst politikasına mukabele şeklinde ileri sürülmüş olabilir ama 1942'yi takip eden yıllarda Stalin Türkiye'nin harbe girmesini İngiltere ve Amerika'ya önerirken bunun karşılığı olarak 12 Ada konusunu ortaya atmıştır.

1942 yılından İkinci Dünya sonlarına kadar geçen süre içinde Sovyetlerin Türkiye'ye karşı takip ettiği politikayı aşağıda özetleyeceğiz. Aynı zamanda Türkiye'nin takip ettiği yola da temas edeceğiz. Bu bahisleri kısa tutup savaş sonrasına intikal etmeyi planlıyorum. Bu kitaba konu teşkil eden anılarım esas itibarıyla Türkiye'nin milli güvenliğini pekiştirmek için Batılı müttefiklerle arasında tesis etmeyi başardığı ittifakı konu almaktadır. Anılarım 1945 ile 1952 arasında Washington büyükeçiliğinde başkatip ve müsteşar olarak geçirdiğim 7 yıllık devreyi kapsar. Bu hatırlatmayı yaptıktan sonra 1943-1945 yıllarına dönelim. Bu yıllara ait olarak Türkiye'de çeşitli neşriyat yapılmıştır. Benim amacım bu yıllara ait önemli olayları ele alırken konulara İngiliz ve Amerika devlet adamlarının nasıl yaklaştığını tespit etmektedir. Böyle bir tespiti de onların kendi kaynaklarından yapmamız doğru olur. Başkan Roosevelt, Başbakan Churchill, Türkiye'nin savaş içindeki davranışı hakkında ne düşünmüşlerdi, bunu iyi bilirsek Türk devlet adamlarının tutumları hakkında esasen bilgi sahibi olduğumuza göre bir karşılaştırma yapma imkanı doğacaktır. Böyle bir metod takip ederek Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yılları içindeki davranışı hakkında etraflı olduğu kadar da gerçekçi bir tahlil yapma imkanına kavuşmuş oluruz.

Sözlerimizi özetlersek Stalin ve Molotov bazı öneri ve taleplerle karşımıza çıkmıştır. Türkiye'nin hiç tereddüte düşmeden takip ettiği politika bilinmektedir. Ama bu işler karşısında Roosevelt ne düşünmüştür, Churchill'in yaklaşımı nedir? Konu savaşın yürütülmesiyle irtibatlı olduğuna göre İngiltere ve özellikle Amerika genel kurmayların bakış açıları nedir?

Bu nitelikteki bir incelemeye en sağlam kaynağın Roosevelt'in 12 yıl müddetle Dışişleri bakanlığını yapmış olan Cordell Hull'ın anıları olacağını düşündüm. (*The Memoirs of Cordell Hull*, New York, The Macmillan Company 1948).

KAZABLANKA KONFERANSI

Ocak 1943 başlarında Roosevelt ile Churchill Kazablanka'da buluştular. Kazablanka Konferansının en mühim kararı, kayıtsız şartsız teslim prensibi üzerinde iki müttefikin mutabık kalmış olmalarıdır. Türkiye'yi özellikle ilgilendiren konu Churchill'in Cumhurbaşkanı İnönü ile Adana'da buluşmasının orada kararlaştırılmış olmasıdır.

Churchill Adana'ya gitmektedir. Adana Konferansında yalnız İngiltere adına değil Roosevelt'i de temsilen hareket etmesi kararlaştırılmıştır. Bu istek Roosevelt'ten gelmiştir. Türkiye Amerika'nın dış politika planlamalarında önemli yer almaya başlamıştır. Cumhurbaşkanı İnönü, Churchill'in Başkan Roosevelt'e bu toplantıyı desteklemiş olmasından dolayı teşekkür etmiştir. Ankara'daki Amerika büyükelçisi Steinhardt'a göre, Başkan Roosevelt'in bu öneriyi desteklemesinin İnönü'nün olumlu cevap vermesinde önemli rolü olmuştur.

Churchill, Adana'da silah ve teçhizatın İngiltere ve Amerika tarafından Türkiye'ye sağlanacağını ancak Türkiye'nin o sıralarda harbe girmeye zorlanmayacağını ifade etmiştir.

Aradan biraz zaman geçmiştir. Roosevelt'e 2 Şubat 1943'te gönderdiği mesajında Churchill, Türkiye'nin muzaffer bir müttefik olarak İngiltere, Amerika ve Sovyetler yanında yer almasının önemine işaret etmiştir. Türkiye'nin bu suretle savaş sonrası dünyasında en ileri derecede güvenliğini sağlayacağını ileri sürmüştür.

Avrupa'daki savaşa gelince; Churchill'in yaklaşımı ikinci cephenin Balkanlarda açılmasına yönelikti. Türkiye'nin ise yeni risklere girmeden evvel, ülkenin toprak bütünlüğünün harp sonrasında korunması hakkında açık teminat istemesi tabii idi.

İngiltere bu garantileri bir anlaşma ile Türkiye'ye vermeye hazırdı. Churchill'e göre Sovyetlerin de böyle bir anlaşma yapmayı arzulaması beklenirdi. Yahut ta İngiltere Sovyetlerle birlikte bu garantileri verebilecekti. Bunlar hep Churchill'in önerileri ve Rusya'ya ilişkin tahminleridir. Churchill'e göre ABD başkanı da bu anlaşmaya katılırdı. Bu suretle ABD'nin bütün ağırlığı Türkiye'yi ilgilendiren barış anlaşmasının gerçekleştirilmesine yöneltilirdi. Ama Churchill hemen ilave ediyor: "Uzun vadeli Avrupa bağlantılarının ABD'nin yasına güçlük çıkardığını biliyorum, bu çeşit

anlaşma ve garantiler tabiatıyla bütün ülkeleri kötülüklerden korumaya yönelik dünya düzenlemelerinin çerçevesine girecektir." Yani Churchill ABD'ye "Siz bir kere bu işe girişin. Sonraları, sorumluluklar kurulacak olan yeni Dünya teşkilatına devrolunur," yolunda bir açık kapı gösteriyor.

Adana Konferansını takiben Churchill Stalin'e de bilgi sundu. Sovyetler kuşkusuz Türkiye'nin harbe katılmasını istiyordu. İngiltere başbakanı Türkiye'yi bu safhada zorlamadığını ama 1943 yılı sonundan evvel kendi ihtiyarı ile harbe gireceğini tahmin ettiğini bildirdi.

Adana'da İngiltere Türkiye'ye silah ve teçhizat sevkiyatını çabuklaştırmaya vadedmişti. Yıl sonuna kadar , Türkiye'nin hazırlanabileceğini hesaplıyordu.

Churchill, Türkiye'nin harp sonrasına ait Sovyet davranışı hakkında beslediği endişe ve kuşkuyu dağıtmak için Sovyetlerin bir dostluk jesti yapmasını da Stalin'e önermişti. Churchill'in önerisi şahsi düşünce ve kararının mahsulü idi. Yoksa Adana Konferansında bu konuda bir karar alınmış değildi. Stalin'nin Churchill'e cevabı ise, gerekli açıklıktan yoksundu. Türkiye'nin tutumu, savaş sonrası durumu hakkında Sovyetlerden teminat almayı amaçlıyordu. Sovyet tutumu ise "hele siz bir kere savaşa girin üst tarafı savaş sonrasında halledilir," yolunda idi. Buna rağmen Türkiye Churchill'in açtığı yolu denemek istedi. Türkiye büyükelçisi Cevat Açıkalin Adana Konferansını takip eden aylarda Molotov'la görüştü. Adana konferansı sonunda Türkiye ile İngiltere arasındaki görüş birliğini açıklayan bildiriye benzer bir Türk-Sovyet bildirisi yayınlanmasının, iki ülke arasındaki ilişkilerin, mevcut şartlar içinde daha dostane bir havaya bürünmesine yardımcı olacağını Molotov'a ifade etti. Molotov Açıkalin'a bir görüş belirtmedi, insiyatifi ona bıraktı. Bu izahlardan anlaşılacağı üzere Sovyet Dışişleri Bakanı Türk büyükelçisinin yaklaşımını olumsuz karşılamıştı. Churchill'in önerdiği girişim bu suretle akamete uğradı.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasındaki toplantıların ilki Ekim 1943'te Moskova'da yapılan Dışişleri Bakanları Konferansıdır. Roosevelt ve Churchill, Stalin ile münasip bir yerde buluşmayı önermişlerse de Stalin başkumandan olarak yüklendiği ağır görev dolayısıyla Moskova'dan ayrılamayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine Dışişleri bakanları seviyesinde üçlü toplantı yapılması kararlaştırılmıştır. Aslında Roosevelt çeşitli kere Stalin'e buluşma önermiş. Stalin bu konudaki son temasta Roosevelt ile başbaşa görüşmeye temayül etmiş, ancak başbakan Churchill'in de görüşmeye katılacağını belirtmesi üzerine yine olumsuz tavır almıştır. Stalin o zamanın şartları içinde Amerika-İngiltere bütünleşmesine muhatap olmak istemiyordu. Çok muhtemeldir ki, o vakite kadar Avrupa'da ikinci cepheyi açmaya razı olmayan iki müttefikin niyetleri hakkında Stalin kuşku besliyordu. Bu hava içinde, toplantının Dışişleri bakanları seviyesinde Moskova'da yapılması kararlaştırıldı.

Toplantı 1943'ün Ekim ayında yapılacaktı. Bu toplantıdan evvel 1943 yaz aylarında ABD ve İngiltere arasında görüşmeler cereyan etmiştir. Bu konudaki bilgileri Cordell Hull'dan aktaralım: "Başkan Roosevelt ve Başbakan Churchill Ağustos'ta yapılan ilk Quebec Konferansında Türkiye'nin durumunu ele almışlardır. Başkan Roosevelt, Mr. Churchill ve iki tarafın askeri yetkilileri, Türkiye'nin, savaşa müttefikleri yanında katılması zamanının gelmediğine karar vermişlerdir. Aynı zamanda, Türkiye'nin askeri etkinliğinin arttırılması ve Almanya'ya Türk yardımının azaltılması, özellikle Çanakkale'den askeri nitelikte Alman nakliyatının durdurulması üzerinde mutabık kalmışlardır. Bilhassa üstünde durdukları konu Almanya'ya yapılan krom sevkiyatı idi."

Moskova Konferansı 18 Ekim'de başlamıştır. Bu konferansın Türkiye'yi ilgilendiren bölümü üzerinde duracağım:

Molotov, savaşın kısaltılması konusunda üç teklifte bulunmuştur:

1- Churchill ve Roosevelt Haziran 1943'te, İngiliz-Amerikan kuvvetlerinin 1944 ilkbaharında Kuzey Fransa'yı istila edeceği hakkında teminat vermişlerdi. Bu teminat halen geçerlidir.

2- Üç devlet, Türkiye'nin derhal savaşa girmesini Türk Hükümetine teklif etmelidir.

3- Üç devlet, Almanya'ya karşı yürütülen savaş için gerekli hava üslerini müttefikler emrine vermesini İsveç Hükümetine önermelidir. Cordell Hull ve Eden, Molotov'un birinci noktasına olumlu cevap vermişlerdir. Türkiye'nin savaşa girmesi ve İsveç'ten hava üssü istenilmesi konularını Cordell Hull başkan Roosevelt'e iletteğini bildirmiştir. Roosevelt savaşın yürütülmesine ait konularda son derece hassastı. Gerekli kararları başkumandan sıfatı ile sadece kendisinin alacağı yolunda Cordell Hull'e talimat vermişti.

28 Ekim'de yapılan toplantıda, başkan Roosevelt'in Türkiye ile İsveç'e ilişkin Sovyet önerilerini olumsuz karşıladığı tebliğ edilmiştir. İngiltere de buna katılmıştır. Mucip sebep aynıdır: Amerika kaynaklarını Fransa'nın istilasına ve İtalya'da müttefiklerce yürütülmekte olan taarruzun desteklenmesine tahsis etmiştir. Bu sebeple şu sırada Türkiye'ye harbe girme önerisinde bulunmak yerinde değildir. Alternatif olarak Türkiye'nin hava üslerini müttefiklerin kullanımına izin vermesi ve ulaşım kolaylıkları sağlaması imkanı araştırılabilir.

ABD, Churchill'in ikinci cephenin Balkanlarda açılması fikrine hep karşı çıkmıştır.

34 TÜRKİYE'NİN BATI İLE İTTİFAKA YÖNELİŞİ

Sonuçta üç devletin Türkiye ve İsveç sorununu incelemeye devam etmesi kararlaştırılmıştır.

Ama konferansın kapanmasından sonra Roosevelt, Churchill ve Stalin ile, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunun Türkiye hükümeti ile müzakere edilmesi hususunda mutabık kalıyor. Cordell Hull bu gelişmeyi Moskova'dan dönüş yolu üzerinde öğreniyor. Müzakere görevi İngiltere'ye verilmiştir. Nitekim Eden Moskova'dan ayrıldıktan sonra, 5 Kasım 1943'te, Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile Kahire'de buluşuyor. Eden, ilk adım olarak, Türkiye'nin hava üslerini müttefikler emrine vermesine öneriyor. İkinci adım da bir süre sonra fiilen savaşa girmesi olacaktır. Menemencioğlu üsler Almanlara karşı kullanıldığı takdirde savaşın kaçınılmaz olacağını vurguluyor. Esas konu olan harbe katılma önerisine gelince, Türkiye'nin savunma güçleri el'an kifayetsiz olduğundan, harbe girmekle müttefiklere etkin bir katkı getiremeyeceğini ifade ediyor.

Cordell Hull Kasım sonlarında Tahran'a gitmekte olan Roosevelt ile Cumhurbaşkanı İnönü arasında tavassut rolü oynuyor. Tahran dönüşü Roosevelt'in İnönü ile, Churchill ve Sovyet temsilcisinin katılması ile Kahire'de buluşmasını öneriyor. İnönü cevap veriyor: "Maksat Tahran'da alınacak kararları tebliğ etmekse, daveti olumsuz karşılayacaktır. Yok eşitler arasında serbest müzakere bahis konusu ise Kahire'ye gidebilecektir." Başkan Roosevelt İnönü ile buluşma şansını elde ettiği için mutluluk ifade ediyor, eşitler arasında serbest müzakere yapılacağı hakkında İnönü'ye teminat veriyor. Kasım 1943'te yapılan Tahran Konferansında üç müttefikin Türkiye'nin savaşa katılması için girişimde bulunmaları kararlaştırılmıştır.

Bu noktada Roosevelt ile Churchill arasında bir rekabet uç veriyor. Başkan Roosevelt'in emri ile 4 Aralık'ta Adana'ya dört nakliye uçağı gönderiliyor. Bunlardan biri başkanın, ikincisi Churchill'in özel uçağıdır. Başkanın uçağı ile damadı albay John Boettiger Adana'ya gelmektedir. Orada İnönü'yü karşılayacak başkanın selamlarını takdim edecek ve Kahire'ye uçuşta İnönü'ye refaket edecektir. Churchill'in uçağı ile de oğlu Randolph Churchill gelmektedir, onun da misyonu Amerikalınıninkinin aynıdır. Washington'dan Ankara'daki büyükelçiliklerine gönderilen mesaj İnönü'nün Amerikan uçağı ile seyahat etmesinin başkan Roosevelt'i memnun edeceği özellikle belirtiyor.

Bu rekabetten Başkan Roosevelt kazançlı çıkıyor. İnönü, Amerikan uçağını tercih etmiştir.

Kahire'de Cumhurbaşkanı İnönü prensip itibariyle, Türkiye'nin harbe girmesine muvafakat etmiştir. Ancak Türkiye'nin silah, malzeme ve nakliye noksanlığının giderilmesinden ve ülkenin kendisini savunacak duruma gelmesinden evvel bu prensip kararı uygulanmayacaktır. İngiliz hava kuvvetlerine tahsisi mümkün olup olmayacağı Türkiye tarafından sarahata kavuşturulacaktır.

İnönü'nün Kahire'den dönüşü Bayrama rastlanmıştır. Bayram sırasında Dışişleri servislerinde yayılan haberler ve yorumlar, hazırlıksız Türkiye'nin harbe katılmasının bahis konusu olmayacağı yolunda idi. Kahire'de bir olup bitti yoktu.

Bir Bayram günü bu haber ve izlenimlerle beslenmiş bakanlıktaki güvenlik verici havayı iyi hatırlarım.

Türkiye'nin harbe girme konusundaki prensip mutabakatını uygulamaya koymak için Ocak 1944'te Ankara'da Türk-İngiliz askeri görüşmeleri başlıyor. O sıralarda İngiltere hükümeti Washington'a bir mesaj iletiyor. Mesaj konusu şöyle: "Türk makamları harbe girme konusunda Amerika'nın İngiltere'ye nazaran daha az ısrarlı olduğu, Türkiye'yi sadece İngiltere'nin tazyik ettiği kanısındadır. Ankara'daki Amerikan büyükelçisinin İngiltere büyükelçisinin girişimlerini desteklemesinin Türklerin bu izlenimlerinin dağıtılmasına yarayacağı düşünülmektedir." Cordell Hull bu İngiliz girişimi hakkında bir kanaate varıyor ve bu kanaatine dayanan önerisini Başkan Roosevelt'e sunarak talimat istiyor. Cordell Hull'un başkana önerisi şu biçimdedir: "Ankara'daki Amerikan büyükelçisinin İngiltere'nin bütün girişimlerini desteklemesi beklenilemez. Büyükelçimiz sadece İngiltere'nin olduğu gibi bizim de Türkiye'nin savaşa fiilen katılmak suretiyle, müşterek zafere yardımcı olmasından memnun kalacağımızı ifade edebilir." Roosevelt'in muvafakatı ile Ankara'daki Amerikan büyükelçisine o mealde talimat gönderiliyor.

Her ne hal ise, Ankara'daki Türk-İngiliz müzakerelerinde bir ilerleme yoktur. İngilizlere göre, Türkler teslimi çok uzun zaman alacak, yüksek miktarda silah talep ediyor. Bu suretle, harbe girmesinin fayda ifade etmeyeceği bir zamana kadar tarafsızlıklarını sürdüreceklerdir. Ankara'daki Amerikan büyükelçisininin bir izlenimi vardır: Muhtemelen Türkler, İngiltere'nin Ege hakkında Yunanlılarla, Balkanlar hakkında da Sovyetlerle bağlantısı olduğundan kuşkulandırmaktadır. Bu sebeple İngilizlerin harbe etkin şekilde müdahalesini sağlayacak miktar ve nitelikte harp malzemesi vermekten kaçındıklarını Türkler düşünüyor olabilir. Yani Cordell Hull İngiliz iddiasını reddetmiyor ama başka bir ihtimale de hikayesinde yer veriyor.

4 Şubat 1944'de Ankara'daki görüşmeler bir çıkmaza girmiştir. İngilizler hiçbir izah ve tebligat yapmadan, heyetlerini çekiyor. Ankara'ya askeri malzeme sevkiyatını durduracaklarını Washington'a bildiriyorlar. Ankara'daki büyükelçilerine Türk hükümeti üyeleri ile temastan kaçınması talimatının verilmekte olduğunu Washington'a iletiyorlar. İngilizler Ankara'daki Amerikan büyükelçisinin de şimdilik Türklerle ilişkilerini soğutmasını öneriyorlar. Başkan Roosevelt'in de muvafakatı ile Ankara'daki Amerikan büyükelçisine gerekli talimat gidiyor. Şubat başlarında İngiliz ve Amerikan silah sevkiyatı durduruluyor (7 Şubat 1944)

O sıralarda üstünde durulan başka bir önemli konu da Almanya'ya Türkiye'den yapılan krom sevkiyatıdır. Krom yüksek kalite çelik imalatı için birinci derecede önemli bir stratejik maddedir. Başkan Roosevelt İnönü'ye bu konuda dostça bir mesaj göndermek istiyor. İngilizler buna mani oluyorlar: o sırada dostça mesaj göndermenin, müttefiklerin yumuşadığı şeklinde Türklerce tefsir edilebileceğini düşünüyorlar ve mektubun ihtiyatta bekletilmesini öneriyorlar. Mektup Ankara'ya gitmiyor. Nisan ayında bir Alman heyeti Ankara'ya gelmiştir. 30 Nisan da süresi dolacak Türk-Alman ticaret anlaşmasının yenilenmesini istiyorlar. İngilizler ve Amerikalılar ise, diğer tarafsız ülkelere yaptıkları gibi Türkiye'ye karşı abluka kararı almaya hazırlanıyorlar (14 Nisan). Türk hükümeti 20 Nisan da mihver devletlerine bütün krom sevkiyatlarını durduruyor.

Haziran geliyor. Müttefikler 6 Haziran'da Normandiya'ya çıkarma yapıyorlar. İngilizler Türkiye'nin müttefiklere daha ziyade yardımcı olmalarını istiyorlar. Eden, Cordell Hull'a Türkiye nezdinde müşterek girişimde bulunmayı öneriyor. İstekleri Türkiye'nin Almanya ile siyasi ve iktisadi ilişkileri kesmesidir. Haziran sonunda Ankara'da bu girişimi yapıyorlar, Türk hükümetinin yanıtı olumludur (3 Temmuz 1944). Başbakan Saraçoğlu bu olumlu yanıtı verirken İngiltere ve ABD'nin Türkiye'ye tam müttefik muamelesi yapacakları hakkında teminat istiyor. Bunun yanında aşağıdaki konularda mümkün olan azami nispette Türkiye'ye yardım yapılmasını öneriyor.

1- Silah ve malzeme sevkiyatı;

2- Türkiye'nin dış piyasalara satamadığı ihraç maddesi fazlasının tasfiyesi;

3- Türkiye'nin önemli ithalat ihtiyacının karşılanması.

O sıralarda yeni bir mesele ortaya çıkıyor: Molotov, Moskova'daki Amerikan büyükelçisi Harriman'a, Türkiye'nin Almanya ile ilişkileri kesmesi hakkındaki İngiliz önerisinin Moskova Konferansı kararlarına uymadığını, zira Türkiye'nin savaşa katılmasının önerilmediğini ifade ediyor.

10 Temmuzda Washington'daki Sovyet Maslahatgüzarı Cordell Hull'a bu konuda bir muhtıra veriyor, muhtıraya göre İngiltere hükümetinin Almanya ile siyasi ve iktisadi ilişkileri kesmesi konusunda Türkiye'ye tek başına öneride bulunması üç devlet arasında Tahran konferansında teyid edilen anlaşmaya aykırıdır. Türkiye'nin harbe girmesi meselesinde üç devlet birlikte hareket etmelidir. İngiltere ise, Sovyetlerin mutabakatını sağlamadan girişimde bulunmuştur.

Cordell Hull'a verilen Sovyet muhtırası, Türkiye'nin insiyatifi ile Sovyetlerle Türkiye arasında gelişen bir diplomatik yazışma hakkında da ABD'ye bilgi veriyor. Buna göre, Türkiye Sovyetlere yakın siyasi ilişkiler gerçekleştirilmesi için bir anlaşma yapılmasını önermiştir. Bu anlaşmanın özellikle, Balkanların güvenliğini garanti etmesi önerilmiştir. Sovyet tarafı ise böyle bir mutabakata varılması için tek yolun Türkiye'nin savaşa katılması olduğunu yanıt olarak bildirmiştir.

Cordell Hull Türkiye'nin Almanya ile iktisadi ve siyasi ilişkileri kesmesi konusunda Sovyetlerin mutabakatını sağlamaya çalışıyor. Bu arada Genel Kurmay Başkanı General Marshall ile de istişare ediyor. Marshall'ın görüşü, Türkiye'nin bir an önce Almanya ile siyasi ilişkileri kesmesinin askeri açıdan arzuya şayan olduğu yolundadır (19 Temmuz). Türkiye'nin bu kararının savaşa katılma istikametinde atılmış bir ilk adım sayılması gerektiğinin belirtilmesine gelince, Genel Kurmayın buna muvafakatı aşağıdaki ihtiyati kayıt'a bağlanmıştır. Bu tutum, Türkiye'ye ve Amerika'nın müttefiklerine bildirilirken Amerika'nın Balkanlarda çıkacak bir savaşta herhangi bir kara, deniz veya hava harekâtına katkıda bulunmayı taahhüt etmediği tasrih edilmektedir. Amerikan Genel Kurmayı, İtalya ve Batı Akdeniz'deki harekâta ayrılmış kaynaklardan bir aktarma yapılmasına da karşıdır.

Cordell Hull Genel Kurmayın yukardaki rezervi dahilinde, İngiliz muhtırasına karşılık veriyor. Aynı şekilde Sovyetlerin 10 Temmuz tarihli notasını da cevaplandırıyor. Moskova'daki Amerikan Büyükelçisi Harriman'a gönderdiği talimatta, Türkiye'nin fiilen savaşa katılması konusunda adım adım bir yaklaşım takip edilmesini Sovyetler Moskova ve Tahran konferansları kararlarına aykırı sayıyorlarsa, Molotov'a üçlü görüşmeler teklif edilmesini istiyor. Bu görüşmelerde, Moskova ve Tahran'da evvelce alınan kararların en iyi ne şekilde tatbik edileceği hususu ele alınabilecektir. Sovyetlerin cevabı olumsuzdur (27 Temmuz). Yarım tedbirlerin görüşülmesi mühim bir mana ifade etmez. Sovyet hükümeti Türkiye'nin kendi haline bırakılması ve tazyike devam edilmemesi görüşündedir. Harriman, Cordell Hull'dan aldığı ikinci talimat üzerine Dışişleri Bakan Yardımcısı Vişinski ile temasa geçiyor; ondan da olumlu bir tepki alamıyor. Harriman bu durumda yeni temasların geri bırakılmasını öneriyor.

Harriman'ın değerlendirilmesi şöyle: işlerin vardığı bu noktada Sovyetler, Türkiye'nin hareketinden fayda elde etmeye, buna mukabil barış anlaşması konusunda Türkiye'ye karşı hiç bir taahhütte bulunmamaya temayül etmiş görünüyorlar. Sovyetler bu suretle Türkiye'ye ait konularda Amerika ve İngiltere ile beraber hareket edilmesi hususunda Moskova Konferansında yükledikleri taahhütlerden sıyrılmayı düşünüyorlar.

Cordell Hull, Harriman'ın telkinine uyarak Moskova ile mutabakat aranması konusunda ısrar etmiyor.

Amerika Dışışleri Bakanı Almanya ile ilişkilerin kesilmesi yolundaki İngiliz-Amerikan girişiminin Ankara'da kabul görmesinden memnundur. İlişkilerin kesilmesi üzerine Türklere karşı bütün taahhütlerini yerine getirdiklerini kaydediyor.

Türkiye'nin Balkanlarda ötedenberi istikrar unsuru olduğunu kabul ediyor ve savaş sonrası konferanslarında Balkan sorunları ele alındığında kuvvetli bir Türkiye'nin faydalı bir dost olacağını düşünüyor.

Ankara siyasi ve iktisadi ilişkilerin kesilmesi kararını Almanya'ya bildirdi. Tarih 2 Ağustos 1944 idi. Almanya büyükelçisi von Papen, Ankara'dan ayrılmadan evvel Cumhurbaşkanı İnönü tarafından kabul olundu. Kendisine köşke gidiş dönüşünde Dışışleri görevlisi olarak refakat ettim. Von Papen'e İnönü'nün yanından çıkışında tekrar mülaki oldum. İyi hatırlarım, gönüllere kuvvet veren renkli bir Ankara akşamı idi. Von Papen donuk bir gözle, Ankara kalesine baktı ve "bu güzel yerler için üzülüyorum" dedi. Büyükelçi hafif tehdit içeren sözlerinde inandırıcı değildi. Kendi anlayışına göre, görevi gereği sözler sarfediyordu. Ama gerçekten üzgündü. Kendisine "Sayın büyükelçi, Ankara kalesi asırlardan beri orada duruyor. Şimdiden sonra da ayakta kalmanın yolunu bulur. Alman milletinin içine düştüğü badireden asıl biz üzgünüz," dedim. Hafif gülümsedi. Ne demek istediğimi anlamıştı. Alman büyükelçiliğinde vedalaştık. Von Papen Ankara'da görevde bulunduğu süre içinde Türkiye'ye karşı anlayışlı davrandı izlenimini vermişti.

Türkiye'nin savaşa katılması konusunda Sovyetler Birliği İngiltere ve ABD'nin davranışlarını kısaca gözden geçirdik. Sovyetlerin tutumu bellidir. Türkiye hazırlıklı olsun olmasın bir an evvel savaşa girmelidir. Ama savaş sonrası hakkında, teminat içeren bir anlaşma yapılmasına yönelik araştırma ve yoklamaları da yanıtız bırakıyor. İngiltere 1943'teki ilk temaslarda (Adana Konferansı) Türk silahlı kuvvetlerinin güçlendirilmesinden evvel savaşa katılmasında ısrarlı değil. Adana'da vadettiği yardımları da yerine getirememiştir ama 1944'te özellikle Churchill'in Balkanlarda çıkarma yapılması tasavvurları ortaya çıktığında, Türkiye'nin savaşa katılmasında ısrarlı davranmaya başlamıştır. Amerika ise baştan beri, Türkiye'nin savaşa katılması konusunda daha ihtiyatlıdır

ABD'nin davranışı hakkında Cordell Hull'ın anılarından da faydalanarak özet olarak bilgi vermeye çalıştım.

Amerika'nın nüanslı politikasında askeri yetkililerin tutumları kuşkusuz önemli bir rol oynamıştır. Bu bahsi tamamlamak için Amerikan Genel Kurmayının özellikle Kurmay Başkanı General George Marshall'ın Türkiye'nin savaşa katılıp katılmaması bahsindeki açık vaziyetini gözden geçirmenin faydalı olacağını düşündüm. Bu konuda önemli bir kaynak George C. Marshall Araştırma Vakfının 1973 tarihli eseridir. (New York: The Viking Press, 1973)

Balkanlarda cephe açılması ve Türkiye'nin savaşa girmeye davet edilmesi sorununun ele alındığı 1943 yılında General Marshall'ın ortaya koyduğu tavrı aşağıda özetlemeye çalışacağım: Kazablanka'da Roosevelt ve Churchill Ocak 1943 başlarında buluşacaklardır. Daha önce iki tarafın genel kurmay başkanları askeri planlara ait seçenekler üzerinde bir ön çalışma yapacaklardır. Bu görüşme 14 Ocak'ta başlıyor. Müzakereyi açan İngiltere Genel Kurmay Başkanı General Brooke, Almanya'nın havadan bombalanmasını ve Nazi işgalindeki ülkelerin işgale mukavemet etmeye teşvik edilmelerinin düşmanın moral gücünü yıkmayı sağlayabilecek bir yol olarak görüyor. Brooke ileri derecede bir iyimserlik içindedir. Balkan cephesi açılırsa müttefiklere sadece Avrupa'da bakiye düşman kuvvetlerini temizlemek kalacaktır. İngiltere'de mevcut müttefik askeri birlikleri bu işe yeterli sayılabilir. Şu halde ilk hedef İtalya'nın saf dışı edilmesi ve Türkiye'nin savaşa sokulması olmalıdır.

Marshall için bu düşünceler, İngilizlerin Almanya'ya cepheden saldırmamak için 1942'de ortaya attıkları bıktırıcı önerilerin değişik bir şekilden ibarettir. Akdenizde geniş askeri faaliyet gösterilmesine yönelik İngiliz önerisine Marshall kuvvetle karşı koymuştur. Marshall daima İngiltere'den Batıya yönelik bir askeri hareket üzerinde ısrar etmiştir. Bu hareketin İngiltere'den havadan destekleneceğini ve Amerika tarafından silah ve malzeme ihtiyacının kolaylıkla sağlanacağını vurgulamıştır.

Mayıs 1943'te Churchill 100 kişilik maiyetiyle birlikte Washington'a geliyor. Askeri heyetler arasında müzakereler yapılacaktır. Sicilya'da kazanılacak bir zaferden sonra sürdürülecek makûl askeri hareketler hakkında Amerikalılar planlar hazırlayacak. Marshall, Eisenhower'e verdiği talimatta İtalya'nın işgali için bir plan yapılmasını istiyor. Ayrıca Türkiye'yi savaşa katılmaya teşvik için Girit ve 12 Adalara yönelik bir plan da öneriyor, ama ilave ediyor: "Bu tavsiyeleri İngiliz başbakanın öncelikle ortaya atacağını tahmin ediyorum, bu sebeple yapacağınız iş sadece bir egzersizdir". Kağıt üzerinde bir çalışmadır, demek istiyor. Marshall kendi tutumuna bir kere daha açıklık getiriyor. "Bahis konusu askeri planların stratejimizin ne olması gerektiği hakkındaki düşüncelerine uymadığını anlamış olacaksınız. Ergeç, kıtaya karşı kesin sonuç alıcı hareket İngiltere'den yapılmalıdır". Marshall, Savunma Bakanı Stimson'a da "Başkan Türkiye'yi savaşa sokma fikri ile zihninde oynamaktadır" yolunda ikazda bulunmuştur. Stimson da Akdeniz hareketinin boyutunu sınırlandırma konusunda çaba sarfetmiştir.

Ağustos 1943'te ABD ile İngiltere arasında yapılan Quebec Konferansından sonra Churchill Washington'a gelmiştir. Roosevelt'le görüşme yapacaktır. O tarihlerde İtalya'nın teslim olması bekleniliyor. Churchill İtalyan kuvvetlerinin teslim olmasından sonra yapılacak askeri hareket planını hazırlamıştır.

Roosevelt ile buluşmasından önce Marshall ve Amerikalı kuvvet kumandanlarına bunu açıklıyor. Plana göre İtalyan yarımadasının dar bölümünden yukarıya geçilmeyecektir. Kuvvetler Dalmaçya limanlarından Kuzey ve Kuzeydoğuya yönelecek. Müttefik kuvvetlerin oralarda görünmesi Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'da işgal kuvvetlerine karşı ciddi tepkiler yaratır. Bu tepkiler ise, müttefiklerin bir talebi olmaksızın, Türkiye'den de bir hareketi tahrik edebilir.

General Marshall, Avrupa'ya çıkarma yapılması hedefinden sapmalara kuvvetle karşı koymaya devam etmektedir. Özellikle Doğuya yönelik hareketleri tasvip etmemektedir. Dalmaçya limanlarından Kuzeydoğuya yürüyüş düşüncesine Marshall'ın gösterdiği tepki çok ağırdır. Ama vesikalarda bu sulandırılmış ve "Dalmaçya önerisi pek işe yarar görünmüyordu" şeklinde bir muhtevaya sokulmuştur. 10 Eylül'de Doğu Akdenizdeki adalara yönelik hareket ele alınıyor. Rodos ve yakınındaki adaların işgali için Yakın Doğu kumandanı Wilson'un planlarına Amerikalıların bir itirazı yok. Bir şartla ki, İngilizler sadece ellerindeki kuvvetlerle bu işi yürütsünler. İngiltere'deki hazırlıkları veya İtalyan yarımadasındaki askeri hareketleri aksatacak geniş çaplı Doğu Akdeniz hareketine Amerikalılar karşıdır. Türkiye'yi harbe katılmaya teşvik senaryosuna gelince, Amerikalılar, Türklerin Akdeniz adalarına saldırılarından ziyade, Alman-Rus cephesindeki olumlu gelişmelerden etkilenebilirler.

Kasım 1943 sonlarında Roosevelt, Churchill ve Stalin Tahran'da buluşacaktır. Genel Kurmay heyetleri de orada olacaktır. İngilizlerin aklında olan 12 Adalar ve özellikle Rodos'ta harekete geçilmesi fikrine Amerikalılar olumlu bakmıyor. İngilizler de Çankayşek'e Uzakdoğuda yardım edilmesine sıcak bakmıyor ve Normandiya'ya Mayıs 1944'te çıkarma yapılmasını geciktirmeye temayül ediyorlar. Roosevelt Tahran'da üçlü konferans öncesinde Marshall ve yardımcıları ile istişare ediyor. Sovyetlerin, İngilizleri Akdeniz hareketi konusunda destekleyecekleri rivayeti ortada dolaşılıyor.

Marshall'a göre Rodos hareketi, Avrupa ve Çin cepheleri için yapılacak hazırlıklara önemli ölçüde zarar verir. Eğer bu yola gidilirse Avrupa'ya Mayıs başında yapılması planlanan çıkarmanın Haziran hatta Temmuz'a kadar ertelenmesi gerekecektir. Roosevelt Rodos'a taarruzun bir takım sorunlar çıkaracağını düşünmektedir. Ada alınırsa, İngilizlerin "şimdi de Yunanistan'ı ele geçirelim" diyeceklerinden kuşulanmaktadır. Başkan Adriyatikte küçük

mikyaslı komando hareketlerini 12 Adalarda bir harekete tercih etmektedir. Roosevelt Türkler üzerinde baskı yapılmasına karşıdır. Bu düşüncesini başkan şöyle ifade ediyor: "Türklerin savaşa girmelerinde ısrara vicdanım el vermiyor".

Tahran Konferansı başlıyor. Roosevelt ve Churchill Stalin'i etkilemek için uzun konuşmalar yapıyorlar. Stalin sabırsızlanıyor, nutuklarını kesiyor, "Asıl işimize eğilelim" diyor. Roosevelt ve Churchill bilinen görüşlerini tekrarlıyorlar, Stalin'in onayını kazanmaya çalışıyorlar.

Roosevelt Avrupa'ya çıkarma ve Pasifik cephesinde hareketler üzerinde duruyor. Churchill ikinci derecede olmakla birlikte, Akdenizdeki hareketin Rusya için can alacak önemde olduğunu belirtiyor. Ancak Stalin, Amerikalıları sevindiren bir sürpriz yapıyor. Başbakan Churchill'in önerilerini hemen reddediyor. Batılı müttefiklerin bütün gayretlerini Normandiya'ya çıkarma yapma işine yönelmelerini istiyor. Düşmanı şaşırtmak için ikinci bir hareket düşünülüyorsa bunun Güney Fransa'ya yönelik bir hareket olabileceğini söylüyor. Stalin, Türkiye'nin savaşa katılması ihtimalini varit görmüyor. Doğu Akdeniz Churchill'i hayal kırıklığına uğrattırıyor. Rusların Amerika'nın geleceğe ait stratejilerini desteklemeleri İngilizlerin hiç beklemedikleri bir gelişmedir. Sonuçta Normadiya'ya çıkarma 6 Haziran 1944'te yapılıyor. Daha evvel müttefik kuvvetler İtalya'ya çıkmıştır. Amerikalılar öteden beri İtalya'daki hareketin kuzeye yönelmek üzere genişlemesine karşıdır, onun için Apenin'lerde durmuşlardır. Churchill ise İtalya'daki hareketin genişletilmesi, hatta Viyana kapılarına kadar gidilmesini önermektedir. Stalin Balkanlarda cephe açılmasına olduğu gibi buna da karşıdır. Hedef en kısa yoldan Almanları mağlup etmektir. Bu hedefe varmayı kolaylaştırmak ve Avrupa'ya rahatça kuvvet ve silah sevk etmek için Güney Fransa'nın Marsilya-Toulon bölgesine çıkarma yapılması gereklidir.

Churchill'in son dakikaya kadar aksine uğraşmasına rağmen Güney Fransa hareketi üzerinde karar kesinleşmiş ve Ağustos 1944'te gerçekleşmiştir.

Tahran Konferansında esas itibariyle Nazi Almanya'sına karşı savaş stratejisi ve Sovyetlerin Japonya'ya karşı savaşa katılması ele alınmıştır.

George Marshall'ın anılarında Türkiye'ye yapılmış olabilecek atfları tespit etmeye çalıştım. Kısa bir bölüme tesadüf ettim. Marshall'ın hikaye ettiğine göre Stalin Tahran'da, ileride ortaya çıkaracağı bazı taleplerinin ilk işaretini vermiştir. Şöyle ki, Sovyetler Birliğinin büyük cüssesi üzerinde konuşulurken, Başbakan Churchill Rusya'nın üstünde bulunduğu muazzam kara sahasının sıcak denizlere serbestçe çıkma hakkına sahip olmasını ileri sürmüştür. Churchill bu konunun, barış antlaşmasının bir parçasını teşkil edeceğini de belirtmiştir ve sorunun dostlar arasında tatlılıkla halledilebileceği yolunda bir açıklama da getirmiştir. Eline bir fırsat geçtiğini gören Stalin acele

şu karşılığı vermiştir: "Konuyu Mr. Churchill açtığına göre, Boğazlar rejiminin nasıl olacağı hakkında aydınlanmak isterim". Buna cevaben Churchill, bir çözüm bulunabileceğini beyan etmiştir. Bununla beraber görüşünün her zaman bu merkezde olmadığını da kaydetmiştir. Başkan Roosevelt ise, incelikle, konuşmayı Kuzey bölgelerine intikal ettirmiştir. Bremen, Hamburg ve Lübeck'in serbest bölge ilan edilmesi ve Kiel kanalının milletlerarası kontrole ve garantiye bağlanmasına değinmiştir.

Churchill, Tahran toplantısından bir ay evvel Stalin ile Moskova'da buluşmuştu. Orada Uzakdoğuya temas etmiştir. Görüşmeyi kapatırken Churchill, Rusya'nın iştahını körletecek yerde arttırmaya yarayacak garip bir lisan kullanmıştır. İngiltere Başbakanının beyanı şöyledir: "Savaştan sonra dünyayı idare edecek ve dünyaya yön verecek devletler tatmin edilmiş olmalıdır. Toprak elde etme peşinde koşmamaları veya başka hırslar beslememeleri gereklidir. Eğer bu sorun büyük devletlere uygun gelecek şekilde halledilirse Dünya barış içinde kalır. Aç milletler ve ihtiras sahibi devletler tehlikelidir. Dünyaya rehberlik eden devletlerin zengin ve mutlu insanlar topluluğu durumunda olmalarını arzularım."

George Marshall'ın Türkiye'ye ilişkin anılarını burada noktalıyoruz. Türkiye'nin savaş yıllarındaki vaziyetini belirleyen hikayemize bıraktığımız noktadan devam edelim:

1944 yılı Ağustos başlarında Türkiye mihver devletleri ile siyasi ve iktisadi ilişkilerini kesmişti. ABD ve İngiltere ile varılan prensip mutabakatı gereğince ileri bir tarihte Türkiye fiilen savaşa katılacaktı. Ancak tarih kesinleşmemiştir.

Türkiye açısından 1944'ten sonraki ilk önemli gelişme Şubat 1945'te İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği arasında yapılan Yalta konferansıdır. Stalin Yalta'da Roosevelt'le buluşacaktı. Roosevelt bu buluşmaya iki sebeple önem veriyordu: a) Sovyetlerin Japonya'ya karşı savaşa katılmasını sağlamak. b) Kurulmakta olan Birleşmiş Milletler Teşkilatına Sovyet desteğini gerçekleştirmek.

Yalta konferansının Türkiye'yi ilgilendiren bölümüne gelince, Stalin Montreux antlaşmasının modası geçmiş bir antlaşma olduğunu ve bunun Sovyetlerin boğazını sıkıştırdığını iddia etmiştir.

Başkan Roosevelt, Sovyetlerin serbestçe sıcak denizlere çıkabilmesini prensip itibarıyla uygun mütalaa ettiğini söylemiştir. Churchill de Montreux antlaşmasının yeni şartlara göre ayarlanmasını kabul ettiğini açıklamıştır. Churchill bu prensip mutabakatının, Türkiye'nin egemenlik ve toprak bütünlüğünün korunacağı teminatıyla birlikte Türk hükümetine bildirilmesini önermiştir. Sonuçta, Boğazlar konusunun ilk Dışişleri bakanları konferansında ele alınması hususunda üç devlet mutabık kalmıştır.

Yalta'da, esas itibariyle Uzakdoğu sorunları ele alınmıştır. Sovyetlerin Japonya'ya karşı savaşa girmesi için Çin'in sırtından tavizler verilmiştir. Kuril adaları ve Sakhalin hakkında Sovyet istekleri kabul edilmiştir. Aslında, savaş yıllarında yapılan en önemli konferans 1943'teki Tahran Konferansı idi. Orada Uzakdoğu konusunda Sovyetlerle uyuşulmuştu. Yalta bir bakıma Tahran'da temelleri atılan üçlü politikanın gün ışığına çıkmasıdır.

Başkan Roosevelt'in Yalta'daki tutumu hakkında ilerdeki yıllarda çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bir görüşe göre, Uzakdoğuda savaşın sonuna doğru Sovyetler nasıl olsa Mançurya, Kuril adaları ve Sakhalin'de harekete geçeceklerdi. Bu itibarla bir olup bittiye karşı koymaya çalışmak manasız olurdu.

Başka bir yoruma göre Roosevelt ölümün eşiğinde son derece yorgun bir insandı ve kalan bütün gücünü Sovyetlerin Birleşmiş Milletler Teşkilatını desteklenmesine yönelmişti ve üçüncü yorumda, Roosevelt Churchill gibi, doymuş Rusya'nın sulhçu bir Rusya olacağına inanıyordu. Bizim açımızdan bu son yorum daha akla yakın olanıdır. Tabiatıyla bunu ikinci yorumla birlikte ele almak de mümkündür.

Ben Amerika'ya 1945 sonbaharında geldim. O tarihlerde Sovyetlerin Türkiye'den toprak talepleri ve Boğazlarda üs kurma istekleri canlılığını koruyordu. Amerikalıların bize tavsiyeleri ise bu sorunları dostça görüşmeler yoluyla halledilebileceği, onun için mesele çıkarmamaya dikkat etmeliğimiz yolunda idi. Roosevelt aylarca evvel vefat etmişti ama Truman idaresinin başlangıç aylarında doymuş Rusya'nın sulhçu Rusya olacağı biçimindeki Churchill'in düşüncesi, öyle anlaşılıyor ki, geçerliliğini koruyordu.

Yalta Konferansından sonra, Nisan 1945'te San Fransisko'da toplanacak konferansa, o vakite kadar mihvere savaş açmış Birleşmiş Milletler tabir edilen grubun yanında ortak milletlerin de davet edileceği, ancak bu ikinci kategorideki milletlerin 1 Mart 1945'e kadar mihvere harp ilan etmelerinin şart olduğu İngiltere ve ABD tarafından Türkiye'ye bildirildi. Hükümet Almanya ve Japonya'ya harp kararı aldı ve bunu Büyük Millet Meclisinin tasvibine sundu. Karar Meclis tarafından 23 Şubat 1945 tarihinde kabul olundu. Bunu takiben Nisan 1945'teki San Fransisko Konferansına davet olundu ve sonuçta Birleşmiş Milletler kurucu üyesi sıfatını kazandı.

Burada Birleşmiş Milletlerin kuruluş yıllarına avdet etmek ve Türkiye'nin katılımının geçirdiği safhalardan söz etmek uygun olacaktır.

Birleşmiş Milletler Teşkilatının kuruluşuna yönelik çalışmalar hep Amerika'dan kaynaklanmıştır. Başkan Roosevelt'in talimatı ile hareket eden Dışişleri Bakanı Cordell Hull'un liderliği ve sürekli inisiyatifi ile bu konudaki çabalara yön verilmiştir. Bu sebeptendir ki, Cordell Hull'a, Birleşmiş Milletlerin babası sıfatı tevcih edilmiştir.

Başlangıç noktası, mihver devletlerine savaş ilan etmiş devletleri bir beyanname etrafında birleştirmektir. Bu beyanname başlangıçta 4 devlet deklarasyonu altında hazırlanmıştır (ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin). Beyannamenin Amerika Dışişleri bakanlığında hazırlanması hemen 7 Aralık'ta Japonya'nın Pearl Harbor'a saldırısını takip eden günlerdedir. Beyannamenin tarihi 10 Ocak 1942 dir. Bunu o tarihte 26 devlet imzalamıştır. Bunlar ABD, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin'e ilaveten 22 devlettir.

Beyannamenin başlangıç bölümü Başkan Roosevelt ile Churchill'in 1941'de ilan ettikleri Atlantik Charterde kabul ettikleri prensipleri teyid etmektedir. Dünyayı tahakküm altına almak isteyen merhametsiz ve vahşi kuvvetlere karşı müşterek savunmayı gerçekleştireceklerdir. Başlangıç bölümünü takiben üzerinde mutabakata varılmış üç belirli nokta ortaya konulmaktadır.

1- Her hükümet, üçlü pakta dahil devletler kesin mağlubiyete uğratılncaya kadar elindeki bütün kaynakları seferber edecektir.

2- Müşterek düşman veya düşmanlara karşı askeri çabaların koordinasyonu ve kaynakların kullanılması hususunda başkaları ile azami ölçüde işbirliği yapacaklardır.

3- Müşterek mutabakat sağlanmadan savaşa son vermeyecek ve ayrı mütareke yapmayacaklardır.

Bu üç nokta mutabakatı, beyannamenin aldığı son şekilde iki noktaya indirilmiştir:

A) Üçlü pakt ve ona katılanlara harp ilan etmiş olan her hükümet, askeri ve iktisadi bütün kaynaklarını bu hükümetlere karşı kullanmayı taahhüt eder.

B) Her hükümet şimdiye kadar beyannameyi imzalamış olan hükümetlerle işbirliği yapmayı ve düşmanlarla ayrı mütareke ve sulh anlaşması yapmamayı taahhüt eder.

Türkiye'nin 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya harp ilan ettiğini, bunu takiben de Washington'da Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzaladığını biraz evvel belirtmiştik. Beyannamenin içeriği hakkında okuyucularımıza gerekli bilgiyi sunmuş oluyoruz. Anlaşılacağı gibi, Birleşmiş Milletlere üyeliğin yolu o tarihlerde mihver devletlerine harp ilan etmekten geçiyordu.

Türkiye'nin kurucu üye olarak katıldığı Birleşmiş Milletler Teşkilatının gerçekleşmesi konusuna da kısaca değinelim.

Birleşmiş Milletler Teşkilatının kuruluşuna ait çalışmalar Ağustos 1944'te Washinton'da başlamıştır. Çalışmaların yapıldığı Dumbarton Oaks adlı kaşeneye izafeten, bu süreç Dumbarton Oaks Konferansı namı ile literatüre girmiştir.

Dumbarton Oaks, Birleşmiş Milletler Teşkilatının gövdesini meydana getirmiştir denilebilir. Dumbarton Oaks'ta halledilemeyen konular 1945'in Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında yapılan San Fransisko Birleşmiş Milletler Konferansında sonuçlandırılmıştır. Bu konularda bol araştırma ve çeşitli neşriyat vardır. Ben sadece ABD ve İngiltere ile Sovyetler Birliğinin yaklaşımları arasında, bazı konularda ortaya çıkan farklılıkların üzerinde duracağım.

İlk görüş ayrılığı, hangi devletlerin Birleşmiş Milletler kurucusu olabileceği üzerinde olmuştur. 28 Ağustos'ta Dumbarton Oaks'ta Sovyet temsilcisi Gromyko şaşırtıcı bir yeni öneri getirmiştir. ABD tarafı, Birleşmiş Milletler Deklarasyonunu imzalayan bütün devletlerin kurucu üye olması gerektiğine inanmaktadır. Ayrıca mihvere karşı savaş ilan etmemekle birlikte savaşın yürütülmesine önemli katkı getiren sekiz ayrı devletin de kurucu üyelere dahil edilmesi ABD tarafından istenilmektedir. Bunlar altı Latin Amerika ülkesi ile İzlanda ve Mısır'dır.

Sovyetlerin istekleri ise kurucu üyeliğin sadece Birleşmiş Milletler Beyannamesini ilk imzalayan 26 devlete ait olması biçimindedir. Bundan sonra imzalayan ve imzalayacak olanlar ise "Ortak Ülkeler" sayılmalıdır. Yukarıda değinilen sekiz ülkenin kurucu üyeliği de kabul edilmemektedir.

Gromyko, Sovyetler Birliğine dahil 16 Cumhuriyetin de kurucu üye sayılmasını önermekle muhataplarını büsbütün şaşkınlığa uğratmıştır. Bu suretle, Sovyetlerin Birleşmiş Milletlerde 16 oyu olacaktır. Öneri Roosevelt'e iletildiğinde başkan bunu şiddetle reddetmiştir ve Dışişleri Bakanı Stettinius'e verdiği talimatta bu durumda ABD'nin 48 eyaletinin de kurucu üye olmasını talep edebileceğini kaydetmiştir.

Sovyetlerin bol sayılı üyelik talebi Dumbarton Oaks konferansı sonuna kadar bir daha ele alınmadı ama bu işten vazgeçtikleri de söylenemezdi.

Nitekim Yalta Konferansında (Şubat 1945) Roosevelt Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın kurucu üye olarak Birleşmiş Milletler konferansına katılmalarını kabul etti. Cordell Hull sağlık sebebi ile Kasım 1944'te görevini bırakmıştı. Anılarında, Sovyetlerin kendisine böyle bir öneri ile gelmiş olmaları halinde buna karşı koymuş olacağını anlatıyor.

İki taraf arasında ciddi bir ihtilaf yaratan ikinci konu da Güvenlik Konseyinde oylama meselesi idi. ABD ve İngiltere konseyin herhangi bir üyesinin, kendisiyle bağlantılı olan bir konunun oylamasına katılmaması gerektiğini ileri sürüyordu. Daimi üyeler için de aynı olmalı idi. Başka bir anlatımla veto hakkı bu gibi hallerde geçersiz olacaktı. Sovyetler ise tam aksi tutumda idi. Ne maksatla olursa olsun veto hakkının kullanımında herhangi bir taviz vermeye yanaşmıyordu. Aslında ABD, güvenliği ilgilendiren durumlarda konseyde oybirliği sağlanması işinde, Sovyetler Birliği kadar ısrarlıydı. Kuvvet kullanılması veya zorlayıcı tedbir tatbiki bahis konusu olduğunda veto hakkı kesinlikle işlemeli idi. ABD'nin Birleşmiş Milletler organizasyonunda yer almasını Kongre ancak bu şartla kabul edebilirdi.

ABD, İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında sorun çıkaran diğer bir konu da, gerektiğinde üyelerin Birleşmiş Milletler emrine kuvvet tahsis etmesi meselesi idi. Sovyetler, kuvvet verme imkânı olmayan küçük ülkelerin, üs olarak kullanılmak üzere, Birleşmiş Milletlere toprak tahsis etmelerinin istenilmesi öneriyordu. Başkan Roosevelt ve Cordell Hull buna şiddetle karşı koydular. Bu, küçük ülkelerin hükümlanlık haklarına tecavüz olurdu. Toprak tahsisi işi isteğe bağlı olmalıydı. Küçük memleketler üs vermeye mecbur edilemezdi.

Dumbarton Oaks sona ermeden, Sovyetler küçük memleketlerden Birleşmiş Milletlerin üs talep etmesi teklifini geri aldı ancak Sovyetlerin birden fazla üyelik talepleri ve veto hakkının kullanılması konusu ileriye bırakıldı. Sovyetlere birden fazla üyelik hakkı tanınması sorunu Yalta'da Roosevelt'in verdiği taviz ile halledildiğini evvelce gördük. ABD Dışişleri Bakanlığı veto hakkı işinde de bir orta yol bulmaya çalıştı. Yeni formül evvelce Dumbarton Oaks Konferansı sırasında Amerikan Dışişlerinin ileri sürdüğü kompromi formülünün bir benzeri idi. Buna göre, bir ihtilafın sulhçu yollarla çözümünde, taraf olan devlet daima üyelere biri olsa dahi oyu sayılmayacaktı. Zorlayıcı tedbir alınmasına ait oylamalarla ise, ilgili Güvenlik Konseyi daimi üyesinin oyu geçerli sayılacaktı. Konferans sırasında bu kompromi formülünü yalnız Stalin değil Roosevelt ve Churchill de kabul etmemişti. Benim değerlendirmeme göre her üçü de kompromi formülünün üzerine hemen atlamayı mahsurlu buldular. Meseleyi konferans sonrasına bırakmayı tercih ettiler.

Roosevelt Yalta'ya giderken Dışişlerinin bu orta yol formülünü tasvip etti. Yalta'da ise Churchill ve Stalin Roosevelt ile mutabık kaldılar.

1942'de Birleşmiş Milletler Deklarasyonu imzalayan 26 ülke dışında hiçbir ülkeye üyelik tanınmaması hakkındaki Sovyet tutumuna gelince: bu konunun hallinin fazla güçlük arzemediğini sanıyorum. Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın üyeliğini kabul ettiren Sovyetlerin, San Fransisko konferansından evvel kurucu üyeliğe ilişkin vebibelerini yerine getiren ve Birleşmiş Milletler Deklarasyonunu da imzalayan Türkiye gibi ülkelerin üyeliğini de önlemede başarılı olamayacağı beklenilirdi. ABD ve İngiltere, Türkiye'nin San Fransisko Konferansına kurucu üyelik sıfatı ile katılması işinde ciddi tavır takındılar. Yalta'dan sonra bu iş süratle sonuca götürüldü.

Kurucu üyelik işini burada kapatıp hikayemize Şubat ayında yapılan Yalta Konferansı sonundan itibaren devam edelim.

Sovyet Rusya'nın 19 Mart 1945'te, 17 Eylül 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşmasını fesh ettiğini bildirmesi ile ilişkilerimiz bunalımlı bir sürece girmiştir.

Yeni bir antlaşma yapılması hakkında Molotov'u yoklayan Türkiye Büyükelçisine, Sovyet Dışişleri Bakanı Kars ve Ardahan illerinin iadesini talep ettiğini açıklamıştır. 7 Haziran 1945'teki görüşmede ise Sovyetlere Boğazlarda üs verilmesini önermiştir. Molotov'a göre yeni bir dostluk antlaşmasının bedeli bunlar olacaktır. Büyükelçi Sarper, Molotov'un bu iki talebini de kesinlikle derhal reddetmiştir. Molotov'un bu konuşmayı Ankara'ya iletmesini istemesi üzerine, bahis konusu talepler, Ankara'dan gelen talimat üzerine bir kere daha reddedilmiştir.

Türkiye'nin Washington büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur 7 Temmuz 1945'te ABD Dışişleri Bakanı vekili Joseph C. Grew'u ziyaret etmiş ve konuyu kendisine açmıştır. Grew bakanlıktaki bilgiye göre, bahse konu Türk-Sovyet görüşmelerinin, dostça bir fikir alışverişi niteliğinde olduğunu ve somut bir tehdit yapılmadığını söylemiştir. Baydur, cevabında "Sovyetlerin Boston ve San Fransisko'yu ABD'den istemeleri halinde, bunu dostça bir hareket mi sayardınız," şeklinde Amerikalı muhatabına bir soru yöneltmiştir.

Temmuz 1945'te yapılan Potsdam Konferansında Boğazlar meselesine tekrar temas edildi. Başkan Truman, Montreux'nün tadiline taraftardı. Ticaret gemilerinin Amerikan sularında olduğu gibi Boğazlardan serbestçe geçmesini uygun görüyordu. İç sularda, milletlerarası garanti altında, ticaret gemilerine serbest geçit hakkı tanınmasına ait görüşünü etraflı şekilde açıkladı. Bu öneriyeye yalnız Boğazları değil, Panama Kanalı da dahil, benzeyen su yolları Tuna gibi, milletlerarası nehirler de dahil idi. Bu öneri de Dışişleri Bakanları

konseyine havale edildi. Mamafih 24 Temmuzdan sonra bu konu ele alınmadı. Stalin ve Molotov Türkiye üzerinde tazyikte bulduklarını inkar ettiler. Sonunda, Boğazlar meselesinin, Türk hükümeti ile istişare yolu ile, incelenmesi üzerinde mutabık kalındı.

Potsdam Konferansından sonra Türkiye üzerindeki Sovyet tazyiki arttı. Başkan Truman 27 Ekim 1945'te Potsdam'da ileri sürdüğü tezi tekrarladı. Hudutlardaki nehirler ve suyolları ve birden fazla ülkeden geçen nehir ve su yollarında seyrüseferde eşit haklar tanınmasını ileri sürdü. 2 Kasım 1945'te, ABD, kendisinin de katılacağı bir milletlerarası konferans toplanmasını teklif etti ve Boğazlar rejimi hakkında ise şu öneride bulundu:

A) Boğazlar, bütün milletlerin ticaret gemilerine açık olmalıdır;

B) Boğazlar, Karadeniz ülkelerinin harp gemilerine açık olmalıdır;

C) Barış zamanında, Karadenize sahili olmayan devletlerin, belirli bir tonajdaki harp gemileri, Karadeniz devletlerinin izniyle veya Birleşmiş Milletler hesabına bir görev yaptıkları takdirde, serbestçe geçer, bu şart dışında geçiş izni verilmez;

D) Birleşmiş Milletler, Milletler Cemiyetinin yerini almalıdır. Japonya, anlaşmadan çıkarılmalıdır.

Türk hükümeti, özellikle, Karadeniz ülkelerinin harp gemilerinin kayıtsız şartsız geçişini öneren ve Karadeniz'i kapalı deniz olarak tanımlamaya yol açabilecek bu teklifi kuşku ve rezerv ile karşıladı. Bununla beraber, Türkiye'nin hükümlerine haklarına, istiklaline ve ülke bütünlüğüne saygı ve riayet şartı ile, bu Amerikan notasının müzakere zemini yapılmasını kabul etti.

Sovyet tazyiki yalnız Boğazlar üzerinde değildi. Haziran ayında Moskova'da büyükelçimiz Sarper'e ifade edilip derhal onun tarafından reddedilen toprak taleplerini de amaçlıyordu. 1945 Aralık ayında, Gürcü profesörü oldukları iddia edilen iki kişinin, Trabzon dahil, Karadenizdeki Türk vilayetlerinin Gürcistan'a ait olduğu yolundaki yazıları Sovyet basınında yayımlandı. Bu yayın Türk kamuoyunda şiddetli tepki yarattı. Bütün ülke, yekvücüt olarak, Sovyet tazyikine karşı koyma azminde olduğunu belli ediyordu. Türkiye'nin bu tepkisi Amerikan kamuoyu ve basını tarafından takdirle karşılandı. Amerika hükümeti bir yandan bize itidal ve soğukkanlılıkla davranmayı tavsiye ederken bir yandan da desteğini belli ediyordu.

1939'dan başlayarak 1945 sonbaharına kadar Sovyetlerle ilişkilerimizin geçirdiği safhaları inceleme konusu yaptık. Vardığımız bu noktadan sonra öncelik Amerika'nın Türkiye'ye yönelik politikasına geçmektedir. Ama arka planda Sovyetlerin mevcudiyeti devam etmektedir.

AMERİKA-TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDE İŞBİRLİĞİNE YÖNELİŞ

Boğazlar işi 1946'da tekrar kızıştı, ama ABD şimdi ön planda idi. Sovyet Rusya, 8 Ağustos 1946 tarihinde, Türkiye'ye bir nota vererek Türkiye'nin savaş sırasında Boğazlar rejimini kötü idare ettiğini, bundan Karadeniz devletlerinin zarar gördüğünü iddia ederek Boğazlar rejimi hakkında yeni bir teklifte bulundu. Sovyetler bu teklifte Montreux'ün tadilini değil, tamamıyla yeni bir antlaşma yapılmasını istiyordu. Onlara göre bu yeni antlaşmada öngörülecek rejim, Boğazları bütün ticaret gemilerine ve Karadeniz ülkelerinin harp gemilerine her zaman açık tutacaktı. Karadenizde sahili olmayan devletlerin harp gemileri kısıtlı bir geçişten faydalanacaktı. Bu düzenlemeyi tamamlamak üzere Türkiye ve Karadeniz devletlerinin kontrolünde yeni bir rejim kurulacak ve müşterek bir savunma sistemi de oluşturulacaktı.

Bu öneriler kuşkusuz, kabul edilemezdi. Sovyetler Birliği bu teklifi ile, Türkiye'yi tahakküm altına almayı amaçladığını ortaya koymuş oluyordu. Türkiye'nin tutumu bu iddialar karşısında tabiatıyla son derece olumsuz olacaktı.

ABD'ye gelince, Başkan Truman bu konuda kesin vaziyet aldı. 16 Ağustos 1946'da Amerikan Hükümeti Türk Hükümetine mantıklı fakat metin bir davranış göstermesini tavsiye etti. Aynı zamanda, en yüksek seviyede konunun etraflı şekilde gözden geçirilerek, Türkiye'nin ABD tarafından kuvvetle desteklenmesi kararına varıldığı da Ankara'ya bildirildi. Amerikan hükümetinin bu ciddi kararının ne şekilde alındığı sonraki yıllarda açıklanmıştır. Açıklanan bilgilere göre, 15 Ağustos 1946'da Beyaz Sarayda yapılan toplantıda başkana bu önemli konulara ait Amerikan görüşünü belirleyen bir muhtıra sunulmuştur.

Muhtıranın müşterek sahipleri Dışişleri Bakanı, Harbiye Bakanı ve Deniz Bakanıdır.

Sovyetler Birliği Ortadoğuya tam hakim olursa, akaryakıt dahil çeşitli kaynakları bakımından stratejik önemi olan bu bölgeyi kontrol altına almış olur. O zaman, ulaşım açısından Hindistan ve Çin'e ilişkin hedeflerine yaklaşmak için daha kuvvetli bir duruma gelir.

Bu sebeplerle, Sovyetler Birliğinin, kuvvet kullanmak veya kuvvet kullanma tehdidinde bulunmak suretiyle, Çanakkale ve Türkiye üzerindeki tek taraflı planlarını yürütmekte başarı kazanamaması ABD'nin hayati menfaatleri gereğidir.

Türkiye tazyik altında, Sovyet önerilerini kabul ederse ileride Birleşmiş Milletler veya dünya kamuoyu önünde Sovyetlere karşı yürüteceğimiz davayı zayıflatır. Ama Türk Hükümeti Birleşmiş Milletlere inandığını ısrarla belirtiyor. Aynı zamanda, yalnız olarak savaşma durumunda kalsa bile, Sovyetlerin Türk topraklarında üs elde etme çabalarına kuvvet kullanarak karşı koyacağını açıklıyor. Türkiye'nin tutumu böyle olmakla beraber, onun Amerika'nın destek teminatı ile azmi kuvvetlendirilmelidir.

Üç Bakanın müşterek görüşü, "Sovyetlerin herhangi bir tecavüzünü, özellikle Türkiye'ye yönelik bir tecavüzü, elimizdeki bütün imkanları kullanarak püskürtmeliyiz. Sulh'un korunmasının en sağlam yolu, silahlı tecavüze karşı koymak için ABD'nin diğer milletlerin yanında Amerikan silahları ile yer alacağı inancının ortaya çıkmasıdır."

ABD, 19 Ağustos 1945'te Sovyetler Birliğine gönderdiği notada Boğazlar rejiminin yalnız Karadeniz devletlerinin işi olmadığını bildirmiştir. Türkiye'nin, Boğazların, savunmasından sorumlu olmaya devam edeceğini ilave etmiştir. Boğazların, bir mütecavizin saldırısına maruz kalması halinde, milletlerarası güvenliği tehdit eden bir durumun ortaya çıkacağını ve bunun da açıkça, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin harekete geçmesini gerektireceğini vurgulamıştır. 21 Ağustos'ta İngiltere de benzer bir tutum almıştır. 22 Ağustos'ta Sovyetler Birliğini cevaplayan Türkiye, antlaşmanın hükümleri dairesinde, Montreux'nün gözden geçirilmesine razı olabileceğini bildirmiş, ancak, Boğazların Türk-Sovyet müşterek savunmasına bağlanması hakkındaki Sovyet önerisini Türkiye'nin hükümler ve saygınlığına aykırı olduğu için reddetmiştir. Türkiye'nin savaş içinde Boğazlar rejimi idaresinde Karadeniz devletlerine zarar verici davranışlar içine girdiği şeklindeki ithamın mesnetsiz olduğunu belirterek bunu da reddetmiştir.

Sovyetler Birliği 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye verdiği ikinci bir notayla, eski önerilerini tekrarlamış, Boğazlar hakkında direkt görüşmeler yapılması yolundaki Potsdam mutabakatını hatırlatmıştır. Bu arada, Karadenizin kapalı deniz olduğu yolundaki iddiasını tekrarlamıştır. Her şeyden evvel Potsdam'ın Boğazlar konusunda direkt görüşmeler yapılmasını önerdiği iddiası tamamıyla yanlıştır. Potsdam'da Montreux antlaşmasının âkid taraflar toplantısında gözden geçirilebileceği prensibi mahfuz tutulmuştur. Ancak her devletin Türkiye ile istişarede bulunacağı kaydedilmiştir. Sovyetlerin bu defa ortaya koydukları diğer düşünceler de eskilerinin aynıydı. Bunların tümünün uygun karşılanmayacağı aşikardı.

Bu iş sonunda şöyle noktalandı: ABD ve İngiltere Sovyetlerin Eylül sonlarında ortaya koyduğu önerileri de reddettiler (9 Ekim 1945). Türk hükümeti de 18 Ekim'de, Montreux antlaşmasının âkidler arasında gözden geçirilebileceği yolundaki eski görüşünü teyid etmiştir. Potsdam'ın ikili görüşme yolunu açtığı şeklindeki Sovyet yorumunu yukarıda belirtildiği üzere reddetmiştir. Boğazların müştereken savunulması ve Karadeniz için kapalı deniz statüsü kabul edilmesi istikametindeki Sovyet önerisini de bir kere daha geriye çevirmiştir. Türk notası, müşterek savunma teklifine atıfta bulunurken Türkiye'nin hükümlerlik haklarını bir tarafa iterek, Türk topraklarında Sovyet savunma haklarının kullanılmasından bahsedilmesinin anlaşılır bir iş olmadığı da vurgulanmıştır. Bu suretle Sovyetlerin 24 Eylül 1945 tarihli Boğazlara ilişkin notasındaki iddialar da geriye çevirilmiş oldu.

Boğazlar rejimi hakkındaki görüşmeler, Ekim 1946 sonunda esas itibarıyla sona ermiştir.

Şimdi Amerikan hükümetinin o tarihlerdeki değerlendirmelerini belirlemeye çalışalım:

Sovyetlerin davranışların Türkiye'yi zayıflatmaya ve onu direkt Sovyet nüfuzu altına sokmaya yöneliktir. Sovyetlerin böyle bir politika yürütmesinin çok ciddi sonuçları olur. Türkiye, Doğu Akdenizde ve Ortadoğuda en önemli devlettir.

Türkiye Sovyetlerin tahakkümü altına girerse, Suriye, Lübnan, Irak, Filistin, Ürdün, Mısır ve Arap yarımadası, onları koruyan sed ortadan kalkmış olacağı için, Sovyetlerin hareketlerine açık bir saha haline gelirler. Bu durum Yunanistan ve İran'ı da tehlikeli bir biçimde açığa bırakır.

Askeri açıdan, Savaş ve Deniz Bakanlıklarının kanaatine göre Boğazların müşterek savunmasında olacağı gibi, Türkiye Sovyetlerin askeri hakimiyetine girerse, Doğu Akdenizin ve Yakın Doğu ülkelerinin ayakta kalabileceği çok şüphelidir.

Fakat bu durumun, daha derin, siyasi sonuçları de olabilir:

Türkiye kilit noktası olduğu ve açıkça Sovyet tehdidi altında bulunduğu için, Sovyet yayılmasından korkan, büyük küçük diğer bütün ülkeler bugünkü siyasi mücadeleyi gergin bir ilgi içinde takip ediyorlar. Sovyetlerin Türkiye üzerindeki niyetlerini kısmen dahi olsa, gerçekleşmesi, bütün ülkelerin üzerinde yıkıcı bir etki yapar. Sovyetlerle uyuşmaya yönelebilirler. Yahut da Amerika'yı, Birleşmiş Milletler prensiplerinin dünyada yerleştirilmesine yönelik çabalarında desteklemekten vazgeçerler.

Türkiye, Sovyet tazyikine karşı koymak kesin kararındaydı. Ama, bu işi yalnız başına yapabileceği kuşkulu idi. Onun için, Türkiye'ye diplomatik, moral, ekonomik ve askeri yardım yapmak Amerikan politikasının gereği idi.

1946 yılındaki gelişmeler, milletlerarası sahnede Türkiye'nin hayati önemini ortaya çıkarmıştı. Türkiye, Sovyetler Birliği çevresinde Sovyet fiili kontrolü altında olmayan bir iki ülkeden biriydi. Bu sebeple ABD Türkiye'ye destek vermeli idi. Türkiye'nin geniş askeri gücünü ayakta tutmaya çalışmasının ekonomisine getirdiği yük çok ağırdı. Sovyetler Birliğinin 1946 ve 1947'de Türkiye ve Yunanistan üzerindeki tazyiki ciddi boyutlara varmıştı. Bu durum Truman Doktrinine giden yolu açıyordu. 1946 yılı Şubat ayı sonlarında, Büyükelçi Münir Ertegün'ün naaşının nakline Amerika'nın Pasifik Savaşındaki Başkumandanlık gemisinin tahsisi, ABD'nin Türkiye'ye destek politikasının öncüsü sayılıyordu.

Missouri zırhlısı İstanbul'da halkın içten sevgi tezahürüyle karşılanmıştı.

TRUMAN DOKTRİNİ

24 Şubat 1947'de, Washington'daki İngiltere Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı George Marshall'ı gördü. İki muhtıra sundu: Bunlardan biri Yunanistan'ı, diğeri Türkiye'yi ilgilendiriyordu. Muhtıralar Yunanistan ve Türkiye'nin Sovyet nüfusuna karşı savunulmalarını öneriyordu. Süratle ekonomik ve askeri yardım sağlanmazsa Yunan hükümetinin düşeceğini bildiriyor ve İngiltere'nin artık gücü yetmediği için, sorumluluğu Amerika'nın yüklenmesi vurguluyordu. Yunanlıların 1947 için ihtiyacı 250 milyon dolar olarak hesaplanmıştı. Türkiye'nin ihtiyacının daha az olacağı tahmin ediliyordu. İngiltere hükümeti Türkiye'nin ordusunu hem malzeme hem de yeni silahlara göre talim terbiyesi hususunda ihtiyacı olacak yardımın tutarı hususunda bir tahmin yürütmemişti. Savaş Bakanı ve Deniz Bakanı ile istişareden sonra Dışişleri Bakanı Marshall Başkan Truman'a şu mütalayı bildirdi.

- A) İngilizlerin mali imkansızlıkları doğrudur;
- B) Durum, özellikle Yunanistan bakımından vahimdir;
- C) Yunan hükümetinin yıkılması Amerikan menfaatlerini tehlikeye sokar;
- D) Bu sebeplerle Amerika Yunanistan'a, daha küçük ölçüde de Türkiye'ye derhal her türlü yardımı yapmalıdır.

Dışişleri Bakanının bu izahlarından sonra Başkan Truman'ın vardığı sonuç, Yunanistan'ın demirperde gerisine çekilme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu idi. Yunanistan kaybedilirse Türkiye'nin bir komünizm denizi ile çevrileceği ve ayakta kalamayacağı da kabul ediliyordu.

Başta Amerika'nın bu durumda süratle karara varamadığı takdirde, hür milletlerin her yerde tehlikeye düşeceğini ve nihayet Amerika'da da infiratchılık (isolationism-ayrıcılık) cereyanlarının başkaldırması felaketini doğurabileceğini vurguluyordu.

Amerikan Genel Kurmayının Türkiye hakkındaki değerlendirmesi ise şöyle idi: Türkiye, Batıdan aldığı yardımla Sovyet tazyikine karşı koyabilirse Yakın Doğu ülkelerinin komünizme karşı koyma azmi kuvvetlenecektir.

Türkiye, sulh zamanında çökerse, Yakın Doğu ülkeleri süratle Sovyet tahakkümüne gireceklerdir. Amerika'nın da Yakın Doğuyu savaşta savunma kabiliyeti tahrip edilmiş olacaktır.

Truman, hükümet üyeleri ve Kongre liderleri ile uzun istişarelerde bulundu. Amerikan dış politikasında bir dönüm noktası niteliği taşıyan ve tarihe Truman Doktrini olarak intikal edecek bir sunuşta bulundu (12 Mart 1947).

Truman, Kongreye sunuş yapmadan önce, Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı Vanderberg'le görüştü. Başkanın Vandenberg'e söyledikleri, naklen şöyle idi:

"Son 18 ayda Sovyetlerin Boğazlar, İran ve kuzey Yunanistan üzerindeki tazyiki, Balkanlar yoluyla üç kıtayı Sovyet yayılmacılığına açabilecekti. Sovyetler Birliği, çok az riskle, tarihin en büyük kumarlarından birini oynuyordu. Bu oyunu sadece biz bozabilirdik".

Vanderberg, Truman'a hararetle destek vaat ediyor. Üyelerin büyük çoğunluğu da aynı şeyi yapacaklardır, diyor.

Truman doktrini ile dış politikada varılan dönüm noktasını kısaca tanımlayalım:

"Doğrudan doğruya ve dolaylı tecavüz nerede olursa olsun sulhu tehdit ederse Amerikan güvenliği bundan etkilenir.

Silahlı bir azınlık tarafından yahut ta dış tazyikle boyunduruk altına alınmaya karşı koyan hür milletleri desteklemek Amerikan dış politikasının gereği olmalıdır.

Hür milletlere, kendi kaderlerini tayin etmelerinde, yardımcı olmalıyız.

İktisadi ve mali yardımlarımızla destekçi olmalıyız.

Dünyanın hür milletleri, hürriyetlerini korumak için bize bakıyorlar.

Eğer, liderlik rolümüzde sendelersek, dünyanın sulhunu tehlikeye atarız ve kendi milletimizin sulh, huzur ve refahını da tehlikeye sokarız".

Truman'ı bütün Kongre, ayakta alkışladı.

Hür milletler bu alkışa katıldılar ; komünist dünyası ise şiddetle saldırıya geçti.

Türkiye daha evvelce Amerika'dan mali yardım talebinde bulunmuştu. Yunanistan da şimdi Amerika'ya müracat ederek çok süratle mali, iktisadi ve askeri yardıma ihtiyacı olduğunu bildirdi. Amerikan değerlendirmesine göre, Yunanistan çok daha kötü durumda idi. Komşu ülkelerde talim gören asi gerilla kuvvetlerine karşı silahla mukabele etmeye çalışıyordu. Türkiye'nin durumu değişti, ama onun da büyük bir orduyu devamlı olarak silah altında tutmakla ekonomisi ciddi şekilde sarsıntıya uğramaktaydı. Türkiye bu durumda hem bu ağır yükü taşımak hem de hayati önemdeki iktisadi gelişmesini sağlamak imkanına sahip değildi. Bu iki ülkeye karşı vâki Sovyet tehdidi Türkiye'nin doğusu ve güneyindeki ülkeler üzerinde olumsuz tesir yaratıyordu. Yakındoğu ve Avrupa'daki ülkelerin ekonomileri ve halklarının morali, Yunanistan ve Türkiye'de totaliter devletlerin yerleşmesi halinde derin surette tahribe uğradı.

Dışişleri Müsteşarı Acheson, Türkiye ve Yunanistan'ın yardım ihtiyaçlarını Kongre önünde savundu. Türkiye'nin sürekli seferberlik altında bulunmasını, Sovyetlerin Boğazları müştereken savunma talepleri ve doğu Türkiye'den toprak koparma isteklerini bağladı, Yunan-Türk yardımının Amerika'yı savaşa götürmeyeceğini vurguladı. Bizzat Truman da bu yardımların Amerikan kuvvetlerinin silahlı çalışmalara girmelerine önayak olmayacağını belirtti.

Harbiye Bakanı ve Dışişleri Ekonomik İşler Müsteşarı, Kongre komiteleri önünde yardım işini desteklediler. Türkiye'nin başlıca kuvveti kara ordusuydu, bu ordunun techizatı modası geçmiş Alman silahlarından oluşmuştu. Türkiye kendi kaynakları ile bu malzeme ve silah ihtiyacını sağlayamazdı. Ayrıca hava savunma silahları ve radar sistemlerini de memlekette imal edemezdi. Türkiye liman, demiryolu, karayolu gibi ulaşım kolaylıklarını da yenilemek ihtiyacında idi.

3 Nisan 1947'de Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı olarak Yunanistan ve Türkiye'ye yardım öneren senatör Vandenberg sunuşunu komitenin desteklediğini açıkladı. Ve başkanın tavsiyelerinin dünya sulhuna yararlı olduğunu kaydederek kanun taslağının Senato tarafından bir an önce oylanmasını istedi. Yardım kanunu 22 Mayıs'ta Kongrenin tasdikinden geçti.

Truman kendisini özgürlük ve hürriyetin hamisi olarak görüyordu. Soğuk harp geliştikçe bütün yardımcıları ve itimat ettiği müşavirleri etrafında toplandı. Truman, Türkiye ve Yunanistan Sovyet tehdidi altına girince, doktrinin öngördüğü büyük sorumluluğu yüklenmekte bir an bile tereddüt etmedi.

Truman Doktrininin, Marshall planının dört ay gibi kısa bir müddet sonra ortaya konulmasında mühim rol oynadığını kabul etmek gerekir. 1949 Temmuzunda Amerika'nın Natoyu yaratmak için inisiyatif almasında büyük katkısı olduğu şüphe götürmez.

Bu kanunun Amerikan Kongresinde ele alındığı sırada Ankara'daki Amerikan büyükelçisi Wilson Washington'a geliyor ve orada Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur'la temas ederek Türkiye'nin de bu kanundan faydalanacağını, kanun çıktıktan sonra da bir anlaşma yapılacağını izah ediyor ve kanun metni üzerinde görüşme yapılıyor. Burada Büyükelçi Baydur'un takıldığı nokta, kanun taslağının 3. maddesinin (a) fıkrasıdır. Bu metne göre Amerika tarafından verilecek malzemenin yardımı alan devletçe ne şekilde kullanıldığının tespiti gereğine işaret ediliyor. İlgili hükümetler Amerikan temsilcilerine bu bakımdan gerekli kolaylığı gösterecektir. Maddenin konulması, Wilson'un da izahına göre, bilhassa Yunanlılar tarafından istenilmiştir. Yunanlılar kendilerinden emin değiller. Sovyetlerin kışkırttığı komünist ayaklanması var. Onun için çok adam gönderin, diye Yunanlılar müracat etmiş. Kontrolün de Amerikalılarca yapılmasını istemişlerdir. Şimdi, bu madde yardım alan ülkelerdeki Amerikan temsilcilerine bir kontrol görevi mi veriyor, yoksa bahis konusu olan bir müşahede midir? Bu sorun ortaya çıkıyor. Büyükelçi Baydur, eğer bu bir kontrol ise, biz bunu kabul edemeyiz diyor. Amerika'nın Ankara büyükelçisi Wilson son derece iyi niyet sahibi. Bu konu epeyce görüşülüyor. Wilson, gerçekten, o tarihte Amerika'nın en yetenekli büyükelçilerinden biri. Türkiye'nin içtenlikle dostu bir insan canla başla Amerikan politikasının sürekli olarak Türkiye'yi desteklemesini sağlamak hem de ihtiyacı olan yardımları temin etmek açısından azami gayret sarfediyor. Washington'da bulunmasının sebebi, Türkiye'nin görüşlerini ve hassas olduğu noktaları Amerikan hükümetine aksettirmek ve bu kanuna göre yapılacak anlaşmanın Türkiye'yi tatmin edecek bir formül içerisinde hazırlanmasını sağlamak.

Büyükelçi Baydur diyor ki, "3. maddenin (a) fıkrası kabul edilemez, çünkü burada bir kontrol kokusu var." Wilson izah ediyor: "Bu Yunanistan için varit olabilir ama, hükümetle temasım var, bu kesinlikle sizin için kontrol değildir, sizin açınızdan bir müşahededir. Yani bu tatbikatı müşahede edecekler, siz de müşahade konusunda kolaylık göstereceksiniz. Ama kontrol bahis konusu değildir." Ve ilave ediyor, "bu kontrol olsa zaten ben size teklif etmezdim".

Amerikan Dışişlerinin diğer yüksek erkanı da bizim hassasiyetimizi biliyorlar ve büyükelçiye vaki beyanlarında, "merak etmeyiniz, yapacağımız anlaşmada sizin hassasiyetinizi nazara alarak ona göre bir metin kaleme alacağız. Her türlü hukuki yolu kullanırız, sizi tatmin edecek bir formül buluruz," diye zaman zaman teminat veriyorlar.

Üzerinde durduğumuz diğer bir nokta da, kanuna göre ABD'nin Yunanistan ve Türkiye'ye bir administrator göndermesidir. Baydur administrator kavramı konusunda kuşkuludur. Bunun kontrol gibi bir mülahazayı hatıra getirebileceğini vurguluyor. Bunu Wilson da nazara alıyor: "Bunu da üstüme alayım. Yükümü arttıracak bir konu ama, hem büyükelçi hem de yardım işlerine nezaret edecek kişi olayım" diyor. Wilson'un durumu sıhhi açıdan naziktir, çok zayıf ve nahif bir bünyesi vardır, muntazaman doktor kontrolündedir. Ve bu sebeptendir ki kanun metninde misyon şefi tabiri kabul ediliyor. Anlaşmaya göre Amerika bakımından bizim muhatabınız Amerikan Misyonu Şefidir. Başka bir deyimle büyükelçinin kendisidir. Bir administrator mevzuu yoktur.

Baydur, Wilson ile bu temasları yapıyor fakat bu arada Ankara'ya bir mesaj gönderiyor. O tarihlerde son derece gizli tutulan bu mesajda: "Amerikan hükümeti bu konuda bizi tatmin edemezse, biz bu işten vazgeçelim, daha iyi olur," diyor. Kendilerine nazikane bir şekilde, dostluğumuzun baki olduğunu, Rusya'ya karşı müşterek siyasetimizin de devam edeceğini teyid edelim, fakat bu yardımdan vazgeçtiğimizi de belirtelim, şeklinde Ankara'ya bir öneride bulunuyor.

Sonunda gerek Washington'da gerek Ankara'da Amerikalılar bize uzun boylu teminat veriyorlar, asla böyle bir düşüncemiz yoktur bu kanun işi ortaya çıkmadan önce, bize müracatınız vardı. Malzeme istediniz. Bunları bu yolla sağlayacağız. Sizi kontrol etmek bizim aklımızdan bile geçmez. Bu konuda kesinlikle teminat veriyoruz, diyorlar. Ve iş sonunda tatlıya bağlanıyor. 22 Mayıs'ta Truman Doktrini kanunu çıkıyor. Onun üzerine, 24 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı İnönü Türk Milletine açıklama yapıyor.

Büyükelçi Baydur'un Amerikan Büyükelçisi Wilson ile yaptığı görüşmeleri yukarıda anlattık. Şimdi o görüşmelere avdet ederek bir noktayı daha açıklamakta yarar olacaktır. Baydur Wilson'a, kontrol bahis konusu ise, buna prensip olarak itiraz ettiğimizi, bunu kabul edemeyeceğimizi ifade ederken, aşağı yukarı şöyle bir beyanda bulunuyor: "Biz, diyor, kontrol mahiyetinde herhangi bir şeye prensip olarak muvafakat edemeyiz. 25 sene evvel memleketimizin bir milli mücadele geçirmiş olması ve bugün Rusya karşısındaki mukavemetimizin sebebi de zaten budur. Amerika'nın Türkiye hakkındaki samimi niyetlerinden eminiz. Fakat murakabeyi veya buna benzer bir şeyi hukuki bakımdan ve işin esası noktasından kabul edemeyiz."

Yine yukarıda temas etmiştik, "Eğer bu hususta bizi tatmin edemezlerse biz bu yardımı almaktan vazgeçelim," demişti. O sıralarda Ali Rânâ Tarhan Washington'a gelmişti. Ali Rânâ Tarhan, hatırlanacağı üzere, CHP içinde müstakil grup başkanı idi. Birleşmiş Milletlerde Ekonomik Konsey toplantısı vardı. O tarihlerde hükümet Tarhan'ı Türkiye'yi temsil etmek

üzere, delege olarak, New York'a göndermişti. Kendisi iki gün için Washington'a geldi, Baydur'u ziyaret etti. Baydur Amerikalılarla yaptığı görüşmeler hakkında kendisine bilgi verdi. Amerikalılar bizi tatmin etmezlerse biz de bu krediyi almayalım yolundaki düşüncesini Tarhan'a nakletti. Tarhan da ona katıldı. Bunun üzerine Büyükelçi Baydur, Ali Rânâ Tarhan'ın da aynı görüşte olduğunu Ankara'ya bildirdi.

Truman Kanunu 22 Mayıs'ta çıkmıştır. O tarihten sonra Amerika ile bir anlaşma akdetmek için aramızda görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerin sonucu alındıktan sonra, Temmuz ayının 12'sinde, Amerika ile bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma Truman doktrini ile Türkiye'ye verilecek yardımların ne şekilde kullanılacağını belirten bir vesikadır. Anlaşma Ankara'da imzalanmıştır. Amerika adına Büyükelçi Wilson Türkiye adına Dışişleri Bakanı Hasan Saka anlaşmayı imzalamıştır.

Amerika'nın Truman Doktrini ile Türkiye ve Yunanistan'a yapacağı yardımların koordinatörlüğüne, George McGhee tayin edilmiştir. Bilahare George McGhee Dışişleri Bakan Yardımcısı oldu, oradan da Türkiye'ye büyükelçi olarak tayin edildi. George McGhee Washington'da koordinatörlük görevini yaparken bize karşı son derece olumlu davranmıştır.

Truman Doktrini ile başlayan yardım, Kongrenin 400 milyon dolarlık bir meblağı kabul etmesiyle yürürlüğe girmiştir. Bunun 300 milyonu iç harp içinde olduğu mülahazası ile, Yunanistan'a, 100 milyonu da Türkiye'ye ait idi. Ancak Amerikalılar öyle hareket etmişlerdir ki, kağıt üzerinde 100 milyon dolarlık bir malzeme yardımı alıyor idiysek te bu malzeme stoklardan verildiği için Amerika Savunma Bakanlığı fiyatları düşük tespit etmiş ve bunun sonunda da bize 100 milyonun çok üstünde malzeme verilmiştir. McGhee'nin bu konudaki müspet çalışmalarını ve lehimizdeki davranışlarını takdirle anmak icap eder.

Türkiye'ye Truman Doktrini gereğince askeri malzeme yardımının başlamasını takip eden süre içinde, önemli bir olay da, Türkiye Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Salih Omurtak'ın Washington ziyareti olmuştur. Orgeneral Omurtak Ekim başlarında Washington'a gelmiş ve kendisini Bahriye Genel Kurmay Başkanı Amiral Nimitz, Ordu Genel Kurmay Başkanı Eisenhower ve Hava Kuvvetleri Genel Kurmay Başkanı Spack karşılamışlardır. Ayrıca, Orgeneral Omurtak, Eisenhower ile eski tanışıklıkları ile samimi bir görüşme yapmıştır. Amerika'nın üç genel kurmay başkanı, müştereken, 55 kişilik bir ziyafet vermişler ve dostâne nutuklar irad etmişlerdir. Bu nutuklara Orgeneral Omurtak ve Büyükelçi Baydur mukabele etmişlerdir. Orgeneral Omurtak Milli Savunma Bakanı ile üç Genel Kurmay başkanını makamlarında ziyaret etmiştir. Aynı gün Orgeneral Omurtak'ı Cumhurbaşkanı Truman kabul etmiştir. Mülakatta büyükelçi de hazır bulunmuştur. Cumhurbaşkanı'nın

güvenlik işlerinden sorumlu müşaviri Amiral Leahy de Truman'ın yanında yer almıştır. Truman'ın kabûlü çok dostâne bir şekilde cereyan etmiş ve Başkan, memleketimiz ve ordumuz hakkında sitayiş dolu samimi sözler sarfetmiştir. Büyükelçilikte Omurtak'a bir ziyafet verilmiş, onu takiben Orgeneral bir basın konferansı yapmış ve çeşitli soruları cevaplandırmıştır. Arkadan, hariciye köşkünde, Bakan yardımcısı Norman Armour tarafından Orgeneral için bir kabul resmi tertip edilmiştir. Bu toplantılar gayet dostâne bir hava içinde geçmiştir. Amerikalılar mutad samimiyetleriyle heyetimize çok sıcak bir kabul göstermişlerdir. Müşahedem odur ki bu ziyaret iki memleket arasındaki dostluk bağlarına yeni bir halka ilave etmiştir.

Yunanistan'ın durumu hakkında aynı tarihlerde bazı bilgiler elde edilmiştir. Buna göre New York'ta bulunan başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı Çalderis'le, devlet bakanı Menas, Ekim ayı sonlarında birkaç gün için Washington'a gelmişlerdir. İç savaş sebebiyle güç durumda olduklarını bildirmişler ve birkaç bin kişilik bir Amerikan kuvvetinin Yunanistan'a gönderilmesini istemişlerdir. Amerikan hükümeti mevzuat buna manidir, hem de İngiliz kuvvetleri hâla Yunanistan'dadır ve icap eden yardımı onlar yapabilirler. ve iyi idare edilirse, bizzat Yunan ordusu da bu problemlerin üstesinden gelebilir. Yunan hükümeti yetkilileri Amerika'dan ayrıca bir para yardımı istemişlerdir, ancak Amerika hükümeti bunu kabul etmemiştir.

Truman doktrininin silahlı azınlıkların esiri olmaya mukavemet eden veya dış tazyiklere maruz bulunan hür milletleri desteklemeye yönelik taahhüdü Birleşik Amerika'nın davranışlarında önemli değişikliklere kaynak olmuştur. Bunları biraz sonra Marshall Planı konusunu ele aldığımızda göreceğiz.

MARSHALL PLANI

Truman'ın 12 Mart 1947 tarihindeki mesajı gerçekten Amerikan dış politikası için bir dönüm noktasıydı.

Amerikalı idareciler harp sonrası Avrupa'sının, bir bütün olarak içine düştüğü vahim zaafı görüyorlardı. Bu durum acele tedbiri zorunlu kılıyordu. Avrupa savaş sonrasında bir keşmekeş içine girmişti. Ancak Sovyet tehditi olmasa bile Amerika bu duruma kayıtsız kalamazdı. Ama Sovyet tehdidi bir vakıa idi. Avrupalılar kuşkusuz Amerika'dan yardım isterlerdi ama onlara göre ortaya atılan kalkınma planı, mümkün olduğu takdirde, bütün Avrupa'yı kavramalıydı. Sovyetlerin buna katılmasına kapı açık tutulmalıydı. Sovyetlerin aralarına girmesini cazibeli kılmak gerekirdi. Sovyetler tahrik edilmeden bu işler yürütülmeliydi. Siyasi ayrılığa ve çatışmaya yönelik gidişatın durmasının yolu bulunmalıydı. Bu ayrılık kaçınılmaz ise, bunun sorumluluğu Washington'a değil Moskova'ya ait olmalıydı.

Bu düşünceleri makul bulan Amerikalılar hassasiyetle hareket ettiler. Avrupa'nın kalkınmasına ait planın hazırlanmasında inisiyatif Avrupalıların olacaktı.

Amerika Dışişleri Bakanı Marshall, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesinin mezuniyet merasiminde Avrupa'nın durumu ve yapılması gerekli işler hakkında görüşünü açıkladı. Bu nutuk, sonradan, Marshall Planı olarak adlandırılacaktı.

Nutkunda Marshall, Avrupa'nın içine düştüğü kötü iktisadi ve sosyal durumu belirtti. Gerekli yardımı yapmanın Amerika'nın politikasına uygunluğunu vurguladı. Ancak şu önemli düşüncelerini de açıkladı:

Amerika hükümetinin Avrupa'ya yardım çabalarını ilerletmek için her şeyden evvel Avrupalılar aralarında durumun gereksinimleri üzerinde mutabakat tesis etmelidirler. Amerika tarafından yürütülecek hareketlerin tesirli olması için Avrupalı hükümetlerin kendi hesaplarına ne tür bir katkı getireceklerini de belirtmeleri gereklidir.

Avrupa'nın nasıl kalkınacağını ortaya koymak bizzat Avrupalıların işidir. İnisiyatif Avrupa'dan gelmelidir. Bu program, bütün Avrupalı ülkeler olmasa bile, çoğunluğun üzerinde birleştiği bir program olmalıdır. Amerika'nın bu programı desteklemek için ne yapabileceği, ileri bir safhada

açıklanmalıdır. Avrupa'nın süratle düşüşü tehlikesinin ortaya çıkması, Amerika'yı 1917'de olduğu gibi 1940-1941'de de Atlantığın ötesinden yardıma koşmasını gerektirmiştir.

1947'de de aynı şeyin olacağı belliydi. Şartlar gerektiriyordu. Devlet adamları sadece bunun şekillenmesine çalışacaklardı.

Londra'da Dışişleri Bakanı Bevin ve Paris'te Fransız Dışişleri Bakanı Bidault, Marshall teklifini hararetle kucakladılar. Bu teklifin herhangi bir kısmını da değiştirmek istemediler. En iyi müttefikler arasında bile milletlerarası uyuşmayı sağlayacak bir program nadiren bu kadar iyi tertiplenebilirdi. Marshall'ın teklifi Moskova'ya karşı bir kışkırtma niteliği taşımadığı için Avrupalılar sıkışık bir durumda kalmamışlardı.

Marshall'ın nutkunun Bevin'e tevdi edildiğinde derhal bütün Avrupa hükümet merkezlerinde çok yoğun bir diplomatik faaliyet başlamasının gerekleri yerine getirildi. Bu çalışmalar Haziran ayı sonunda, ilk planlama için İngiltere, Fransa ve Rusya Dışişleri Bakanlarına iletildi.

Batı için heyecanlı beklenti, 27 Haziranda Paris'te bu toplantılar başladığında Rusların gelip gelmeyeceği noktasında idi. Gelişmeye başlayan soğuk harbin kalıcı olup olmayacağı o zaman belli olacaktı. Eğer Sovyetler, peyklerini de beraberlerine alarak dışarda kalmaya karar verirlerse soğuk harp harekete geçmiş olacaktı.

Marshall teklifi ve bunun Londra ve Paris'te hararetle kabul edilmesi Moskova'yı kesin tutum almaya zorlamaktaydı. O da Batı'ya iltihak mı edecekti? Yoksa onunla savaşıyor muydu?

Harbin sonlarından beri iki taraf arasında siyasi çatışma var kuvvetiyle gelişmişti. Amerika Avrupa'dan kuvvetlerini çekmeyi durdurmuştu.

Bununla beraber Sovyetler Birliği'nin ayağa kalkmış Batı savunmasına karşı makul yolu bulmakta başarılı olacağı umuluyordu, bunun için kapı açık tutuluyordu.

İngiliz ve Fransız hükümetleri 19 Haziranda üç dışişleri bakanının müstacel olarak bir araya gelmelerini önerdiler.

Geride kalan aylar zarfındaki olumsuz gelişmeler Amerikan askeri gücünün Atlantik üzerinden tekrar Avrupa'ya gönderilmesini gerektirmişti. 1946 ilkbaharında Ortadoğu ve Doğu Akdeniz üzerinde görülen Sovyet tazyiki alarm çanlarının çalmasını tahrik etmişti. Birleşik Amerika 12 Marttan sonra sessiz bir kuvvet gösterisi yapmış ve *Missouri* zırhlısını ve *Franklin D. Roosevelt* uçak gemisini Akdenize göndermişti.

Moskova, ihtiyatsızca, bir yanlış hesap yaptı. Bunun sebebi Batı'nın bir keşmekeş içine düşmekte olduğu zannı idi. Moskova'nın karşısındakilerin esas kuvvetini küçümsediği de tahmin edilebilirdi. Sovyetler Birliği belki de Amerika'nın 1945-1946 da kuvvetlerini süratle çekmesini ve İtalya, Fransa, İngiltere ve Almanya'nın sosyal ve ekonomik bunalım içine girmelerini fazlaca önemsemi. Herhalde Molotov tarafından da desteklenen Stalin'in Batı'nın tedavi edilemez derecede, zaaf içine düştüğüne inanmış olduğu düşünülebilir.

Haziran sonunda Paris'te Fransız ve İngiliz Dışişleri Bakanlarının Molotov ile buluşmalarına sıra gelmişti. Molotov, İngiliz ve Fransız Dışişleri Bakanlarına müşterek bir Avrupa kalkınma programına katılmayı Sovyetlerin reddettiğini bildirmiştir. Paris toplantısından iki gün sonra Fransız ve İngiliz hükümetleri — Rusya ve İspanya hariç — Avrupa ülkelerini bir hafta sonra Paris'te yapılacak bir konferansa davet ettiler. Konferansın maksadı Marshall'ın önerdiği şekilde Avrupalılarca bir program gerçekleştirilmesiydi.

Sovyetlerin kontrolündeki devletler Moskova'nın men etmesi sebebiyle Paris toplantısına katılamadılar.

Sonuçta Avrupa ikiye ayrılmıştı. 12 Temmuz 1947'de 16 Avrupa ülkesi Paris'te toplandılar. Dört gün içinde Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesini kurdular. 22 Eylülde bu komite 16 ülkenin gelecek dört yıl zarfında ödeme dengelerindeki açığın miktarını tespit etti, bunu Amerika'nın karşılaması isteniyordu. Bu rapora dayanarak Amerikan Kongresi 3 Nisan 1948'de ekonomik işbirliği kanununu kabul etti. Kanunun Kongreden geçirilişinde hükümet fazla güçlük çekmedi. Kongre Avrupa'ya yardımın lüzumunu teslim ediyordu. Kongrenin kararını kolaylaştıran bir unsur da Avrupalıların ve Hükümetin Sovyet Rusya ve peyklerini de içine alan bir yardım programı yapılması planının gerçekleşmemiş olmasıydı: Kongre böyle bir tertibe taraftar değildi.

Evvelce bahsi edilen 16 ülke Batı Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatını kurdular.

Kongre ilk yıl için 5 milyar, 300 milyon dolarlık bir tahsisi onayladı.

Marshall Planının tatbik mevkiine konulması sırasındaki Türkiye'nin durumunu gözden geçirelim: Bu konu ilk defa ortaya atıldığında, Ankara'da, yüksek bürokrasinin bunun bir çeşit şüphecilik ile karşıladığını, o tarihlerde İktisadi İşler Umum Müdürü görevini yürüten Fatin Rüştü Zorlu bana nakletmişti. Ancak Batı devletlerinin bahis konusu yardımdan gerçekten faydalar sağlayacaklarının anlaşılması üzerine harekete geçildiğini yine Zorlu bana söylemişti.

Marshall yardımının ne şekilde tevzi edileceğine ait çalışmaların sona ermesiyle ortaya çıkan programda Türkiye'ye yer verilememiştir. Hatırladığıma göre, Türkiye, İsviçre, ve Portekiz ile aynı sırada mütala edilmişti. Bunun mucip sebebi de Türkiye'nin o tarihte ödeme dengesinde bir açık mevcut olmayıp, bir miktar altın ve döviz ihtiyatının da Merkez Bankası emrinde hazır bulunmasıydı. Türkiye'de büyük hayal kırıklığı yaratan bu durum üzerine Amerikalıların o sıralardaki tutumu Türkiye'nin ödemeler dengesinde bir sorun olmadığına göre uzun vadeli kalkınma finansman imkanları araştırılması yönünde idi. İşe bu açıdan bakıldığında, da uzun vadeli projelerin dış finansman ihtiyaçlarının normal olarak Dünya Bankasından sağlanması gerektiği de vurgulanıyordu.

Ben o tarihte Washington büyükelçiliğinde başkatip idim. Kançılara şefi görevindeydim. Onun için bu konuda yapılan girişimler, ABD'den alınan cevaplar hakkında etraflı bilgi sahibiydim.

Ortaya çıkan tatsız durum sebebiyle 9 Ocak 1948'de Washington büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, Amerika Dışişleri Bakanı vekili Lovett nezdinde bir girişimde bulundu. Bu girişim sırasında ortaya attığı hususları şöyle özetleyebiliriz: Türkiye'de dışardan, özellikle, Amerika'dan mübayaada bulunmak için altın ve döviz mevcut değildir. Elimizdeki az miktarda altın dış tehlikeye karşı ihtiyatta tutulması gereken mütevazı bir fondur. Döviz ihtiyatlarına gelince o da bir miktar İngiliz lirasıdır. Bu tür dövizle o tarihlerde serbest piyasadan mübayaaya yapma imkanı mevcut değildir. Gerçekten o tarihlerde İngiliz lirasının Dünya piyasalarında itibarı çok azalmıştı. Bu para ile serbest piyasadan alış veriş yapma imkanı kalmamıştı. Türkiye'nin Amerika ile olan karşılıklı ticari mübadelesine gelince; bu da, öteden beri Türkiye aleyhine işlemiş bulunuyordu. Amerika ile ticari ve iktisadi ilişkilerdeki bu açık, Amerika'dan gerekli mübayaaları yapmamıza imkan bırakmıyordu.

Baydur bu izahlarına devamla, Türkiye'nin adeta zengin İsviçre ile eşit mütalaa edilmesinin çok haksız ve yersiz olduğunu ve bir bakıma soğuk bir şaka niteliğini taşıdığını da söylemiştir. Büyükelçi Baydur bu görüşmeyi bana naklederken Türkiye'nin zayıf ekonomisi canlandırmak için ayrıca şu örneği de kullandığını ilave etmişti: "Dışişleri Bakan Vekiline Anadolu'da köylülerimizin birçok yerlerde çift sürmek için faydalandığı öküz ile kulübesinde kış gecelerinde yan yana yattığını anlattım. Lovett, hayretle, niçin diye sordu. Sebebi basit başka türlü ısınma ihtiyacının sağlayamadığı için, dedim." Bakan vekili bu konuşmadan kuşkusuz etkilendi. Kongreden ödenek sağlamak üzere aceleyle bir program yapılması gerektiğini ve programı da Kongrede kolayca anlayış sağlayabileceği düşüncesiyle, Marshall Planının kapsadığı 16 ülkenin ödemeler dengesindeki açıklarının ortaya konulduğunu, ancak bu tertiplerin değişmez bir nitelik taşımadığını, Türkiye'nin özelliğinin dikkat nazarına alınacağını ifade etmiştir. Nitekim kısa bir süre sonra, Marshall Planından Türkiye'ye 10 milyon dolarlık bir ödenek ayrılmıştır. Bilahare aynı yıl içinde 40 milyon dolarlık bir ilave daha yapılmıştır.

1949-1950 devresinde ise direkt ve endirekt yardımlar tutarı 130 milyon doları bulmuştur, fakat 1950 mali yılında, Kongre yardımların % 25 nispetinde kesilmesini kararlaştırmıştır.

Görüldüğü üzere, 1947-1948 de Marshall'ın Avrupa'ya geniş çapta yardım yapılması fikrini ortaya atması anlaşılınca bu harekete ayak uydurma yoluna gidilmiştir. Teknik çalışmalar ilk yıllarda kurulan sistemin gereklerine uymakta gecikmiştir. Bunun bir örneğini bizzat ben yaşadım. Türkiye'nin 1948'de yapılan girişimler sonunda Marshall Planında yer alması üzerine ülkemizin Paris'te kurulan teşkilat nezdinde olduğu gibi Washington'da da kurulan ve 16 devleti kapsayan komisyonlarda yer alması gerekmişti. Washington'da her defasında ayrı bir Batı Avrupa elçiliğinde toplanmak üzere komite çalışmaları yürütülmüştür. Bu komitelerin görevi Paris'teki teşkilata iletilmek üzere bilgiler hazırlanması idi. Washington'daki elçiliklerarası bu toplantılara ben Türkiye temsilcisi olarak katıldım. Bizden istenilen, belirli esas ve çerçeve içinde, her ülkenin ekonomik ve istatistik bilgilerinin sunulmasıydı. Bunun önemli bir örneği, her ülkenin 1948'den itibaren beş yıl içinde Batı Yarı Küresiyle ödemeler dengesinin muhtemel rakamlarının belirtilmesiydi. Yani beş sene için bu açıdan projeksiyonlar yapılması talep ediliyordu. Her ülke temsilcisi gerekli rakamları vaktinde bildirdi. Bize ise Ankara'dan bir türlü cevap gelmiyordu. Muayyen tarihte her ülkenin kendisine ait rakamları belirtmesi zorunluluğu karşısında Türkiye'nin yerinin listelerde boş kalmaması için gerekli inisiyatifi almak zorunda kaldım. Büyükelçilikte, Maliye Müşaviri Bülent Yazıcı ve Ticaret Müşaviri İsmail Kavadar'la birlikte Türkiye'nin geçmiş yıllara ait ithalat ve ihracat rakamlarını içinde toplayan gümrük listelerini esas alarak, beş yıllık tahmini bir projeksiyon hazırladık. Yani açıkçası bu rakamları biz imal etmek mecburiyetinde kaldık. Hazırladığımız listeleri büyükelçilikler komitesine tevdi ettim. Oradan Paris'e gitti ve işler yürüdü. O yıllarda Washington'a gelen Hazine Umum Müdürü Sayit Naci Ergin'e bu meseleyi açtım ve neden bize bir türlü bahis konusu projeksiyonların gönderilmediğini sordum. Cevaben, bu konudaki bilgilerin ancak Merkez Bankasında olduğunu, Merkez Bankasının ise bu tür işleri gizli tuttuğunu söyledi. Özetle teknik taraf, bir ölçüde, geride kaldı. Ama siyasi ve stratejik zaruretlere dayanan argümanlar ileri sürülerek aradaki boşluğun kapatılmasına çalışıldı, ve bir ölçüde başarı da sağlandı.

Truman Doktrininin, silahlı azınlıkların esiri olmaya mukavemet eden veya dış tazyiklere maruz bulunan hür milletleri desteklemeye yönelik hükmü Birleşik Amerika'nın davranışlarında önemli değişmelere kaynak olmuştur. İngilizler ve Amerikalılar Sovyetler Birliğini artık bir müttefik olarak mütala edemiyorlardı. Sovyetler Yalta taahhütlerine rağmen Polonya'da demokratik bir idarenin kurulmasına izin vermemişlerdi. Güney Azerbaycan'ı ele geçirmeye, Yunanistan'daki komünist gerillaları desteklemeye ve Türkiye'nin Boğazlar ve Doğu vilayetlerini tehdit etmeye yönelmekle Polonya'da takındıkları ağır tutumu devam ettirdiler.

Harp sonrası Avrupa'nın ağır bir zaaf içine düşmesi ve bazı yerlerde komünistlerin idareyi ele geçirmeleri tehlikesinin ortaya çıkması, Amerikan idarecilerinin bütün dikkatlerinin bu durum üzerine toplanmasını gerektiriyordu. Truman kendine has önsezi ile hürriyet davasının savunuculuğunda liderliği üstlenmesinin doğru yol olduğuna inanıyordu.

Amerikalı araştırmacılar Acheson'un tarif ettiği ve Truman'ın tatbik mevkiine koyduğu Marshall Planının prensiplerinin Amerikan milletinin müsterek kanısına dayandığını kabul etmektedirler.

Harbin ekonomilerini tahrip etmesinden ızdırap çeken Avrupa, totaliter bir rejime karşı hayat memmat mücadelesi veriyordu. Harpten yalnız Amerika kuvvetli bir ekonomi ile çıkmıştı ve yalnız Amerika yardım yapabilecek durumdaydı.

NATO'YA GİRİŞ

Türkiye'nin, İkinci Dünya savaşı sonunda karşılaştığı başlıca sorun, güvenliğini sağlamak bakımından, Batı Avrupa ülkelerinin yaptığı gibi, Amerika'dan siyasi garanti temin edebilmektir. Truman Doktrini ile 1947'de ilk adımlar atılmıştı. Ama, yapılan ikili anlaşma, aslında tek taraflı bir nitelik taşıyordu. Buna göre ABD Türkiye'nin güvenliği konusunda yakın ilgisini Truman yardımıyla belirtmiş oluyordu. ABD başkanının, bakanların, bu mevzularda açık beyanları da vardı. Buna göre ABD Türkiye'nin güvenliği konusunda yakın ilgisini Truman yardımı ile ortaya koymuş oluyordu. Ancak amacımız iki taraflı taahhütleri içeren bir ittifak antlaşması idi. 1948'de Marshall Planına da girmiş olmamız ileri bir adım sayılabilirdi. Ama, siyasi garanti yine yoktu. Türkiye Marshall Planı daha Kongrenin tasdikinden geçmeden, siyasi garanti meselesini sürekli olarak ileri sürmüştür.

Türkiye çabalarını bu noktaya tevcih etmekle kalmamış etrafındaki şartları ve gelişmeleri de dikkatle takip etmişti. Bunun önemli bir örneği Yunanistan'ın iç durumu idi. Burada Yunan hükümetinin mücadeledeki başarısını ve ABD'nin getirdiği katkıyı gerçekçi bir açıdan incelemek uygun görülüyordu. 1947 yılının sonbaharında Washinton'a gelen Yunan hükümet üyeleri Amerika'dan yardım istemişlerdi. Ancak bu yardımın askeri kuvvet gönderilmesi konusunu da kapsamasını önermişlerdi. Bu durumda ABD'nin nasıl bir tutum takınacağını tespit etmek önemli oluyordu.

Amerikan makamları Yunanistan meselesi hakkında bize bilgi verdiler: Yunan asi kuvvetleri Markos başkanlığında bir hükümet kurmuşlardı. Amerika böyle bir hükümeti tanıyamayacağını 1947 Aralık ayı sonunda ilan etmiştir. Yunan hükümetine askeri malzeme ve silah verilmiş ve para yardımı da yapılmıştır. Akdenizde seyretmekte olan Amerikan filosu takviye edilmiştir. Deniz piyadeleri de takviye kuvvetleri içinde yer almıştır. Bahsi edilen Amerikan filosu devamlı olarak İtalyan ve Yunan suları yakınlarında bulundurulacaktır. Deniz piyadelerinin görevinin ne olacağı açıklanmamıştır. Fakat Markos kuvvetleri yürümeye devam ettiği takdirde bu hareketi durdurmak için deniz piyadelerinin Selanik ve Batı Trakya'ya çıkarılması ihtimali mevcuttur. Ortada resmi bir beyan yoktur ama miktarı 3.000'i aşan deniz piyadesinin göreve hazır bulunması ve bu kuvveti üzerinde taşıyan kuvvetli bir filonun Selanik civarından ayrılmamasının kuşkusuz Yunan hükümetinin hasmı olan tarafı etkileyebileceği hesaplanmıştır.

1948 yılı Ocak ayında bir Amerikalı general beraberinde 20 kadar Amerikan subayı ile birlikte Atina'ya gelmiştir. Görevleri Yunan Hükümet Kuvvetlerine müşavirlik etmektir. Bu takviyelerle morali yükselen Yunan hükümeti, asilerle tek başına çıkacaklarını açıklamış ve Amerikan askerlerinin bu işlere karıştırılmasına da gerek kalmadığını ilave etmiştir.

Amerika'nın Yunan sorununda ciddi olduğu görülmüştür. Bu vaziyetler başka yerlerde de ortaya çıkabilir. Avrupa'da ve Ortadoğu'da kendilerini tehdit altında hisseden ülkeler mevcuttur. Bunların tümü bu tehditler karşısında ABD'nin ne yapabileceğini bir soru işareti olarak zihninde taşımaktadır. Türkiye bu düşüncelerini ABD'nin dikkatine sunmuştur. Bu düşünceler ABD'ye iletilirken, Birleşmiş Milletler Anayasasının 51. maddesinin temas ettiği bölgesel savunma işbirliği konusu da ortaya atılmış oluyordu. Ama İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki şartlar 51. maddenin öngördüğü bir işbirliğinin başarılı olabilmesi için ABD'nin katkısını gerekli kılıyordu. Bu vaziyet ABD hariciyesinin dikkatine sunuldu. Amerikan hariciyesi ise bunun çok geniş bir mesele olduğunu, yetkili makamların halen bu konuyu tetkik etmekte bulunduğunu ifade etti. Türkiye, ABD hükümeti ile bu geniş konu üzerinde temasa geçerken memleketimizin konumunu bu vesile ile Amerikalılara hatırlatılmış ve bu önemli soruların cevabının önceden bilinmesi gerektiğine işaret edilmiştir.

Bilindiği gibi Nato 1949 yılının Nisan ayında kurulmuştur. Ama Türkiye daha 1948 başlarında Natonun kurulmasını doğuran ihtiyacı bir ölçüde Amerikalıların dikkat nazarına sunmuştur.

Bilindiği gibi ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonundaki düşüncesi evrenselliği amaçlıyordu. 1948 başlarında Amerika bu yaklaşımını henüz değiştirmiş değildi. Fakat ortaya bir takım gerçeklerin çıktığı da bir vakta idi. Bu gerçekler ABD'ni yeni bir yaklaşıma yönelmeye zorluyordu. Filvaki, yeni gelişmeler vardı. Batı Avrupa ülkeleri aralarında bir ortak savunma teşkilatı kurmuşlardı. Bu 1948 yılının Mart ayında kurulan Brüksel Paktı idi. Bu pakta dahil olanlar, İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg idi. Aslında ABD de Avrupalıları bu işe teşvik etmişti. Pakt yukarıda sıralanan Avrupa ülkeleri arasında kurulacaktı. Amerika da silah ve malzeme yardımı yapacaktı. Ancak Amerika paktın içinde değildi. Bunun manası siyasi garanti meselesinin açıkta kaldığı idi. Avrupalılar, Amerika'nın katılmaması halinde paktın etkisiz kalacağını çok iyi biliyorlardı. Brüksel Paktı ortaya çıktı, ama Amerika'nın ona resmen ve fiilen katılmasını beklemeye koyuldu. Bu durumda Pakt taahhüt konusunu bir tarafa bıraktı.

Amerikalılar ortadaki sorunun ne olduğunu görüyordu. Onun için Truman idaresi ABD'nin de atılacağı bir bölgesel ittifak düzenlemesine Amerikan kamuoyunu alıştırmak için faaliyete geçti.

Brüksel paktı 1948 Martında meydana getirilirken bunun üyesi Batı devletlerinin ilk hedefi Amerika'nın siyasi garantisini elde etmekte. Aslında yalnız Avrupalılar değil, İkinci Dünya Savaşını takiben Ortadoğu, Asya hatta Afrika'daki devletlerden bazıları Amerikan siyasi garantisinin peşine düşmüşlerdi. 1948'de yapılan görüşmeler girişimler hep Amerikan garantisini amaçlıyordu.

Bu sebeple hemen Brüksel Paktının imzasını takip eden aylarda Türkiye ABD nezdinde yeni girişimde bulundu. ABD'nin Brüksel Paktı üyelerine garanti verip te Türkiye bunun dışında kalırsa, bu vaziyetin son derece olumsuz etkileri olabileceğine dikkati çekiyordu. Böyle ayrılıkçı bir muamele yapılması halinde bir bakıma, Sovyetlerin cesaretlendirilmesine yarayacak bir zemin hazırlanmış olmaz mıydı?

Büyükelçi Baydur bu kuşklarını Dışişleri Bakanı George Marshall'a ifade etti. Marshall Türkiye'nin düşüncelerini anlayışla karşıladığını söyledi. Ama ABD'nin henüz hiç bir devlete siyasi garanti vermediğini, fakat bütün memleketlerin de bu garantinin peşinde olduklarını belirtti. Amerikan kamuoyunu, ABD'nin geleneksel siyasetinden bir sapma ifade eden bu yaklaşıma alıştırmak gerektiğini vurguladı. "Ortada Kongre vardır. Her şeyden evvel onun tasdikinin sağlanacağından emin olunmak gerekir," dedi. Ama Amerika'nın her ülkeden evvel Türkiye ile ilgilenmiş olduğu da bir gerçektir. Silah ve malzeme yardımı yapılmış ve Sovyet baskısı karşısında Amerika'nın Türkiye'nin arkasında olduğu herkes tarafından anlaşılmıştır. Bütün bunlar hukuki açıdan bir garanti sayılmazsa da gerçekte Amerika'nın Türkiye'ye teminat verdiği şeklinde kanaat oluşturulmasına yararlı zemini hazırlamıştır şeklinde, yukarıdaki beyanını genişletti.

George Marshall, Türkiye'nin güvenliğinin kendileri için son derece önemli olduğunu tekrarlamış, garanti meselesine ilişkin çalışmalar sona erdiğinde Türkiye'yi hatırdan çıkarmayacaklarını belirtmiştir. Büyükelçi Batı Avrupalı dostlarımıza eğer bir garanti verilecekse Türkiye'nin bunun dışında bırakılmasının olumsuz sonuçlar doğurabileceğini Marshall'a hatırlatmıştır.

Bu izahlardan da anlaşılabilir gibi Türkiye 1948 yılının başlarından itibaren dış güvenliğini sağlama istikametinde sürekli çaba sarfetmiştir.

ABD prensipte devletlere garanti verilmesi konusuna önem veriyordu. Ama kamuoyunun buna alıştırılması ve kongrenin bu yeni yaklaşıma hazırlanması gereği de kabul ediliyordu. O tarihlerde Senatoda iki değerli devlet adamı görevde idi. Bunlar Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı, Demokrat Senatör Conally ile Cumhuriyetçi Senatör Vandenberg idi. Bu iki senatör

komitede sürekli çalışmalar yürütüyorlardı. Bu iki tecrübeli ve değerli senatör Amerika'nın inifradçılıktan ayrılıp dünyada barış ve istikrarı sağlamak için aynı hedefleri paylaşan diğer ülkelerle işbirliğinde bulunması ve sorumluluk almaktan da kaçınmaması lüzumunu açıklıkla ortaya koydular.

İşte bu çalışmaların sonucu olarak, dünya siyasi literatüründe Vandenberg Teklifi olarak geçen öneriler Senatoda büyük çoğunlukla kabul edildi. Senato tarafından benimsenen Vandenberg Teklifi altı maddede toplanıyordu. İlk üç madde, vetonun hafifletilmesi, silahların sınırlandırılması ve Birleşmiş Milletler Ordusu gibi konuları içeriyordu. Bizim açımızdan özellikle üstünde durduğumuz konular, Amerikanın bölgesel ve karşılıklı güvenlik antlaşmalarına katılmasına ait diğer üç madde idi. Bunlara göre, Birleşmiş Milletler Antlaşması dayanak olarak alınacaktı ve Amerika'nın bu türden bölgesel antlaşmalara katılması sözkonusu olduğunda, her biri Kongre tarafından onaylanacaktı.

Bölgesel ve ortak antlaşmaya Amerika'nın katılması bir masrafi gerektiriyorsa bunu Kongre ayrıca kabul edecektir. Bu suretle Vandenberg Teklifi ABD'nin güvenlik sistemlerine katılmasına yol açıyordu. Halbuki Vandenberg'in teklifi ortaya konulmadan evvel düşünülen formül Cumhurbaşkanının garanti veya teminat alacak ülkelerin adlarını Kongrede yapacağı bir umumi beyanata belirtmesi ve Kongrenin de bunu onaylaması şeklinde idi. Vandenberg Teklifi ise, konuya daha derli toplu bir hukuki açıdan yaklaşıyor ve Amerika'nın bölgesel paktlara katılmasına yol açıyordu.

O tarihlerde, biraz evvel de değindiğimiz gibi en aşağı 20 ülke Amerika'dan siyasi garanti talep ediyordu. Bunların içinde Afganistan, Pakistan ve Çin dahi giriyordu. Brüksel Paktı ülkeleriyle Temmuz 1948'de, siyasi garanti konusunun görüşülmesine başlanması kararlaştırılmıştı. Vandenberg teklifine göre Amerika'nın iştirakini talep etmek için bir grup teşekkül etmesi gerekiyordu. O tarihlerde ortada görünen sadece Brüksel Paktı idi. Buna ilaveten, Türkiye, İtalya ve Yunanistan'ın da katılması ile bir Akdeniz Antlaşması gerçekleştirilmesi ve buna ABD ve İngiltere'nin ve uygun gördüğü takdirde Fransa'nın da iştirakini düşünenler vardı. Ancak İtalya'nın o tarihlerdeki durumunun açıklığa kavuşmamış olması ve esasen ABD ve İngiltere'nin Avrupa'da, Güney bölgesini kapsayacak olsa bile ikinci bir kolektif antlaşma vücuda getirmeyi isteyecekleri çok şüpheliydi. Ankara, zaman zaman, Batı ittifakının ya da Batı gruplaşmasının dışında kalmanın hayal kırıklığı ile, bir Akdeniz Paktı oluşturulması düşüncesine kapılmıştır. Ama bu gerçekçi bir yol değildi. Yukarıda temas ettiğimiz hayal kırıklığı ile bir Akdeniz Paktı fikri ortaya çıkmış ise de, Ankara prensip itibariyle Brüksel Antlaşmasına katılmayı en doğru yol olarak düşünüyordu.

Vandenberg teklifi yukarda da temas ettiğimiz üzere Haziran 1948'de kabul edildi. O tarihten sonra çok taraflı bir pakt oluşturulması için gerek Amerika'da gerek Avrupa'da çalışmalar yürütüldü. O tarihte ABD'de ve Avrupa'daki eğilim, Brüksel ittifakının beş üyesine (İngiltere, Fransa, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda) ABD'nin katılmasıyla ittifak sahasının genişlemesi ve aynı zamanda etkinlik kazandırılması idi. O tarihte daha İtalya'nın gruba dahil edilmesi kararlaştırılmamıştı.

Türkiye ufukta görülen ittifak içinde yer almayı tabiatıyla arzulamakta idi. Brüksel grubunun Hollanda, Belçika, Lüksemburg gibi küçük devletleri, Paktın Türkiye'yi içine alacak şekilde Güneydoğu'ya kadar uzatılmasının açıkça aleyhinde idiler. Fransa da bu işe pek sempati ile bakmıyordu. İngiltere 1939 Paktı sebebi ile Türkiye ile arasındaki rabıtayı inkar etmiyor ancak Türkiye'nin arzuladığı etkin siyasi garantiyi sağlayacak çok taraflı bir pakta dahil olmak meselesinde henüz kesin bir tavır alamıyordu. İngiltere aslında, ABD'nin tavrını belirlemesini bekliyordu. ABD ise Truman Doktrini ile Türkiye'nin güvenliği meselesinde sarıh tutum almış, askeri ve iktisadi yardımı başlatmış ve fırsat düşükçe Türkiye'ye karşı bir saldırı gelmesi halinde ABD'nin buna seyirci kalmayacağını belirtmişti. Fakat bundan öteye bir adım atmaya daha o tarihlerde hazır değildi. Atlantik Paktı metni Aralık 1948 sonunda Washington'a geldi. Orada çalışmalar yapıldı. Tekrar Batılı müttefiklere ifade edildi. 1949 yılına geçildikten sonra Danimarka, Norveç ve İtalya'nın da ittifaka dahil edilmesi konuları ele alındı. Arkadan İzlanda ve Portekiz'e de bu pakt içinde yer verileceği anlaşıldı. İtalya'nın Atlantik Paktına davet edilmesinin Akdeniz bölgesini kavrayacak ikinci bir pakt vucuda getirilmesi ihtimalini saf dışı ediyordu. ABD ve İngiltere Türkiye'nin hassas durumunu nazara alarak, Atlantik Paktı gerçekleşirken Türkiye'ye ve Yunanistan'ın güvenliğine verdikleri önemi kuvvetli bir beyanatla belirtmeyi düşündüler. İlk senaryo, bu beyanatın, paktın imzası günü yapılması yolundaydı. ABD Dışişleri Bakanı Acheson daha evvel, Mart 1949 ortalarında bir beyanat yaparak, ABD'nin Türkiye, Yunanistan ve İran'ın ülke bütünlüklerini ve egemenliklerini desteklemeye azmettiklerini kuvvetli bir lisan ile açıkladı. İngiltere bu beyanatu kâfi gördü ve paktın imzası günü ayrıca bir beyanat yapılmasına lüzum olmadığını ileri sürdü. Bu suretle paktın imzası günü ABD Cumhurbaşkanı'nın bir beyanat yapması ile Yakın Doğunun güvenliği konusundaki kuşku ların dağıtılmış olacağı sonucuna vardılar. ABD Dışişleri yetkilileri bize verdikleri izahta bu son beyanatın ve Cumhurbaşkanı'nın da yapacağı konuşmanın Türkiye'ye tecavüz halinde ABD'nin gerekli yardımı yapacağına kesin nazarı ile bakılmasını, sözlü olarak teyyid ettiler. Pakt, Washington'da 4 Nisan tarihinde imzalandı. Amerika Cumhurbaşkanı da bu vesile ile, evvelce kararlaştırıldığı üzere, Türkiye, Yunanistan ve İran'ın güvenliklerinin sağlanmasına verilen önemi açıkladı.

Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Birleşmiş Milletler Genel Kurul toplantısı için ABD'ye gitmesinden yararlanarak, 11 Nisan 1949'da New York'tan Washington'a geldi ve ABD Dışişleri Bakanı Acheson ile bir görüşme yaptı. Ertesi gün Cumhurbaşkanı Truman tarafından kabul edildi. Sadak, Acheson ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin pakt meselesi hakkında evvelden beri yaptığı girişimleri ve aldığı cevapları etraflı şekilde anlattı. Türkiye'nin en fazla tehlikeye maruz bir devlet olduğunu dile getirerek, Washington'da varılan sonucun ülkede kuşku uyandırdığını tepkileri ve ortaya çıkan güçlükleri anladığını kaydettikten sonra, Başkan Truman'ın, Truman Doktrinin ilanına giden günlerde Türkiye'nin güvenliğinin Amerika açısından ne derece önemli olduğunu açıkça ortaya koyduğunu ve bu beyanatın o tarihlerde sivil ve askeri makamlar arasında yapılan toplantılarda alınmış ciddi kararlara dayandığını izah etti ve Boğazlar meselesinde o tarihte, Amerika'nın ortaya çıkabilecek her türlü sonucu ve tehlikeli durumları da hesaba kattığını tasrih etti.

Sadak, Acheson'un bu samimi ve kesin beyanlarına teşekkür etti. Ama Türkiye'nin ortaya çıkan bu yeni durum karşısında kuşku duymasının da tabii olduğunu belirtti. Acheson, halen bu büyük önceliği, Atlantik Paktının Senatonun tasdikinden geçirilmesinden teşkil ettiğini, şimdi yeni tekliflerle Kongre önüne gidilemeyeceğini kaydetti. Ve Türkiye'nin bir pakt içinde güvenliğinin takviyesine de kapıyı kapatmayarak ve bir tarih de belirtmeyerek, gelişmelerin beklenilmesi tavsiyesinde bulundu. Sadak'ı Cumhurbaşkanı Truman kabul etti ve Truman da Türk Dışişleri Bakanının güven hissini takviye edecek sözler sarfetti.

Atlantik Paktının 1949 da imzalanmasından sonra ortaya çıkan konu, Paktın kavrayacağı bölgeler olmuştur. Bunlar:

- 1- Kuzey Avrupa
- 2- Batı Avrupa
- 3- Güney Avrupa ve Batı Akdeniz
- 4- Kanada ve ABD
- 5- Kuzey Atlantik Denizi

olmak üzere tespit edilmiş ve ilan olunmuştur. O tarihlerde öngörülen Güney Avrupa ve Batı Akdeniz bölgesi, İtalya-Tunus hattının batısında kalan bölgeyi içeriyordu. Bundan çıkan mâna, Türkiye'nin de dahil olduğu Doğu Akdeniz, yukardaki planlara dahil edilmemesiydi. Bu durum üzerinde Türkiye ciddiyletlen durmuştur. Necmettin Sadak 1949 sonbaharında Ankara'daki ABD büyükelçisi

Wadsworth'e bu konuyu açmıştır. Tabii akla gelen ilk mütala, eğer Batı Akdeniz tehdide maruz ise bu tehdidin Doğu Akdenizden kaynaklanacağı ve oradan Batı Akdenize intikal edeceği düşüncesidir. Şimdi ilan edilen beş bölgesel liste ise bu ihtimali açıkta bırakıyordu. Amerika Büyükelçisi, bu yorumu kabullenmemiş ve Truman Doktrini ile askeri yardımın Natonun kurulmasından önce gerçekleştirildiğini hatırlatmıştır.

1949 sonlarında ABD Dışişleri Bakan yardımcısı McGhee Ankara'yı ziyaret ediyor, Atlantik Paktının Kongreden geçmesinin öncelik taşıdığını, bu sebeple Kongreye yeni bir taahhüt götürmenin mümkün olmadığını tekrarlıyor. Sadak ise Türkiye'ye karşı muhtemel bir saldırıyı önlemek için en sağlam yolun, Pakta girmek olduğunu ve bu oluncaya kadar da Amerika'nın daima Türkiye'nin yanında yer alacağına karşı tarafı inandırmak lüzumu belirtiyor.

Sadak'ın üstünde durduğu ikinci noktada, sadece Batı Akdeniz savunması planının yapılması ve Doğu Akdenizin plan dışında bırakılmasının, Türkiye'de büyük memnuniyetsizlik yarattığını dile getiriyor. Ortaya şöyle bir tablo çıkıyor: ABD Washington'da ve Ankara'daki temaslarda, Türkiye'nin yardımına geleceğini hep vaad ediyor. Ama bu nasıl olacak? Önceden hazırlanmış bir plan gerekmez mi? Bu yapılmadan nasıl bir işbirliği kurulabilir? Şimdiden gerekli planlar hazırlanmalıdır.

Amerika'nın o sıralardaki tutumu, siyasi bir antlaşma olmadan askeri işbirliğinin öngörülemeyeceği yolunda. Ama, bir yandan da Batı Akdeniz savunmasından bahsediliyor. Türkiye savunulmadan, Batı Akdeniz nasıl savunulabilir? Bu soru akla geliyor. Türkiye iki Akdeniz devleti olan Fransa ve İngiltere ile müttefiklerdir. ABD ile henüz bir ittifak yapılmamıştır, ama Amerika'nın Truman Doktrini yolu ile Türkiye'ye karşı ilgisi de ortaya çıkmıştır. O halde bütün bu şartlar Türkiye ile savunma açısından şimdiden bir işbirliği kurulmasını gerektirmektedir. Dışişleri Bakanı Sadak, Kasım 1949'da İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin'e de bu konuyu açmıştır. Bevin de Akdeniz için bir pakt düşünüyor ama, bir savunma planına da açıktır.

Özetle, 1949 yılı sonuna gelindiğinde, Türkiye Atlantik Pakta girmek veya benzeri diğer bir pakta yer alma yönünde ısrarlıdır. Ama, bu gerçekleşinceye kadar stratejik planlar konusunda kendisiyle işbirliği yapılmasını da ileri sürmektedir.

Nisan 1950'de Sadak bu konuları yine Amerika büyükelçisi Wadsworth ile görüşmelerinde ele alıyor ve ona, ortada bir tezatlı durum olduğunu belirtiyor. Şöyle ki: ABD bir yandan Truman Doktrininin zayıflamadığı, askeri yardımın da devam edeceğini bildiriyor. Diğer yandan da yeni bir taahhüte girişmeyeceklerini ve askeri işbirliği planları da yapılamayacağını

ilave ediyor. Şu halde Truman Doktrininin ilan edildiği Nisan 1947'ye göre ortada bir değişiklik yok. Büyükelçi Wadsworth ise ABD'nin daima Türkiye'nin yanında olduğunu tekrarlıyor. ABD Dışişlerinin yeni bir ahdi bağlantıya yanaşmak istemediğini ama askerlerin Türkiye ile hatta İspanya ile bile işbirliği kurulması konusunda istekli olduklarını ve Türkiye'siz Batı Akdeniz savunmasının mâna ifade etmeyeceğini de bildiklerini ilave ediyor. Batı Akdeniz planları üzerinde çalışmalar ilerlediğinde Türkiye ile de bu konuda temasa geçileceğini açıklıyor. Herhalde Türkiye saldırıya uğrarsa Amerikan stratejik kuvvetlerini mukabil harekete geçireceklerini söylüyor.

Özetle, Nisan 1950'deki Amerikan tutumu şöyledir: Truman Doktrini yolu ile Türkiye'ye askeri yardıma devam, Türkiye'nin, bir saldırı halinde, Amerika tarafından korunacağını sürekli açıklama, bunun stratejik hava kuvvetlerinin mukabil harekete geçmesi suretiyle gerçekleşeceğini bize ifade ederek kuşularımızı dağıtma, ama daha ahdi bir bağlantıya, bir ittifaka henüz yanaşmama. Müşterek askeri bir plan yapmamakla birlikte birbirlerinin planlarını incelemek ve bunlar hakkında mütala belirlemek de serbest olmak ama, müşterek operasyon planına da yer vermemek.

Bu durumda Türkiye pakt işini canlı tutmak için ABD'ye, Amerika'nın Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında mevcut olup elan geçerli olan üçlü pakta katılmasını telkin ediyor. Sadak bu önerisini İngiltere Büyükelçisine de ifade ediyor. Dışişleri Bakanı Mr. Bevin'i eski görüşmelerindeki intibaa göre daha çekingen gördüğünü kaydediyor ve bu önerisini ona da aktarmasını ve destek sağlamasını istiyor. Büyükelçi uygun mütala veriyor ve İngiltere'nin ABD'nin ilgisini tahrik etmeye ve Doğu Akdenizde sorumlu rol oynamasını sağlamaya gayret ettiğini de ilave ediyor. Fakat bu işlerin de çok ağır yürüdüğünü belirtiyor.

Doğu Akdenizin güvenliği, bu bölgeye ait olarak ABD ve İngiltere ile birlikte bir Akdeniz Paktı yapılıp yapılamayacağı konularına İngiltere açısından ışık tutan bazı unsurlar mevcuttur. Gerçekten Kasım 1949'da, İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin, Türkiye Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'a, Doğu Akdeniz bölgesi için bir pakttan ziyade bir savunma planının yapılmasını düşündüğünü açıklıkla belirtmiştir. O bölgedeki Arap devletlerinin pakt üyesi olmalarını mümkün kılacak kuvvetten de yoksun olduklarını kaydetmiştir. Ama İngiltere için önemli olan husus, Doğu Akdeniz hakkında savunma planları yapılması, muhtemelen, bunu takiben bir kumandanlık kurulması ve Mısır'ın da bu tertipler içinde yer almasına azami gayret gösterilmesi düşüncesindedir. Ama, Mısır'a bir kuvvet katkısı getirmesi bakımından değil, topraklarındaki üsler, özellikle hava meydanlarının müşterek strateji açısından taşıdığı önem üzerinde durulmaktadır. ABD, özellikle Ortadoğuda, İngiliz politikası ile uyum halinde hareket etmeye özen gösterdiğine göre, Akdeniz Paktı peşinde koşmanın gerçekçi bir davranış olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Türkiye 4 Nisanda Atlantik Paktının vücuda gelmesinden sonra garanti konusunu canlı tutmak için gerek Ankara'da gerek Washington ve diğer merkezlerde devamlı gayret sarfetmiştir. O tarihlerde aldığı cevap Paktın Amerikan Senatosundan geçmesi, ondan sonra yeni gelişmeler ışığında ABD'nin ilave taahhütlere girişme imkanlarını araştırmasının düşünülebileceği yolunda olmuştur. Öyle görünüyor ki Avrupalılar Paktın genişletilmesine pek taraftar değildirler. Ama asıl kuvvet Amerika'dadır. Amerika kararını verirse onların da uyum göstermesi beklenilir. Ama, o tarihlerde sivil ve askeri makamlarca yapılan incelemelerde acaba ne gibi noktalar üzerinde durulmaktadır? Bu konuya belki de bir ölçüde ışık tutabilecek bir soruya bizzat ben muhatap oldum. 1949 yaz aylarında büyükelçinin izinle Türkiye'de olduğu sırada Washington'da Askeri Ataşe Albay Refik Tulga, evinde verdiği bir davette Ankara'daki Amerikan Askeri Misyonu Başkanı General McBride'la beni yanyana getirdi. McBride benimle yaptığı görüşmede benim sorgulamam üzerine Türkiye'nin güvenliği konusuna değindi. Ben siyasi garanti işini, Pakt meselesini ortaya atıyordum. McBride ise kesin bir tutum almaktan kaçınıyordu. Ama laf arasında o bana bir soru yöneltti. Soru şu idi: Bir savaş halinde Sovyet birliklerinin İran üzerinden Yakın Doğu'ya inmeye teşebbüs etmesi halinde, Türkiye nasıl bir tutum takınır? Bunun altındaki düşünce öyle sanıyorum ki, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında üçlü paktın, Sovyet rezervine dayanarak, tarafsız kalmış olmasıydı. Kendisine umumi mahiyette bir cevap verdim ve Türkiye'den kuşku duyulmasının hiçbir haklı dayanağı olmadığını açıklıkla izah ettim. Sonradan öğrendiğime göre, Başkan Truman'ın bir çeşit özel temsilcisi olarak ve büyükelçi payesi ile dış ülkelere gönderdiği Amerika Sinemacılar Birliği Başkanı Eric Johnston da özel bir görüşme sırasında, Cumhurbaşkanımıza benzer ifadelerde bulunmuş. ABD Hariciyesi, bu konu kendilerine intikal ettirildiğinde, bahsi edilen sözlerin gerçekte bir ilgisi olmadığını ve adı geçen şahsın kendi görüşlerini ifade etmiş olabileceğini vurgulamıştır. İntibam odur ki, Dışişlerinin bu tekziplerine rağmen, yukarıda sözünü ettiğim iki ayrı şahsın zihinlerindeki soru işaretleri muhtemelen, askeri ve sivil makamların bu konuları incelemekle görevlendirdikleri heyetlerde ele alınmış ve üzerinde durulmuştur. Bu noktayı ortaya koymaktaki maksadım, Türkiye'nin Pakta alınmasının gecikmesinin asıl sebebi budur, gibi bir düşünce değildir. Ama çeşitli sebepler arasında, belki de, bu noktanın da yer almış olması hatıra gelmektedir. Yine öyle sanıyorum ki 1950'de patlak veren Kore Savaşına Türkiye'nin Birleşmiş Milletler saflarında katılmış olması ABD kamuoyunda son derece olumlu etki yarattığı gibi, Türkiye'nin Pakta alınması konusundaki etraflı inceleme ve çalışmalara yeni ve olumlu bir istikamet vermiştir.

Türk Birliği Amerikan basın ve radyolarında hayranlıkla övülmüştür. Amerikan basını ilk defa Çin kuvvetlerinin ricad ettiğinden bahsederken bunu Türk Birliğinin sağladığını vurgulamıştır.

Türkiye, 1949 ve 1950'lerde garanti sorununu halletmek için girişimlerine sabırla devam etti. ABD Dışişlerinden kesin bir sonuç alınamıyordu. Dedikleri, hep Türkiye'nin Atlantik Pakta girmesine yönelik çeşitli formüllerin tetkikte olduğu şeklinde idi. Bu arada görüşü sorulan Avrupa İşleri Bakan Yardımcısı Perkins, şahsi kanaati olarak Türkiye'nin Pakta kabulünün, İspanya olmadan Senatodan geçmeyeceği merkezinde idi. Benim yorumuma göre, İspanya'ya sempati duyuyor, şahsi temayülünü gerçeklerle karıştırıyordu. O tarihlerde kesinlikle bilinen husus, Batı Avrupa'nın olduğu gibi ABD hükümetinin de, İspanya'yı Avrupa müşterek savunma sistemine ithal etmeye taraftar olmadığı idi.

Bu temasların yapıldığı 1951'in Nisan ayında Amerikan askeri çevrelerinde şöyle bir düşünce de mevcuttur: Türkiye yalnız Batı Avrupa bakımından değil aynı zamanda Ortadoğunun güvenliği bakımından önemlidir. Yani askerler öteden beri Türkiye'nin Ortadoğuda ittifaka yararlı olmasını arzularlar.

Bu düşünceleri o tarihlerde ABD Deniz Kuvvetleri kumandanlığı görevini yürüten Amiral Sherman da dile getirmiştir. Şöyle düşünün: ABD'nin Atlantik ve Pasifikte görevleri vardır. Türkiye bakımından da biri Akdeniz diğeri Ortadoğu güvenliği olmak üzere iki sorun mevcuttur. Türkiye bu iki bölgede görev yapacak şekilde kuvvetlendirilmelidir. Amiral'a göre bunda hem Türkiye'nin hem de ABD ve müttefiklerinin yararı vardır. Bu düşünceler İngiltere'de de mevcuttur. Yani Türkiye Batı İttifakına alınacaksa karşılığında Ortadoğuda da Türkiye'den faydalanmak yollarını bulmak gerekir. Öyle sanıyorum ki, özellikle askerler bu imkânı sağlama kaygısı ile, Türkiye'nin Pakta kabul edilmesine ilişkin araştırma ve çalışmaların uzayıp gitmesine sebep olmuşlardır.

İşler böyle uzayıp giderken, Nisan 1951'de Washington Büyükelçisi istişare için Ankara'ya çağrılmıştır. Türk basınında çıkan haberlerde Paris ve Londra Büyükelçilerinin de Ankara'ya çağrıldığı ve Büyükelçilerin Çankaya'da Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından, Türkiye'nin Atlantik Pakta iltihakı işinin neden şimdiye kadar sağlanamadığı hususunda ciddi şekilde sorguya çekileceklerinden bahsedilmektedir. Büyükelçinin Ankara'ya beraberinde götüreceği dosyayı ihtimamla hazırladım. Büyükelçi Feridun Cemal Erkin, 1 Mayıs'ta Ankara'ya hareket etmiştir. 9 Mayıs'ta ABD Dışişleri Bakanı, Washington'da bir basın konferansı yapmıştır. Toplantıda Türkiye'nin Pakta alınması mevzuunda kendisine sual tevcih edilmiştir. Acheson, "bu mesele halen faal bir tetkike tabi tutulmaktadır," şeklinde bir cevap vermiştir. Bu konferansı takip eden günlerde maslahatgüzar sıfatı ile, ABD Dışişlerinde Türkiye, Yunanistan, İran Dairesi Başkanı William Rountree ile özel bir görüşme yaptım. Maksadım bizim Pakta dahil olma işinin ne merkezde olduğunu soruşturmaktı. Rountree'nin bana verdiği izahat şöylece

özetlenebilir: "Bütün ilgili servislerle birlikte yapmakta olduğumuz incelemeler süratle ilerlemektedir. Gidiş çok ümit vericidir. Mesele ABD'nin Türkiye'nin güvenliği açısından bir taahhütte bulunmasının arzu edilip edilmediğini tayin etmek değil, bu bağlantıya hangi formül altında girilmesinin uygun olacağını belirlenmesidir. Organizasyon, idare bakımlarından ve askeri yönden en pratik ve uygun olacak şekil tespit edilecektir. Ortada birçok formül vardır. Bunlardan herbirinin kendisine göre faydalı ve mahsurlu yönleri mevcuttur. Şu anda herhangi bir şekil üzerinde karara varılmış değildir. Belki de en iyi yol Atlantik Paketi formülü olacaktır. Türkiye'nin tutumu ve ortaya koyduğu istek, son derece akılcı bir zemine dayanmaktadır. O da Türkiye'nin bir Avrupa devleti olduğu ve Avrupa'da halen mevcut üç organizasyondan ikisine dahilken üçüncüsünün dışında bırakıldığı cihettir. Tabii bu şekil uygun görülüyor ama, o zaman da ortaya bazı organizasyon müşkülli çıkıyor. Bunun yanında Pakta dahil diğer ülkelerin de olurusu almak da gereklidir. Dışişlerindeki tetkiklerin çok uzayacağını tahmin etmiyorum. Diğer ilgili daireler ve servislerle danışma henüz yapılmamıştır. Herhalde incelemelerimizi yakında bitirip ABD'nin kararını Türkiye Hükümetine bildireceğiz. Ama, karar varılması ile bunun uygulamaya konulması arasında bir müddet geçecektir. Zira, Kongredeki işlerin tamamlanması ve sonuçlandırılması bir müddet alacaktır. Türkiye Hükümeti bu prensip kararını öğrendikten sonra sıra işin tekniği bakımından bir müddet bekleme zaruriyetini, ümit ederiz anlayışla karşılar."

Rountree iyi niyetinden şüphem olmayan çok yakın bir dostumdu. Ondan aldığım bu bilgiyi Ankara'ya ulaştırırken buna aşağıdaki iki şahsi mütalamı da ekledim:

1- Arap memleketleri ve İran'ı da kavrayan bir antlaşma hazırlanması varit değildir;

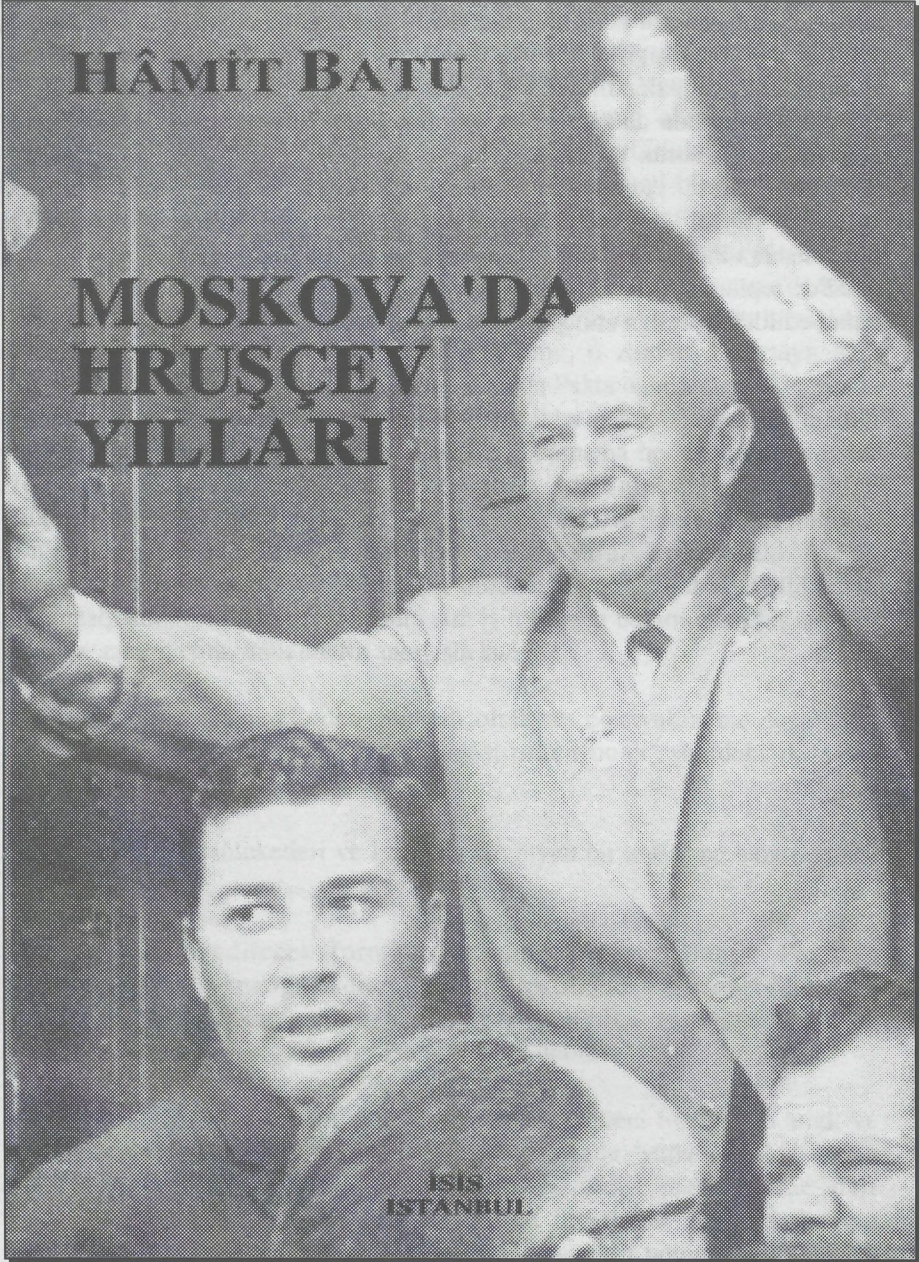
2- Kabul edilecek formül çok muhtemelen, Atlantik Paktının uzatılmasıdır. O olamadığı takdirde Truman Doktrininden esinlenerek, sadece Türkiye ve Yunanistan etrafında ve asgari Amerika ve İngiltere'nin de iştirakiyle karşılıklı bir güvenlik sistemi düşünülebilir.

Bu görüşmeden birkaç gün sonra, Rountree beni telefon ile aradı ve Dışişleri Bakanı Acheson'un bir iki gün içinde yapacağı bir basın konferansında Türkiye ve Yunanistan'ın güvenlik meselelerine dair başvurularının dikkate alınmasını gerektiren meşru bir zeminin mevcut bulunduğu, bu sebeple Türkiye ile esasen ahdi bağları bulunan İngiltere ve Fransa ile istişare edilmekte olduğu ve yakında Atlantik Paktının diğer üyeleri ile de istişareye geçileceği yolunda bir beyanatta bulunacağını bildirmiştir. "Saygılarımla keyfiyeti arz ve tebşir ederim," cümlesiyle bu bilgiyi Ankara'ya telledim.

Acheson'un bu beyanatı belirtilen günde gazetelerde çıkmıştır. Bu vesile ile yapılan basın toplantısında Türkiye ve Yunanistan'ın Pakta ithali fikrini diğer üyelerin ne şekilde karşıladıkları bakandan sorulmuştur. Bakan, verdiği cevapta, İngiltere ve Fransa ile temasa geçildiğini fakat onların durumlarının değerlendirilmesine vakit olmadığını belirtmiş, diğer üyelerin görüşleri hakkında da bilgiye sahip olmadığını ilave etmiştir. Yani demek istiyor ki, artık sorun yoktur.

19 Eylül 1951'de Ottawa'da toplanan Nato Konseyi Türkiye ve Yunanistan'ı Pakta davet eden bir protokol imzalamıştır. Lizbon'da 20 Şubat 1952'de toplanan Nato Bakanlar Konseyi ise Türkiye ve Yunanistan'ın Pakta kabul edildiklerini ilan etmiştir.

1970'LERİN BAŞI
1970'LERİN BAŞI

1970'LERİN BAŞI
1970'LERİN BAŞI

İsmail
SOYSAL

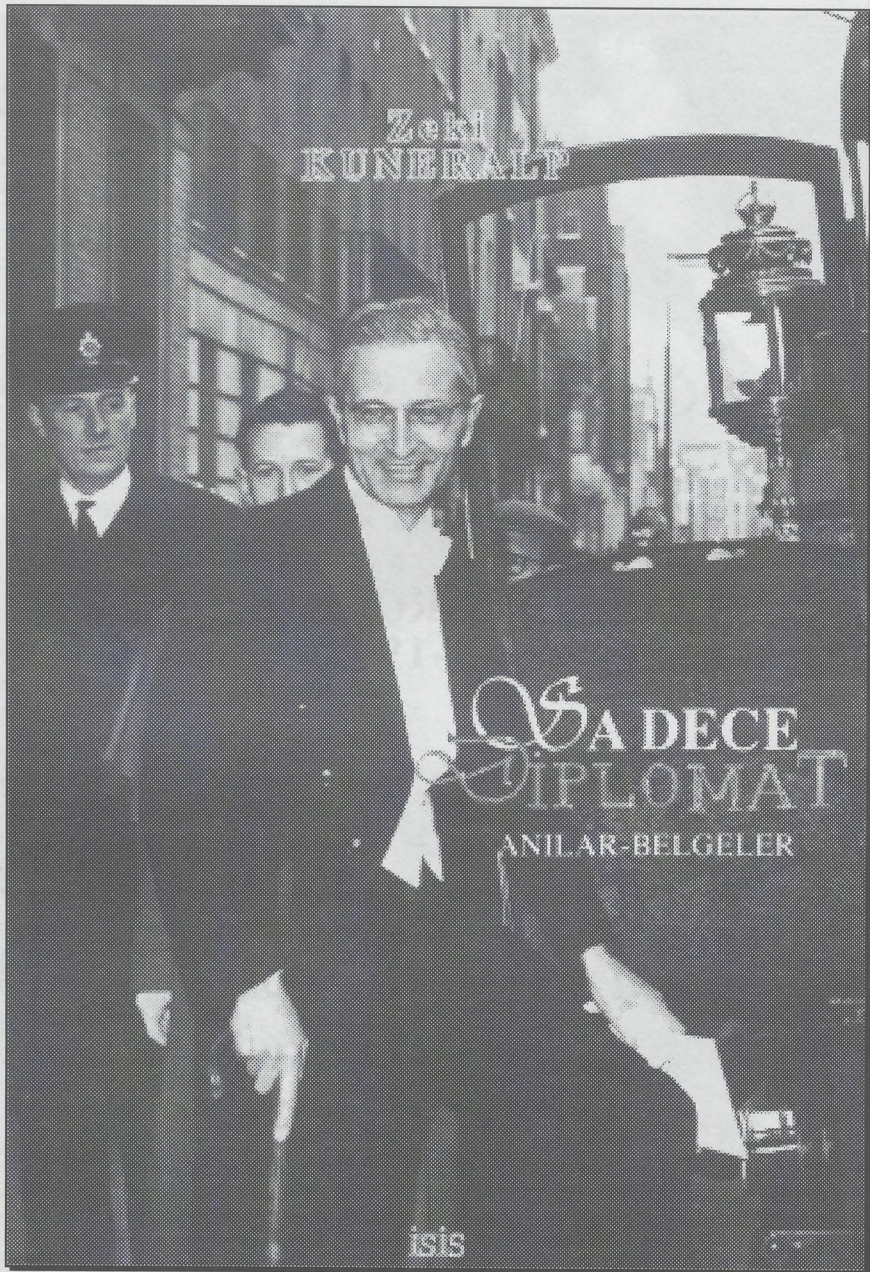
SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ
VE
TÜRKİYE

•
OLAYLAR KRONOLOJİSİ
(1945-1975)

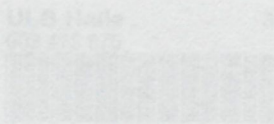

İSİS
İSTANBUL

07.09.2003

01 SA 3389

ULB Halle 3
003 475 875

Melih Esenbel (1915-1995): 1933 yılında Galatasaray Lisesi, 1936 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun oldu. Aynı yıl Dışişleri Bakanlığına girdi. Bakanlıkta çeşitli kademelerden geçerek 1952'de Umum Müdürlüğe yükseldi. Bu tarihten itibaren bulunduğu görevler şunlardır: Milletlerarası İktisadî İşler Umum Müdürlüğü (1952-1954); Dışişleri Genel Sekreter İktisadî İşler Yardımcısı, aynı zamanda İktisadî İşbirliği Teşkilâtı Genel Sekreter Vekili (1954-1957); Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri (1957-1960).

Mart 1960'da Genel Sekreterlik görevini tamamlayarak, Vaşington Büyükelçiliğine tayin olunmuştur. Bundan kısa bir müddet sonra, 27 Mayıs 1960'da merkeze çağırılmıştır. Üç yıl sonra Tokyo Büyükelçiliğine tayin olunmuştur (1963 Eylül). 1967'de Tokyo'dan tekrar Vaşington Büyükelçiliğine tayin edilmiştir. 1974 Kasım ayında Sadi İrmak hükûmetinde, Dışişleri Bakanlığına getirilmiştir. 1975 Nisan ayında aslî görevi olan Vaşington Büyükelçiliğine dönmüş. 1979 Ağustos ayına kadar bu görevi yürütmüştür. 1979 Eylül ayında da emekliye ayrılmıştır.

1993'te *Kıbrıs:Ayağa Kalkan Adam (1954-1959)*. *Anılar*, adlı kitabı yayınlanmıştır.

Kapak düzeni: Orhan Aydın

Melih ESENBEL

TÜRKİYE'NİN BATI İLE İTTİFAKA YÖNELİŞİ

in önsözü ile

JL

